

AZ EURÓPAI UNIÓ ÚJ POLITIKAI TÉRKÉPE

Carlos Flores Juberías

spanyol jogász- és politológus, a Valenciái Egyetem Összehasonlító Alkotmányjogi tanszékének vezetője és a Cuadernos Constitucionales (Alkotmányos Füzetek) című folyóirat főszerkesztője

ÖSSZEFOGLALÓ

2004 júniusában 352 millió európai szavazott az új Európai Parlament képviselőire. Először fordult elő a történelemben, hogy Ciprus, Észtország, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Málta, Szlovákia és Szlovénia polgárai részt vehettek a parlamenti választásokon, kifejezheték véleményüket, érdekeiket, politikai súlyukat és befolyásukat. A tanulmány egy részletes elemzést és értékelést kíván adni az EP-választások végeredményéről. Az elemzés kiemelt figyelmet fordít a régi és az új tagok közti különbségekre, például a részvétel, a motiváció, a távolmaradás, az ideológiai hozzáállás, az euroszkepticizmus, a választási preferenciák és a pártválasztási bizonytalanság alakulására.

KULCSSZAVAK ■ Európai Unió ■ Európai Parlament ■ EU-bővítés ■ választások
■ választói magatartás ■ euroszkepticizmus

2004. június 10-e és 13-a között 352 millió európaikat hívtak az urnákhoz azért, hogy megválasszák azokat a küldötteket akik majd az Európai Parlament hatodik törvényhozásában fogják őket képviselni. A Parlament 1979-es első megválasztása óta új hatáskört szerzett, növelte politikai súlyát és javította közképét, mint az uniós állampolgárok közvetlen képviseletének egyedüli intézménye.

Ezen állampolgárok nagy része számára az európai parlamenti képviselők megválasztása egy, a hétköznapiakba már teljesen beilleszkedett politikai eseményé vált, amely országuk választási naptárába tökéletesen beleilleszkedett. 58 millió európai számára azonban 2004 júniusa az első alkalom volt az európai választáson való részvételre, úgyis mint annak egyértelmű megállapítása, hogy sokat vitatott uniós állampolgársága kész tényé vált.

Ezen választások eredményét egy olyan részletes elemzés tárgyává kell tenni, amely figyelembe veszi ezt a fontos változót, és – ami egyben jelen tanulmányunk célja is – amely megpróbálja ütköztetni a szabályozási kereteket, a részvételi arányokat, a tartózkodás okait, a hatalmon levő pártok elleni „büntető” szavazatok dimenzióját, a szavazat ideológiai irányát és az euroszkepticizmus hatását a tizenöt régi és a tíz új uniós tagállamban. Mind- ezt olyan eredményekből kiindulva, amelyek a learatott tartózkodás nagy mértéke, a hatalom pártjai ellen leadott voksok ereje, az euroszkepticizmusnak a politikai színtér egyik-másik pólusán való kiemelkedése és az újonnan

megválasztott Parlament egyértelmű jobboldali elhajlása által felkeltették az elemzők figyelmét.¹

I. A SZABÁLYOZÁSI KERETRŐL

Mint közismert – annak ellenére, hogy a kérdés körülbelül fél évszázada napirenden van –, még nem alakult ki egységes választási rendszer az Európai Parlament küldötteinek megválasztására.² A tíz új tagállam belépése pedig az Unió ötödik bővítésekor az Európai Parlament megválasztására alkalmazott választási rendszerek tizenhatról huszonhatra bővülését eredményezte. (Azért nem tizenöt volt eredetileg, mert az Egyesült Királyság Észak-Írországban olyan rendszert alkalmazott, amely eltért az ország többi részében használtól [lásd 1. táblázat].) Mindazonáltal az új tagállamok belépése nem vezetett be sem különösen jelentős újdonságokat, sem a már jó ideje láthatóan egyre egységesebb összképben feltűnő ellentéteket.³ Sőt, megállapítható az is, hogy az Európai Parlament ezen bővítése feltételezte a jelzett tendencia utólagos megerősödését, amely különösen jelentős, ha figyelembe vesszük, hogy az új tagállamok esetében a választási formák opciója olyan választási rendszerek alapján lett létrehozva, amelyek rendkívüli mértékben eltérnek a saját nemzeti parlamentjeik megválasztásakor alkalmazottaktól.⁴ Az angolszászhoz szorosan kötődő politikai kultúrával rendelkező Málta öt küldöttje megválasztására az egyéni átadható választási rendszer mellett döntött, amely lényegében azonos az Ír Köztársaság és Észak-Írország által követett. Viszont ezen az egyen kívül az összes többi ország az arányos rendszert választotta, listás egyedi választási körzetekben. Közülük öt ország – Szlovákia, Magyarország, Litvánia, Lengyelország és Csehország – esetében alkalmazták a német modellel azonos bekerülési küszöböt (a szavazatok 5%-a, országos szinten kiszámolva). Egy hatodik esetben – Cipruson – 1,8%-os bekerülési küszöböt választottak, ami az ország választói létszáma miatt elenyésző jelentőségű kivétel. A szavazat típusával kapcsolatban figyelemfelkeltő, hogy javarészt olyan formulák mellett döntöttek, amelyek lehetővé teszik a szavazó számára egy vagy több részt vevő jelölt előnyben részesítését. Csak Észtország, Magyarország és Lengyelország döntött a blokkolt, zárt listás rendszer mellett. A többi listás rendszert alkalmazó országban viszont – és az egyéni átadható választási formulával Máltában is – megvolt a lehetősége annak, hogy egy vagy több preferenciát vezessenek be. Ez Lettország esetében már gyakorlatnak számított, a saját nemzeti parlamentjének megválasztásakor használt választási szisztémát vitte át az európai választásokra, és így lehetővé tette a listát alkotók pozitív vagy negatív értékelését is.⁵

Viszont ezen rendszerek – összetevőinek relatív hasonlósága miatt kiemelkedő – együttese, viszonylagos egyszerűsége miatt eltér az új tagállamok nemzeti parlamenti választásai során alkalmazott választási rendszerek néhányának

jelentős összetettségétől. Így – épp csak megemlítve a három leghivalkodóbb példát – intézményesítve a fent említett rendszert, mind Magyarország, mind Észtország lemondtak arról, hogy Európai Parlamenti képviselőik megválasztására kiterjesszék azokat a vegyes természetű rendszereket, amelyeket saját törvényhozóik megválasztáskor alkalmaznak, és amelyben a választó egy jelöltre szavaz, mint egy pártlistára (Észtország esetében csak egye jelöltre), a mandátumok pedig helyi, megyei és országos szinten oszlanak szét. Ugyanakkor Litvánia is félretette saját hagyományos – szintén vegyes – rendszerét, amelyben parlamenti tagjainak felét többségi rendszerrel választja uninominális kerületekben, a másik felét pedig arányos rendszerrel egyetlen országos körzetben.⁶

II. A RÉSZVÉTELI ARÁNYOKRÓL

A 2004. június 10-e és 13-a közötti európai választások leginkább vitatott adata – az egyik vagy másik párt által elért gyakran megkérdőjelezett eredmények mellett⁷ – minden kétséget kizáróan a választásokon való alacsony részvétel.

Ezen európai választáson a 25 tagállamot együtt nézve 45,7%-ra tehető a részvételi arány átlaga, amely új történelmi minimumot jegyzett, és egyúttal új fordulatot jelzett – az európai szavazók progresszív tudatlansága saját parlamentjükre vonatkozóan –, amely megállíthatatlan módon gyorsult fel attól a pillanattól kezdve, hogy az Európai Parlament közvetlen választhatóságát bevezették. (Lásd a 2. táblázatot.) Valóban bizonyított tény, hogy a részvételi arány összehívásról összehívásra csökkent: az 1969-es első választáson 63%-ot ért el (bár akkor még csak kilenc közösségi tag volt), a következő három találkozóan enyhén, de tartósan csökkentek (1984-ben a görög csatlakozást követően 61%-ra; 1989-ben már Spanyolországgal és Portugáliával az Unióban 58,5%-ra és 56,8%-ra 1994-ben). Az utolsó két alkalommal már jóval érzékenyebb módon, 1999-ben 49,8%-ra esett (az Ausztriával, Svédországgal és Finnországgal bővült Unióban), míg el nem érte a már említett 45,7%-os arányt – azon a választáson, amelyet éppen most elemzünk – a már 25 tagállammal rendelkező Unióban.

Ez az általános adat már magában is aggasztó, azonban ezen utolsó választások részvételi adatainak részletesebb elemzése talán még riasztóbb következtetések levonására késztet. A 25 uniós tagállamból tizennyolcnak 50%-nál alacsonyabb részvételi százalékkal kellett megelégednie, a többi hét országban pedig, amelyek felülmúlták ezt a számot, vagy kötelező a szavazás (mint Ciprus, Görögország, Belgium és Luxemburg esetében),⁸ vagy összekapcsolták az európai választásokat helyi, régiós, parlamenti választásokkal, illetve nemzeti jellegű népszavazásokkal (Olaszország, Írország és Málta). Mindazonáltal ezen államok közül három (Luxemburg, Ciprus és Málta) az Unión belül a legkisebb

demográfiai súlyú országnak számít, miközben a hat „nagy” uniós tagból öt (Németország, Franciaország, Nagy Britannia, Spanyolország és Lengyelország) nemcsak 50% alatti részvételt produkált, de a Közösség saját átlaga alatt is, olyan arányokkal mint 38,9% (Nagy Britannia) vagy 20,9% (Lengyelország).

A régi és új tagállamok részvételi arányát megkülönböztető elemzés annak elismerésére kötelez, hogy a fő felelőség – bár nem kizárólagosan – ez utóbbiakra hárul a választási részvétel globális arányának jelentős csökkenésében. Valóban, míg a 15 régi tagállamban a részvételi arány 49,4% volt – ami csak négy tizeddel kevesebb az 1999-es adatnál –, addig a tíz új tagállamban csak 26,9%, ez az arány pedig minden szempontból aggasztó.

Ha összehasonlítjuk a tíz új tagállam részvételi eredményeit azon tagországokéval, amelyek egymást követően szerepeltek a három bővítés alkalomával az első európai találkozójukkor (logikusan csak 1981, 1985 és 1995-re hivatkozva, miután meghonosították az Európai Parlament közvetlen választását), észrevehetjük, hogy Görögország esetében ez 78,6%, Portugáliában 72,4%, Spanyolországában 68,9%, Ausztriában 67,7%, Finnországában 60,3% és Svédországában 41,6%. Így tehát a tíz új tagállam közül csak az atipikus és kevésbé reprezentatív esetek (egyrészt Ciprusé és Máltáé, másrészt pedig Lettországé) múlták felül a Svédország által – egy évtizeddel ezelőtt, az első szavazásakor – elért, amúgy is elenyésző részvételi arányt, mialatt a maradék hét ország jóval alatta maradt ennek, és új minimumokat jegyezett. Ebből arra kellene következtetnünk, hogy a kelet felé való bővítés lényegesen kevésbé aktív állampolgárok belépését eredményezte, mint a korábbi, dél és észak felé történő bővítések.

Másrészt, ha a tíz új tagállam részvételi arányának eredményét összehasonlítjuk a csatlakozási népszavazásaikkal – mely összehasonlítás megtétele ésszerűnek tűnik a két urnához járulás időbeni közelsége miatt, viszont figyelembe véve, hogy egy népszavazás eltérő természetű a parlamenti választástól –, az eredmény ugyanolyan kétségbeejtő lenne, mint az előző esetekben. Nemcsak hogy egyetlen új tagállamban sem növekedett a részvételi százalék a 2003-as népszavazás és a 2004-es európai választás között, de éppenséggel a részvételi százalékok esése az esetek nagy részében jól érzékelhető volt, míg néhány esetben kifejezetten drámainak minősült. A részvétel csökkenése csak Magyarország és Málta esetében volt egyszámjegyű (7,1, illetve 8,7%); Litvánia esetében már 15%, Csehországában 26,9%-ra emelkedett, a többi ötben pedig átlépte a 30%-os határt: Észtország esetében 37,2%-os, Lengyelország esetében 38%-os (vagyis a legnagyobb) csökkenéssel.

Végezetül, ha összehasonlítanánk a tíz új tagállam ezen a választáson mutatott részvételét az előző parlamenti szavazásokon tapasztaltnal az eredmény talán még feltűnőbb lenne. Természetesen ezt az összehasonlítási szempontot is a különböző választások eltérő természetének figyelembevételével kell alkalmazni, mely elővigyázatosság lehetővé teszi az utolsó választásokon elért

részvételi arányok kontextusba helyezését. E tekintetben csak – az egyidejűleg elnökválasztási szavazást is rendező – Litvánia tapasztalna egyjegyű (7,6%-os) részvételiarány-csökkenést. Ez a szám viszonylag közeli volna a Máltaiéhoz (13,7%). Másik három állam 20 és 30% között helyezkedne el (Ciprus 20,7%, Lengyelország 25,5%, Csehország 29,7%), további három 30 és 40% között (Lettország 30,2%, Észtország 31,4%, Magyarország 35,0%), és az előző szinteken jóval túl Szlovénia és Szlovákia a régió legfeltűnőbb eredményeit érné el, az első esetben 43,8%-os, a másodikban pedig 53,1%-os csökkenéssel. Habár az európai választások és a nemzeti környezetben történő választások részvételi arányának különbsége már megszokott jelenség, amelyet Rose *európai gap*nek keresztelt el, és 22,3%-ra számolta ki az Unió 15 régi tagállama számára,⁹ az új közösségi tagok esetében ez kétségkívül aggasztóbb, közülük hét országban ezen átlag fölötti volt a különbség, sőt kettő gyakorlatilag megduplázta azt.

III. A TARTÓZKODÁS OKAIRÓL

Két megállapítással szokták magyarázni az egymást követő európai választások alacsony állampolgári részvételi arányát. Az első megállapítás szerint sok állampolgár sem az európai építményben az utolsó évtizedekben tapasztalt előrelépések, sem a különböző közösségi intézmények által az európaiakat az Unióhoz való közelebb hozatala érdekében tett erőfeszítései ellenére nem értette meg azt a sokféle formát, amit az Európai Unió politikája visz mindennapi életébe, következésképpen még azt sem fogta fel, milyen jelentős is részvétele egy közvetlenül általa választott, egyedülálló közösségi intézmény megválasztásában. A második megállapítás jelzi, hogy több olyan állampolgár is, aki már megértette az Unió jelentőségét, tartózkodik az európai választásokon, mert nem képes az Európai Parlamenttel összehangolódni – vagyis hogy pontosabbak legyünk, azokkal a pártokkal és a jelöltekkel, akik a szavazataikat kérik – azon politikákkal amelyeket inkább úgy azonosítanak mint a kormányok közötti tárgyalások gyümölcsét, vagy mint a régi intézményekből jövőket amelyeknek kinevezettjei soha nem számolnak be működésükről az urnák előtt. Mindent összevetve a masszív tartózkodás, amely egymást követő alkalmakkor jellemzi az európai választásokat nem is igazán az európai integrációs folyamat visszautasításának a következménye -amely inkább az euroszeptikus nézetű pártokra adott szavazatokban nyilvánulna meg¹⁰- hanem inkább a dolgoknak egy olyan állása amelynek jellegzetessége az Unió mindennapjainkban játszott szerepének ismeretlensége és azé is, hogy milyen szerepet játszik az Európai Parlament az Unió életében.¹¹

Mindkét ok már említésre került az utolsó bővítés előtt megtartott európai választásokon való tartózkodásról végzett elemzésekben¹² is, és amely a 2004-es választásokon meg is nyilvánult mind a régi mind az új uniós államokban,

viszont közel sem ugyanazon a módon és nem is ugyanolyan erősséggel. Az Európai Bizottság által, közvetlenül a választások után végeztetett tanulmány eredménye,¹³ amely a választók visszahúzódása okainak pontos értékelését tűzte ki céljául, nagyon érdekes adatokhoz vezet, ezek érzékenyen mutatnak rá a politikai kultúra eltéréseire a kontinens keleti és nyugati része között. Ezeket a különbségeket az európai bővítés – nemhogy kiküszöbölte volna – megerősítette az Unió új politikai térképén. A következő három adattal utalunk ezen állítás alátámasztására.

Elsőként arról a pillanatról kérdezték az állampolgárokat, amelyben elhatározták, hogy a mostani európai választásokon tartózkodni fognak a részvételtől; a régi tagállamokból származó megkérdezettek 21%-a azt nyilatkozta, hogy soha nem szavaz, 15% mondta azt, hogy hónapokkal a választások előtt határozott, másik 15% mondta hogy hetekkel előtte döntött így, 16% pedig néhány nappal a választások előtt, végül 23% a választások napján határozott úgy, hogy tartózkodni fog. Azonban az új tagállamokból származó megkérdezettek esetében azok százaléka, akik hetekkel vagy hónapokkal előtte határozták el a tartózkodást 40%-ra emelkedett, ugyanakkor lecsökkent azok száma, akik a választások napján döntöttek (16%), mint ahogy azoké is, akik általában tartózkodnak (18%), ami az új tagállamokban az európai választásokkal kapcsolatos átgondoltabb és tudatosabb tartózkodásra utal, ami kevésbé heves és hagyományos.¹⁴

Másodsorban magáról a távolmaradás okáról a kérdeztettek az Unió régi és új tagállamaiban megegyeztek abban, hogy a tartózkodás fő oka „a bizalom hiánya vagy általánosabban a politikában való csalódottság” (22%), „a politika iránt való érdeklődés hiánya” (14%), „túlságosan elfoglaltnak lenni, nem rendelkezni szabadidővel, dolgozni” (13%), „szabadságon lenni” (10%), azon a véleményen lenni, hogy „a szavazatnak nem lesz következménye, nem fog semmi megváltozni” (9%), „betegnek lenni vagy egészséggel kapcsolatos problémával küzdeni” (7%), „nem érdeklődni az Európai Unió iránt” (7%) és „nem rendelkezni túl sok információval az Európai Unióról vagy az Európai Parlamenti-ről”(6%). Azonban ezen válaszok részletesebb elemzése meglepő élességgel tárja fel azt, hogy míg a tíz új tagállam választói visszatérő módon világosan politikai természetű okok miatt tartózkodtak, a tizenöt régi tagállam szavazói nagyobb gyakorisággal hivatkoztak nem politikai jellegű okokra. Így azok száma, akik „bizalom hiánya” vagy egy a „politikában általános csalódottság”-ra hivatkoztak az új tagállamokban 34%-ig emelkedett (szemben a régi tagok 19%-ával), azok akik azt jelölték, hogy „nem érdeklődnek a politikai iránt” 21% (12%-kal szemben), és azoknak a száma, akik mint tartózkodásuk indokaként azt jelölték, hogy szavazatuk nem változtat semmin 14%-ra nőtt (vs. 8%); ugyanakkor a régi tagállamok állampolgárai gyakoribban hivatkoztak arra, hogy elfoglaltak, és hogy nincs idejük, dolgoznak vagy szabadságon vannak (14% és 10% a 10, illetve 8%-kal szemben). Végül az egyetlen nem politikai ok

amelyre a Kelet Európai választók nagyobb gyakorisággal hivatkoztak mint a 15 uniós ország választói, amikor az urnáktól való visszahúzódnásukat kívánták igazolni, az egészségügyi okok: az egyik esetben a választók 10, a másikban csupán 6%-a, olyan eredmény amely messze áll attól, hogy ellentmondjon kezdeti feltételezésünknek, inkább egy újabb elemet visz a vitába, az európai posztkommunista egészségügyi hiányosságot, amit itt most nem részleteznénk.¹⁵

Harmadszorra, az új uniós tagállamok polgárai sokkal alacsonyabb pártazonosulási mutatókat hoztak, mint a tizenöt régi uniós tagállamé, ez a kérdés közismerten¹⁶ szorosán összekapcsolódik a választási folyamatban való részvétellel. Valóban, mialatt az országok ezen utóbbi blokkjában az állampolgárok 53%-a nyilatkozott úgy, hogy nagyon közelinek vagy legalábbis valamennyire közelinek érzi magát valamelyik párthoz, az új tagállamok együttesének ez a százaléka épphogy csak 33%. Ebben a síkban a legszélsőségebb esetek közé tartozik Csehorszáé és Szlovéniáé, ahol a magukat egyetlen párttal sem azonosítók százaléka 66 és 67%; Lengyelországéban ez a szám 71%; Lettorszáéban, ahol csak 3% érzi magát teljesen azonosultnak egy bizonyos párttal, 11% mondja azt, hogy valamennyire és 85% egyáltalán nem azonosul a pártokkal. Ezen szabály alól az egyedüli kivétel – ebben az esetben is – Málta, ahol a választók kétharmad része azonosította magát valamelyik nagy párttal – a Nemzeti vagy a Munkaspárttal – egyértelművé téve egy nyilvánvalóan angolszász gyökerekből kifejlődött kétpárti rendszer meglétét a szigeten.

Mindazonáltal pártokkal való azonosulás nem az egyedüli magyarázó oka a Nyugat Európai állampolgárok és az új európai uniós tagállamok között a politikai részvétel szintjeiben tapasztalt eltéréseknek. Egy negyedik tényezőt is hozzá kellene adnunk az előző háromhoz – amely minden bizonnyal fejlettebb, mint az előzőek, és sokkal fogékonyabb a neutralizálásra a jövőbeni urnákhoz járulásokra nézve –, mert talán teljesebb magyarázatát kínálja ennek a jelenségnek: ez az Unió választói számára rendelkezésre álló információ szintje. Erre a tényre vonatkozóan az Eurobarometer adatai¹⁷ lényegesen nagyobb hiányosságokat tárnak fel az új tagállamok polgárai számára elérhető információ szintjében, mint a 15 régi európai uniós ország esetében. Ismételten Málta kivételével, amely az Unió élére helyezkedik a megkérdezettek 80%-ának arra vonatkozó válaszával, hogy a szükséges információ birtokában voltak, amikor döntöttek, hogy mire szavaznak a közelgő választásokon, emellett még Szlovénia és Magyarország – talán még megmagyarázhatatlanabb kivételével –, ahol a jól informált választók magas száma (76% és 73%) kirívóan ellentétben áll a választásokon elért alacsony részvételi százalékkal. Más kelet-európai országok választói kevésbé voltak informáltak, különösen jelentősek azok az adatok, amelyek Szlovákiából, Csehországból és Lengyelországból származnak (42%, 41%, és 28%).

Ezen elmaradottság okait nagyrészt magában a választási kampányban kell keresni, amit eltérő erősséggel és különböző eszközökkel folytattak a

különböző országokban. Erre vonatkozóan az Eurobarometer feltárja, hogy az Unió állampolgárai miként követték nyomon a választási kampányt: az új és régi tagállamokban szinte hasonló mértékben látták, hallották a pártok propagandáját a televízióból és rádióból, vitatkoztak a kérdésről családjukkal, barátaikkal, és nagyrészt a toborzásokon is részt vettek. Viszont az új tagállamok állampolgárai sokkal kevesebb propagandát kaptak postaládájukba, mint a tizenöt régi tagállam lakói, sokkal kevesebbet olvashattak napilapjaikban a választási kampányról, kevesebb lehetőséggel számolhattak a jelöltekkel vagy képviselőikkel való személyes kapcsolatba lépésre, és feltűnően kevesebb hozzáféréssel bírtak a szavazatok jutalmazásának intézményes kampányában. Különösen az új tagállamokban végrehajtott ilyen jellegű kampányok eredményét kellene összességében véve szegényesnek minősíteni, látva azt az adatot, miszerint a szlovákok 12%-a, a csehek 13%-a vagy a lengyelek 20%-a nyilatkozott úgy, hogy hallott hírt felőle.¹⁸

IV. A KORMÁNYPÁRTOKRA LE NEM ADOTT SZAVAZATOK DIMENZIÓJÁRÓL

A kormánypártokra le nem adott szavazatok és általánosságban a szavazatok áramlása az ország nagy politikai alakulataitól a szélsőségesebb és radikálisabb pártok felé – ahogy már utaltunk rá – a másodrendű választások egyik jellemzősége. Az ilyen típusú választásokon – mikor a választó kevésbé letisztult értesülésekkel rendelkezik a tulajdonképpen szóban forgó ügy jelentőségéről – gyakori, hogy a szavazatot eszközként használják arra, hogy kifejezzék a fennálló helyzettel kapcsolatos elégedetlenségüket, következképp a hatalom pártjai károsultnak kerülnek ki a választásokból. Ugyanez az érv magyarázná meg annak a gyakoriságát is, hogy a szélsőséges pártok, amelyek a nemzeti parlamentekben alacsony képvisellel rendelkeznek az ilyen választásokon jelentős fellendülést tapasztalnak, sokszor a választások valódi győzteseiként kikerülve: egy olyan helyzetben, amelyben – legalábbis látszólag – kevés forog kockán, gyengébb az ösztönző erő, hogy a választók stratégiaileg vagy „ésszel szavazzanak” – ne pedig ellenkezőleg „szívvel” vagy a test kevésbé bevallható részeivel –, ez pedig a radikálisabb pártokat részesíti előnyben, amelyek ilyen körülmények között a nagy pártoknál könnyebben ösztönzik és mozgósítják szavazóikat.

A 2004-es európai választások eredményeinek elemzése több, mint elegendő anyagot nyújt arra, hogy megerősítse ezen tézisek közül az elsőt, és hogy egyúttal alátámassza a tényt, miszerint az európai választások csak nagyon ritkán alapozódnak az európai építmény sajátos kérdéseire, inkább a nemzeti politika problémáira reagálnak.¹⁹ A kormánypártok a 25 tagállamból 22-ben szenvedtek szavazatvesztést, és csak Luxemburg, Szlovákia és Spanyolország esetében – ahol a szocialisták épp csak néhány hónapja voltak hatalmon – értek el a

kormánypartok jobb eredményeket, mint amivel hatalomra kerültek. Azonban az európai kormányok jelentős többsége esetében a népi támogatás vesztesége súlyosnak bizonyult: Ausztriában a népi ÖVP 9,6 pontot veszített, a szavazatok 42,3%-ról 32,7%-ra estek vissza, Dániában a Venstre 31,3%-ról 19,4%-ra esett vissza, 11,9 százalékpontot veszítve, egy tizeddel kevesebbet mint Írországban a Fianna Fáil, amely 41,5%-ról 29,5%-ra esett vissza; Portugáliában a PSD-PP 14,8 pontot esett 48,8%-ról 34%-ra – ami ahhoz vezetett, hogy a kormány alig több mint egy évvel később veszített is –, Svédországban a szociáldemokraták 15 egész pontot estek 39,8%-ról 24,8%-ra. Mindezzel együtt azonban a legfigyelemreméltóbb veszteségeket a három fő közösségi tagországban szenvedték el: Németországban Gerhard Schröder szociáldemokratái a 2002-es választások 38,5%-áról 21,5%-ra estek vissza – 17 ponttal kevesebb, egyúttal 1953 óta ez a legrosszabb eredményük is –, Franciaországban Jacques Chirac UMP-je a szavazatainak felét elvesztette 33,7%-ról 16,6%-ra zuhanva, ami 17,1 pontot jelent, és végül a brit Munkáspártiaknak, akik legújabb történetük legrosszabb eredményét érték el, meg kellett elégedniük a szavazatok 22,3%-ával, vagyis 18,4 ponttal kevesebbel a Tony Blair által 2001-ben elért második győzelem eredményéhez képest.

Ez a tendencia az új közösségi tagok között legalább olyan mértékben jelentkezett, mint a 15 régi tagországban. Valószínűleg a nagyobb hatású kormányvereségek azok voltak, amelyek a régió három legnagyobb országának (Lengyelország, Magyarország és Csehország) szocialista vezetőit érték. Mialatt a Magyar Szocialista Párt 34,3%-át szerezte meg a szavazatoknak, 8,5 ponttal a 2002-es eredményei alatt, a presztizsét veszített lengyel SLD-nek a szavazatok 10,3%-kával és a választói preferenciák negyedik helyével kellett megelégednie, ami nem kevesebb mint 31,3 pont veszteséget jelent a 2001-es parlamenti választásokhoz viszonyítva; Csehországban a CSSD az 5-ik helyre kerülve 8,7%-os szavazattal 21,5 százalékponttal gyűjtött kevesebbet, mint 2002-ben. Azonban ezek a kormányveszteségek nem egyedülállóak, figyelembe véve a balti országokban történteket: Észtországban a háromtagú kormánykoalíció, mely a 2003-as márciusi választásokat követően alakult meg, valódi vereséget szenvedett, amely a miniszterelnök Juhan Paarts pártja a Res Publica esetében 17,9 pont elvesztésében nyilvánult meg (a szavazatok 24,6%-áról 6,7%-ra estek vissza), így képviselő nélkül maradt az Európai Parlamentben. Hasonlóképpen Lettországban is a kormány három szövetségese, Indulis Emsis miniszterelnökkel az élen, komoly vereséget szenvedtek el a nacionalistáktól és a konzervatívoktól, oly mértékben, hogy közülük csak egy, a Néppárt szerzett meg 6,6%-t, ami az Európai Parlamentben Lettország számára megjelölt kilenc mandátumból csupán egyet jelentett. Litvániában a kormánykoalíciót alkotó két szövetségese szintén komoly vereséget szenvedett, míg a Szociáldemokrata Párt 14,4%-os szavazattal és két mandátummal elégedhetett meg, addig a szociál-liberális Új Unió 5% alatt maradt, és így be sem került az Európai Parla-

mentbe. Végezetül meg kell említeni, hogy Szlovéniában, Máltán és Cipruson is hasonlóan változott a szavazatok iránya, ami a különböző kormánypártokat kisebbsége kényszerítette.

Egyik-másik adatot nézve nehéz lenne megállapítani, hogy a kormánypártokra le nem adott szavazatok hatása az új vagy a régi tagállamokban volt-e erősebb. Azonban megállapíthatjuk, hogy a közép-kelet európai országok esetében a hatalom pártjaira le nem adott szavazatok jelensége nem követte azt a ciklikus tendenciát, amit már az előző európai választásokon is megfigyeltek, és a 2004-es júniusi választások eredményei a 15 régi tagországban ezt majdnem teljes bizonyossággal erősítik meg. A Hermann Schmitt által javasolt ciklikus modellre²⁰ utalok itt, aki úgy érvel, hogy a kormányon lévő pártok – az európai választásokhoz hasonló – másodrendű választásokon tapasztalt szavazatvesztései mérsékeltebbek, mikor ez közvetlenül a hatalomba lépés után történik meg, és még nem oszlott el az utóválasztási eufória, viszont annak függvényében nőnek, ahogyan halad előre a választási ciklus – lásd a törvényhozás –, és csökkenni kezd annak arányában, ahogy az új választások megjelennek a látóhatáron, és a pártok újonnan bevetik már megszokott, a közvélemény kielégítésére irányuló választási fortélyait, és megpróbálják elfelejtetni velük a tényleges, programokban megígért, de be nem teljesített ígéreteket. Valójában, míg az Európai Unió tizenöt régi tagállamában – Nagy Britannia kivételével – a kormánypártok által tapasztalt szavazatvesztések lényegében ezzel a modellel megmagyarázhatóak, a posztkommunista országokból származó esetek alig illeszkednek bele, talán mert a kormányok szavazatvesztései nagyon magasak voltak a hatalmon létük rövidege ellenére is – Észtország, Lettország –, vagy talán azért, mert ezek felülmúlták az eddigieket, beleértve azon pártok esetét is, akiknek választási ciklusuk közepén kellett tevékenységükről számot adni – Lengyelország és Csehország –, esetleg azért, mert a kormányon lévő pártok vereségei az új, általános választások előestéjén következtek be, amikor a választási ciklus már a vége felé közeledett – mint Szlovénia és Litvánia esetében.

A fentebb megfogalmazott második tézisre vonatkozóan – miszerint az európai választások mint másodrangú választások olyan területnek számítanak, ahol a kis pártok megnövelhetik jelenlétüket – nem fér kétség, ahhoz, hogy a 2004-es európai választások alátámasztják a korábbi választások által is megerősített tényt. Ha a pártok valós számát tekintjük kritériumnak,²¹ és összevetnénk az általunk most elemzett európai választásokat közvetlenül megelőző parlamenti választásokon tapasztalt számokkal, rájövnenék hogy valójában a huszonötből tizenhat esetében a pártok valós száma az európai választásokon magasabb volt, mint az azt megelőző parlamenti választásokon, négy esetben azonos volt, és csak öt esetben volt alacsonyabb.²²

Azonban, amikor a különböző országcsoportokból származó adatokat kívánjuk összevetni, ezt az általános megállapítást finomítanunk kell. A pártok

tényleges számának növekedése a tizenöt régi tagállam esetében jellemzőbbnek tűnik, mint a tíz új tagállamnál, mivel ez utóbbiak esetében szinte egyenlő megoszlást tapasztalunk: pontosabban a pártok valós száma az utolsó parlamenti választásoktól számolva a 2004-es európai választásokig öt esetben nőtt, (Ciprus, Csehország, Szlovénia, Lengyelország és kis mértékben Máltán), Magyarországon stabil maradt, és másik négy esetben csökkent (Szlovákia, Észtország, Lettország, Litvánia). Ily módon e mutató előrelátható növekedése inkább a régi uniós tagállamok sajátosságának tekinthető, nagyobb eltolódást mutatva az Egyesült Királyságban, Svédországban, Franciaországban és Hollandiában. Ezen ellentét magyarázatát a posztkommunista országok jellegzetes pártazonosulási gyengeségében kellene keresni, és általánosságban véve a nemrégiben meghonosított demokráciákban. A nyugatibb országokban a pártazonosulás általános szabálya eléggé meghonosodottnak számít, a választási távolmaradás alacsony, és a pártrendszerek konszolidáltabbak azáltal, hogy a „meglepetések” csak a másodrendű választásokra korlátozódnak és nagyon speciális módon az európaiakra. Azonban a közép-kelet európai országokban, ahol sokkal alacsonyabb szintű a pártokkal való azonosulás, és sokkal jellemzőbb a választási távolmaradás, gyakori, hogy a pártok egyik választásról a másikra nevet, vezetőt és szövetséget változtatnak – gyakran haszontalannak bizonyuló – kísérletet téve arra, hogy megpróbálják kínálatukat a választók igényének kielégítéséhez igazítani.²³ Ebben a kontextusban – amelyben a pártok rendszere alig konszolidált – egyáltalán nem meglepő, hogy a választók változtatnak a szavazatuk irányán mind az első-, mind a másodrangú választásokon, vagy újonnan létrejött, vagy bizonytalan pályafutású politikai lehetőség felé hajlanak még a meghatározó jellegű választások alkalmával is. Ezért új pártok megjelenése a parlamenti spektrumon vagy a pártok tényleges számának növekedése – a konszolidált demokráciákkal ellentétben – megszokott jelenség, és nem kizárólag az európai választásokra jellemző.

V. A SZAVAZAT IDEOLÓGIAI IRÁNYÁRÓL

Speciális módon elemezve az európaiak által a 2004 júniusában leadott szavazatok ideológiai orientációját erőltetett lenne azt a következtetést levonni, hogy az határozottan konzervatív irányt vett. A hagyományos harc az Európai Parlamentben való hegemoniáért a szociáldemokraták és a kereszténydemokraták között egyértelműen ezen utóbbiak javára dőlt el, mégpedig úgy, hogy 268 küldöttel (36,6%) a Néppárt lett a mostani Európai Parlament legnépesebb csoportja, messze megelőzve az Európai Szocialisták Pártját, amelynek 200 mandátummal kellett beérnie (27,3%). De nem ez az egyetlen adat, amely megerősíti az említett tényt, mivel 37 és 27 mandátummal a Függetlenség és Demokrácia,²⁴ illetve a Nemzetek Európájáért²⁵ csoportok is az Európai

Parlament jobboldali részéhez tartoznak.²⁶ A baloldalon: az Európai Egyesült Baloldal – Északi Zöld Baloldal konföderációs csoportja 41 mandátummal és a Zöldek – Európai Szabad Szövetség 42-vel és a Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért 88 szavazattal olyan pozícióban van, amely kapocsként hivatott működni a Parlament nagy alakulatai között, és így módon egészíti ki a parlamenti ívet. (Lásd a 3. táblázatot.)

Ismét eltérés figyelhető meg a 15 régi és a 10 új uniós tagállam választóinak viselkedésében – ezúttal – szavazataiknak ideológiai irányával kapcsolatban? A válasz mindenképp igenlő, és arra a megállapításra kell itt utalnunk, miszerint a posztkommunista Európa választói sokkal nagyobb arányban szavaztak – mind mennyiségben mind intenzitásban – a jobboldalra, mint a régi közösségi tagok. Az Európai Parlament különböző csoportjaihoz tartozó pártok által elért eredmények elemzése – ami lehetővé teszi ezek mindegyikének a tizenöt régi és a tíz új uniós tagállamban való relatív meghonosodása megkülönböztetését – megengedné annak a ténynek a vizsgálatát, hogy míg az Európai Néppárt az első blokkba tartozó országok 570 mandátumának 34,9%-át szerezte meg (vagyis 199 mandátumot), a második blokkban nem kevesebb mint a 162 képviselői hely 42,5%-át érte el (azaz 69 mandátumot), és hasonló egyenlőtlenség mutatkozott a már előbb említett két konzervatív csoportban is, a csoporton kívülieknél pedig (konkrétabban a Függetlenség és Demokrácia Csoportnál) a küldöttek 4,5%-át adta (26). A Nemzetek Európájáért Unió a 15 régi tagállamból jövő európai képviselők 2,4%-át (14), az új tagállamokból jövőeknek pedig 8,0%-át (13) egyesíti, illetve a csoporton kívüliek 19 küldöttel számolnak a régi és 10 küldöttel az új tagállamokból (3,3% és 6,1%). Ezzel ellentétben a baloldali csoportoknak az új tagállamokban való meghonosodása százalékos arányban sokkal alacsonyabbnak mutatkozik azokhoz az adatokhoz képest, amelyek a régi tagállamokból származnak: így az Európai Szocialisták Pártja, amely a tizenöt régi tagállamból 169 képviselővel bír (29,6%), csak 31-et egyesít (19,1%) az új tagállamokban megválasztottakból. Hasonlóan alakul az Európai Egyesült Baloldal – Északi Zöld Baloldal (33 mandátum, azaz 5,7% a 8-cal, 4,9%-kal szemben) és a Zöldek – Európai Szabad Szövetség (41 hely, avagy 7,1% a csupán egyetlen mandátumot érő 0,6%-kal szemben). Végezetül – teljes ellentmondásban azzal a közhellyel, miszerint Kelet-Európában nem léteznek liberálisok – az ALDE Csoport emelkedik ki: a két országblokkban szinte azonos mértékben, a 15 régi tagországból származó mandátumok 12,1%-át elérve, az új tagállamokban pedig 11,7%-ot megszerezve.

A fentebb, országonként összefoglalt adatokat összevetve a kötelező végkövetkeztetés az lenne, hogy a konzervatívabb erők győzelme általános volt az új tagállamokban, mivel csak két esetben (Málta és Észtország esetében) múlta felül a baloldal erőinek együttes képviselete a jobboldalét, és egyedül egyben (Litvániában) fordult elő, hogy egy, a liberális demokratákhoz tartozó csoport került fölénybe. Lengyelországban a jobboldal a Polgári Platform (15 mandátum),

a Lengyel Családok Szövetsége (10), a Jog és Igazság (7), a Samoobrona (6) és a Paraszt Párt (4) kombinált, de nem koordinált cselekvésének köszönhetően győzött, olyan mértékben, hogy a baloldalnak – melyet az akkori miniszterelnök, Marek Belka Demokratikus Baloldali Szövetsége képviselt – mindössze 5 mandátummal kellett megelégednie, az Új Lengyel Szocialdemokrata Párt hármat szerzett meg, a (liberális) Szabaságért Unió pedig kettőt. Csehországban a jobboldal győzelme a konzervatív ODS által szerzett szavazatok 30%-ára, 9 mandátumra alapult, valamint arra a háromra, amit az Európai Demokraták hoztak magukkal, továbbá a kereszténydemokrata KDU-CSL két mandátumára, ezzel szemben a baloldali képviselő a CSSD szociáldemokratái által épphogy csak elért két és a kommunista KCSM 6 euroképviselőjére szorítkozott. Magyarországon – ahol a pártrendszer sokkal konszolidáltabb – 12 mandátumot a Fiala Demokraták Szövetségének (Fidesz–MPP) konzervatívjai szereztek meg, egyet pedig a Magyar Demokrata Fórum (MDF), miközben 9-et ért el a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és kettőt a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ). Szlovákiában a Demokrata és Keresztény Unió (SDKÚ), a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) és a – szintén kereszténydemokrata irányultságú – Magyar Koalíció (SMK–MKP) által elért nyolc mandátum együttese meghaladta a Smer és a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) által elért hatot, mindkét csoportban baloldali, népi iránnyal. Lettországon a jobboldal győzelme a Szabadságért és a Hazáért Unió nacionalista alakulatából indult ki (4 mandátum), habár hozzájárult az Új Éra Mozgalom (2) és a Néppárt (1) is; a Lett Út liberálisai egy szavazatot szereztek, az Emberi Jogokért egy Egységes Lettországon Unió – a ruszofón kisebbség jogainak védelmezője, amely a Zöldek – ALE Csoporthoz tartozik – szintén egy szavazatot szerzett meg. Szlovéniában az Új Szlovénia (NSI) és a Demokrata Párt (SDS) két-két képviselője növelték a Népi Csoport számát, míg a Liberális Demokraták (LDS) kettője a Liberális Szövetséghez csatlakozott, a Szociáldemokraták Egységes Listája (ZLSD) pedig az Európai Szocialista Pártba integrálódott. Végül Cipruson virtuális döntetlen született a DISY konzervatívjai és az AKEL kommunisztái között (28,2%-nyi szavazat a 27,9%-kal szemben) a jobbközép oldal felé hajolva az Európáért (GTE) mandátumának köszönhetően.

Összefoglalásképpen – kis túlzással – megállapíthatnánk, hogy a jobbközép győzelme a 2004-es választásokon az új tagállamokban kovácsolódott ki, már csak behatárolt demográfiai súlyának köszönhetően is, amit a 25 uniós országon belül magáénak tudhat. Ez az adat azért feltűnő, mert a tíz országból csak az európai küldöttek 22,1%-a kerül ki. Ellenben ésszerűbb lenne azt fenntartani, hogy a közép-kelet európai országoknak az Unióhoz való adhéziójával a kontinens politikai mérlege még jobban elhajlott jobb felé, megerősítve a radikális jobboldalt az eddig nem neki tulajdonított főszerepben.

Végül feltehetnénk azt a kérdést, hogy valójában egy váratlan változás előtt állunk-e vagy inkább csak egy már előre látható eredmény előtt? Vessünk egy

pillantást az új tagok képviselőire az Európai Parlamentben a 2004-es választások előtt – ez a képviselő nem népileg lett megválasztva, hanem az államok által került átmeneti kijelölésre saját törvényhozásuk pártösszetételének figyelembevételével – ami már azt mutatta, hogy az európai választások ezekben az országokban nyilvánvalóan konzervatív irányultságot vesznek majd fel. 2004. január 6-án az Európai Néppárt delegációja az Európai Parlamentben 69 mandátummal rendelkezett a szocialistákhoz jegyzett 57 képviselővel szemben, 13-at a Szabaddemokrata Csoport, 7-et az IUE–IVN, 3-at a Nemzetek Európája és az egyedüli lett környezetvédő képviselőt a Zöldek Csoportja–ALE jegyezte, és 12 képviselő csoporton kívüli volt. Viszont ezen adatok a 2004-es választások adataival való összehasonlításakor több mint jelentős eltéréseket figyelhetünk meg, amelyek a parlamenti spektrum konzervatív oldalának kedvező megerősődésre mutatnak rá; míg a Szocialista Csoport a júniusi választásokból komoly vesztesként került ki 57 mandátumából 26-ot veszítve, a jobboldali radikális Nemzetek Európájáért Unió mandátuma 3-ról 13-ra nőtt, és tizenegy képviselő csatlakozott a Függetlenség és Demokráciához. Ily módon ahhoz a megállapításhoz, miszerint a közép-kelet európai országok csatlakozása az Unióhoz talán még inkább elhajlította azt a jobboldal felé, esetleg annyit kellene hozzátenni, hogy az európai bővítés ugyanakkor magukat a közép-kelet európai országokat is a jobboldal felé mozdította el.

VI. AZ EUROSZKEPTICIZMUS DIMENZIÓIRÓL

A magas tartózkodási arányok mellett az euroszkeptikusnak nevezhető pártok felemelkedése a kibővített Európa első választásainak második kiemelkedő jellegzetességének számít. A jelenségről készítendő bármiféle elemzés előtt meg kell határozni annak természetét, megfogalmazva, hogy valójában mit is értünk euroszkepticizmus alatt, és természetesen azonosítanunk kell „hangadóit”, valamint a pontosítani, hogy melyek azok a politikai erők, amelyek programozott javaslataik miatt ezen áramlathoz tartoznak.

Az első problémára nem egyszerű feladat megoldást találni, mint mindig, amikor olyan problémával szembesülünk, amely eredetileg a médiából származik, és csak nemrégiben vált a politikai és akadémiai diszkurzusok tárgyává, és ami magába foglalja az európai integrációs folyamat legújabb vívmányaival szembeni ellenségeséggel jellemezhető pozíciókat és stratégiákat. Mindezzel együtt a növekvő figyelem, amit az euroszkepticizmus az elemzők körében ébresztett, és amit a témához kapcsolódó bőséges akadémiai irodalom is jelez, lehetővé teszi néhány javaslat megfogalmazását a fogalommal kapcsolatban. Kezdetnek Taggart és Szczerbiak²⁷ javasolták a kemény és erős, illetve lágy és gyenge euroszkepticizmus megkülönböztetését, az első volna az Európai Uniónak és magának az európai integráció gondolatának az ellenzéke, a második

egy vagy több olyan területre vonatkozó fenntartások sorának kifejezése, amelyben az Unió kompetens, és ami az Unió néhány aktuális politikájával szembeni minősített ellenzékként értelmezendő, mert az a saját államának nemzeti érdekeivel áll szemben, anélkül, hogy addig a szélsőségig jutna, hogy megkérdőjelezne magának az Uniónak a létezését vagy saját államának csatlakozását ahhoz.

Ebből a szemszögből nézve úgy tűnik, hogy a *'hard euroscepticism'* – a talán 'európaellenesként' fordítható fogalom – címkéje alá bevezetésként azokat az alakulatokat kellene venni, amelyek saját országuk uniós kilépésén munkálkodnak, vagy az új tagok esetében azok, amelyek a közelmúltbeli csatlakozási folyamatuk alkalmából tették nyilvánvalóvá radikális ellenzéki ségüket, noha Taggart és Szczerbiak megjegyzik, hogy ebbe a kategóriába bele kellene foglalni azokat is, akiknek a javaslattervezetei összeférhetetlenséget mutatnak az európai tervvel, és valójában egy azzal szembeni ellenzékelt feltételeznek. Ezen a listán kiemelkedő helyen szerepelne – kimagasló támogatottsága és szélsőségessége miatt – a brit UKIP, és az olyan pártok is, mint az Önvédelem vagy a Lengyel Családok Szövetsége, amelyek a lengyel politikai térkép talán két legradikálisabb Európa-ellenes alakulatának számítanak.

Problémásabbnak bizonyul azonban annak a meghatározása, hogy melyek azok az Európai Parlamentben képvisellel rendelkező nagy számú politikai alakulatok, melyeket úgy értelmezhetnénk mint a „*soft euroszepticismus*” védelmezőit. Ezért is lenne érdemes ezt a meghatározást egy másikkal kiegészíteni, amely lehetővé tenné az eltérő motivációk megkülönböztetését. Ezekre lehetne az Unió alapjainak felülvizsgálatára vonatkozó különböző javaslatokat építeni, és ezekből kiindulva lehetne újrafogalmazni az euroszepticismus által jellemzett politikájukat. Itt nagyon erős heterogenitást mutató álláspontokról van szó, melyeket három nagy csoportra kell osztanunk.²⁸

Az egyik blokk azoké, akik a dolgok jelenlegi állapotát kritizálják nacionalista vagy függetlenségi pozíciókból, gyakran ideologikusan beágyazódva a hagyományosabb vagy konzervatív jobboldalba, egy európai szuperállam veszélyeire figyelmeztetve, amely arra hivatott, hogy először csökkentse, majd megsemmisítse a tagállamok függetlenségét. Mivel a hozzájuk való kapcsolódás mindig vitatható, ebbe a kategóriába tartozhatnának többek között a brit konzervatívok, a cseh Polgári Demokrata Párt, a lengyelországi Jog és Igazság, a Franciaországért Mozgalom, a francia Nemzeti Front, az olasz Északi Liga, a belga Vlaams Blok és az osztrák FPÖ.

A második blokk azon pártoké lenne, amelyek fő célkitűzése a korrupció és a bürokratizmus elleni harc, ami – érvelésük szerint – megbénítja az Európai Uniót, és eltávolítja az állampolgáraitól. Olyan kétértelmű ideológiai profillal rendelkező politikai alakulatokról van szó, amelyek a valódi Európa-pártiság nevében vállalalnak fel egy reálisabb és közreműködőbb demokráciát az Európai Unió már elcsépelet demokráciadeficitjének megszüntetésére. Nagy többségében

kisebbségi alakulatokról van szó, amelyek átmeneti röppályával rendelkeznek, gyakran valamely nemzeti politikai outsiderhez kötődnek – különösen az Unió már konszolidált demokráciáiban –, és a liberalizmushoz közeli ideológiai arculattal bírnak, mint például az osztrák Lista Martin, a svéd Junilistan vagy az Átlátszó Európa Hollandiában.

Végezetül a harmadik csoportba azok tartoznának, akik a folyamatban levő európai építési folyamat feltételezett antiszociális eltérésére építik euroszepticismusukat. Ebből a – kétségkívül szocialista inspirációjú, de gyakran populista érzelemű – szemszögből nézve az Európai Unió a multinacionális kapitalizmus bátyjává válna, amellyel szükségszerűen szembe kellene állni egy szociálisabb és egyenlőbb Európa nevében. Talán a két előzőnél kisebb jelentőségű, de kétségtelenül létező álláspontról van szó, amelyhez olyan pártok tartozhatnának, mint a Cseh Kommunisták Pártja, a német PDS, a Rifondazione Comunista Olaszországban, a görög KKE, a francia PCF, a Spanyol Egyesült Baloldal vagy a ciprusi AKEL, illetve néhány környezetvédő csoport Belgiumban vagy Svédországban.

Mindez kétségkívül segítségünkre van az euroszepticismus megközelítésében; azonban ha erre tényszerű – a programozott javaslatok mindig vitatott értékeléseiből vagy a pártok politikai stratégiájából eredőknél megbízhatóbb – kritériumot alkalmaznánk, ennek alkalmaznia kellene az európai alkotmányt megalapozó szerződésről folytatott vitában felvett pozíciókat. Az Unió jövője szempontjából nagyjelentőségű kérdéssről van szó, amiről a kontinens pártjainak már hivatalosan állást kellett foglalniuk, megfelelő értékelő kritériumot alkotva a különböző európai politikai erők Európa-pártisága vagy az euroszepticismusa mértékének meghatározására.

Tehát az Alkotmányos Szerződésnek a 2005 januárjában az Európai Parlamentben lezajlott végső szavazásának eredményeit elemző 4. táblázat adatai világosan megmutatják, hogy a közös Európa megalkotása irányába tett határozott lépés ellenzéke alapvetően jobboldali vagy radikális parlamenti csoportokból származott-e. (Egyhangúlag szavazott a Függetlenség vagy a Demokrácia, ennél kisebb mértékben volt „ellenzéki” a Nemzetek Európájáért Unió, és többségükben a csoporton kívüliek is, akiknek a parlamenti spektrum jobbszárnyán való elhelyezkedését már fentebb megvilágítottuk.) Ugyanígy az „ellenzéket” erősítette a radikális baloldal képviselőit összegyűjtő alakulat (Európai Egyesült Baloldal – Északi Zöld Bal), de nem kis mértékben gyarapodott az Európai Néppártból származó szavazatokkal is (35 képviselő szavazott ellene, és 191-en mellette). A Zöldek 7:32 arányban szavaztak. Miközben a szociáldemokraták és liberálisok gyakorlatilag egyhangúlag az Alkotmányos Szerződés mellett foglaltak állást. Végül olyan szavazásban fogadta el az Európai Parlament, amelyben a helyesítő szavazatok száma 500, a negatív szavazatoké pedig 137 volt. Mindent összevetve a tények egyértelműen alátámasztják a

tézist, miszerint az euroszkepticizmus alapvetően a legradikálisabb jobb- és baloldalt jellemzi, az ultraliberális pozíciót pedig csak részben.²⁹

Fenntartható-e a fenti adatok fényében a média által ismételten felvetett tézis, miszerint az euroszkepticizmus alapvetően az új tagállamokban meggyökeresedett jelenség, tekintve, hogy egy olyan éles nacionalizmusban gyökerezik, ami – folytathatjuk a közhelyeket – kizárólag a keleti nemzetek öröksége? Ha a 4. táblázat adatait országonként elkülönítjük – ahogy fent a parlamenti csoportokkal tettünk –, akkor azt a következtetést kell levonnunk, hogy van igazság ebben a megállapításban, ám a közvélekedésnél kisebb mértékben. A január 12-ei történelmi szavazáson az új tagállamok által választott 162 képviselőből 36 nyilatkozott az Alkotmányos Szerződés ellen, viszont ugyanezt tették 101-en az Unió tizenöt régi tagállamban választott 570-ből. A számok közti különbség – százalékosan megfogalmazva a régi tagországokból jövő szavazatok 17,7%-a, illetve az új tagállamokból származó képviselők által leadott szavazatok 22,2%-a – arra utal, hogy az utóbbiak a folyamatban levő európai konstrukcióval kisebb mértékben azonosulnak, azonban korántsem következik belőle, hogy a kontinens eltérő részei ezzel kapcsolatban teljesen ellentétes politikai magatartással rendelkeznek. Az Európai Alkotmányos Szerződés ellen leadott szavazatok említett, országok szerinti szétválasztása felfedi az új tagállamok között meglévő feltűnő véleménykülönbséget, ami megnehezíti a posztkommunista Európa euroszkepticizmusának nagyságrendjéről tett általánosítást. Arra a tényre utalok, miszerint ezen országok közül kettő, Lengyelország és Csehország, lennének az egyedüli olyan uniós államok Nagy-Britannia mellett, amelyek képviselői nagy többségben a szerződés ellen szavaztak, míg a többi hat – valamint Málta és Luxemburg (ami az Európa-pártiság fél évszázados nagy ellentmondása) – az egyedüli uniós államok, amelyek képviselői nem szavaztak az Alkotmányos Szerződés ellen.³⁰ Ez a – most valóban szakadéknyi – különbséget a lengyel és cseh képviselők magatartása, illetve a többi posztkommunista államé közt nem úgy értelmezendő, hogy bennük nincsenek Európa-ellenes érzelmek – amilyeneket néhány jelentős politikai erő az utóbbi években nyilvánított ki, és amelyek már nem illeszthetők bele a fentiekben említett euroszkepticizmus-kategóriákba –, de annak az elismerésre sarkall, hogy a posztkommunista Európa euroszkepticizmusa földrajzilag eltérő, és Cseh-, illetve Lengyelországban szilárdabb támogatási alappal rendelkezik.³¹

Mindenesetre az euroszkepticizmus ezen fellendülésének gyökerét nem egészen az új szláv tagok személyiségében meggyökeresedett feltételezett nacionalista érzelmekben kellene keresni, hanem inkább a bizalmatlanság vagy az európai uniós intézményektől való eltávolodás légkörében, ami az új tagállamok közül néhányra különösen jellemző – amúgy könnyen érthető okokból, amelyek azon nehézségekből erednek, amikkel a tárgyalási folyamatok végső fázisaiban szembesültek.³² Erre a tényre vonatkozóan az Eurobarométer már említett adatai³³ jelentősen mutatnak rá, hogy bár az Unió különböző részeinek

állampolgárai hasonló erősséggel kötődtek saját országukhoz (93% a régi tagállamokban, és 94% a bővítés államaiban) és Európához (70% és 68%), azonban nagyobbak bizonyulnak a köztük lévő különbségek, ha az európai intézmények értékeléséről kérdezik őket. Így miközben a 15 régi uniós tagország állampolgárainak 73%-a gondolja azt, hogy országának az Unióhoz való tartozása jó dolog, ugyanezt az új tagországok állampolgárainak csupán 55%-a tartja fenn; míg az előzőek 69%-a érzi magát uniós állampolgárnak, addig az utóbbiaknak csak 52%-ában van meg ez az érzés; míg a régi tagállamok állampolgárainak az uniós intézményekbe vetett bizalma 48%-os, addig az újak esetében ez csupán 36%. Mindent összevetve úgy tűnik, az euroszepticismus, amely az utóbbi időben a posztkommunista országokban virágzott fel, nem is annyira a nacionalizmus, mint inkább a kiábrándultság szülötte, vagy más szavakkal azt mondhatnánk, hogy az utóbbi évek kelet európai euroszepticismusa a kilencvenes évek első fele eurooptimizmusának szétfoszlatásakor, az évtized utolsó éveiben keletkezett eurorealizmus leszármazottja.

(Simon János fordítása)

1. táblázat

AZ EURÓPAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOKBAN ALKALMAZHATÓ VÁLASZTÁSI RENDSZEREK									
Ország	Kötelező szavazat	Mandátum-szám	Választási rendszer	Kerületek száma	Nagyságrend	Bekezdési küszöb	Lista típus	Szavazatok/	Formula
Németország	NEM	99	PR	1	99	5.0 N	CB	1 / 0	HN
Belgium	IGEN	24	PR	3	1, 9, 14	Nincs	C	1/ Mind	DH
Franciaország	NEM	78	PR	8	3-14	5.0 D	CB	1 / 0	HD
Olaszország	NEM	78	PR	1	78	Nincs	C	1 / 3	HR
Luxemburg	IGEN	6	PR	1	6	Nincs	A	6	DH
Hollandia	NEM	27	PR	1	27	Nincs	C	1 / 1	HD
Dánia	NEM	14	PR	1	14	Nincs	C	1 / 1	DH
Írország	NEM	13	STV	4	4, 5	Nincs	A	4,5/4,5	STV D
Egyesült Királyság*	NEM	78	PR	12	3-10	Nincs	CB	1 / 0	DH

AZ EURÓPAI UNIÓ ÚJ POLITIKAI TÉRKÉPE

Görögország	IGEN	24	PR	1	24	3.0 N	CB	1 / 0	DR
Spanyol-ország	NEM	54	PR	1	54	Nincs	CB	1 / 0	DH
Portugália	NEM	24	PR	1	24	Nincs	CB	1 / 0	DH
Ausztira	NEM	18	PR	1	18	4.0 N	C	1 / 1	DH
Finnország	NEM	14	PR	1	14	Nincs	C	1 / 1	DH
Svédország	NEM	19	PR	1	19	4.0 N	C	1 / 1	SL
Ciprus	IGEN	6	PR	1	6	1.8 N	C	1 / 2	HR
Szlovákia	NEM	14	PR	1	14	N	C	1 / 1	DR
Szlovénia	NEM	7	PR	1	7	Nincs	C	1 / 1	DH
Észtország	NEM	6	PR	1	6	Nincs	CB	1 / 0	DH
Magyarország	NEM	24	PR	1	24	5.0 N	CB	1 / 0	DH
Lettország	NEM	9	PR	1	9	Nincs	C	1 / 9	SL
Litvánia	NEM	13	PR	1	13	5.0 N	CB	1 / 1	HR
Málta	NEM	5	STV	1	5	Nincs	A	5 / 5	STV D
Lengyelország	NEM	54	PR	1	54	5.0 N	CB	1 / 0	DH
Csehország	NEM	24	PR	1	24	5.0 N	C	1 / 2	DH

Rövidítések és megjegyzések: [*] A három Észak-Írországi választott európai képviselő egy STV-rendszer szerint választott. [Választási rendszerek] PR: Arányos képviselet, STV: Egyszeri átadható szavazat; [Bekerülési küszöb] N: Szavazatszázalékok nemzeti szinten, D: Szavazatszázalékok kerületi szinten; [Lista típusok] C: Zárt (és nem blokkolt) lista, CB: Zárt és blokkolt lista, A: Nyitott kandidatúrák; [Választási Formulák] DH: Hondt Formula, DR: Droop formula és nagyobb maradék, HR: Hare formula és nagyobb maradék, HD: Hare és d'Hondt formulája, HN: Hare Niemeyer formulája, SL: Sainte Laguë formulája, STV D: Egyszeri átadható szavazat Droop formulájával.

Forrás: Philip Stöver – Andres M. Wüst: *Electoral systems*.

2. táblázat.

RÉSZVÉTELI SZÁZALÉKOK AZ EURÓPAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOKON ÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ ADATOK								
	1979	1984	1989	1994	1999	2004	Utolsó nem- zeti válasz- tások	Csatlakozási népszavazás (2003)
Németország	65.7	56.8	62.3	60.0	45.2	43.0	79.1	–
Belgium	91.4	92.2	90.7	90.7	91.0	90.8	90.8	–
Franciaország	60.7	56.7	48.7	52.7	46.8	42.7	72.9	–
Olaszország	84.9	83.4	81.5	74.8	70.8	73.1	81.5	–
Luxemburg	88.9	88.8	87.4	88.5	87.3	89.0	91.7	–
Hollandia	57.8	50.6	47.2	35.6	30.0	39.3	78.9	–
Dánia	47.8	52.4	46.2	52.9	50.5	47.9	87.2	–
Írország	63.6	47.6	68.3	44.0	50.2	58.8	61.9	–
Egyesült Ki- rályság	32.2	32.6	36.2	36.4	24.0	38.8	59.4	–
Görögország *	78.6	77.2	79.9	71.2	75.3	63.2	76.5	–
Spanyolország **	–	68.9	54.6	59.1	63.0	45.1	75.7	–
Portugália**	–	72.4	51.2	35.5	40.0	38.6	62.3	–
Ausztria ***	–	–	–	67.7	49.4	42.4	84.3	–
Finnország ***	–	–	–	60.3	31.4	39.4	69.7	–
Svédország***	–	–	–	41.6	38.8	37.8	81.1	–
Ciprus	–	–	–	–	–	71.1	91.8	–
Szlovákia	–	–	–	–	–	16.9	70.0	52.1
Szlovénia	–	–	–	–	–	28.3	72.1	60.2
Észtország	–	–	–	–	–	26.8	58.2	64.0
Magyarország	–	–	–	–	–	38.5	73.5	45.6
Lettország	–	–	–	–	–	41.3	71.5	75.2
Litvánia	–	–	–	–	–	48.3	55.9	63.3
Málta	–	–	–	–	–	82.3	96.0	91.0
Lengyelország	–	–	–	–	–	20.8	46.3	58.8
Csehország	–	–	–	–	–	28.3	58.0	55.2
Részvételi átlag	63.0	61.0	58.5	56.8	49.8	45.7		

Rövidítések és megjegyzések: [*] Görögország 1981-ben csatlakozott az Unióhoz, és első európai választásait 1982-ben tartotta. [**] Spanyolország és Portugália 1986-ban csatlakoztak az Unióhoz, és első európai választásaikat 1987-ben tartották. [***] Ausztria, Finnország és Svédország 1995-ben csatlakoztak az Unióhoz, és első európai választásaikat 1995 és 1996 között tartották. [EL]: Törvényhozási választások, [EM]: Helyhatósági választások, [EP]: Elnök választások.

Forrás: EURÓPAI PARLAMENT: www.elections2004.eu.int/elections.html
és EURÓPAI BIZOTTSÁG: www.europa.eu.int/comm/enlargement.

3. táblázat.

A 2004-ES JÚNIUSI EURÓPAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK EREDMÉNYE										
Tagállamok	Pártok és Koalíciók	A Szavazatok %	Mandátumok és azok megoszlása a csoportok között							
			PPE-DE	PSE	ALDE	Verdes/ALE	IUE/IVN	IND/DEM	UEN	NA
Németország 61.650.330 választó 99 mandátum	Kereszténydemokrata Unió (CDU)	36.5	40							
	Szociáldemokrata Párt (SPD)	21.5		23						
	Szövetség'90 / Zöldek (B'90/Grünen)	11.9				13				
	Keresztény -Szociális Unió (CSU)	8.0	9							
	Szabad Demokrata Párt (FDP)	6.1			7					
	Demokratikus Szocializmus Pártja (PDS)	6.1					7			
	Egyéb	9.9								

Belgium 7.343.466 választó 24 mandátum	Szocialita Párt (frankofón) (PS)	13.6		4					
	Keresztény- demokraták és Flamandok (CDV)	17.4	4						
	Flamand Blokk (VB)	14.3							3
	Haladó Szociális Alternativa [fla.] (SPA)	11.0		3					
	Flamand Szabad Demokraták (VLD)	13.6			3				
	Megújuló Mozga- lom [fra.] (MR)	10.5			3				
	Szövetkezett Kör- nyezetvédők [fra.] (ECOLO)	2.8				1			
	Zöldek! [fla.] (Groen!)	4.9				1			
	Humanista De- mokrata Centrum [fra.] (CDH)	5.7	1						
	Keresztény- Szociális Párt [ger.] (CSP-EVP)	0.2	1						
	Egyéb	4.9							

AZ EURÓPAI UNIÓ ÚJ POLITIKAI TÉRKÉPE

Franciaország 41.518.225 választó 78 mandátum	Szocialista Párt (PS)	28.9		31					
	Népi Mozgalomért Szövetség (UMP)	16.6	17						
	Francia Demokráciáért Unió (UDF)	12.0			11				
	Nemzeti Front (FN)	9.8							7
	Zöldek (LV)	7.4				6			
	Franciaországgért Mozgalom (MpF)	8.8						3	
	Francia Kommunista Párt (PCF)	6.6					3		
	Egyéb	9.9							
Svédország 6.821.433 választó 19 mandátum	Szociáldemokrata Párt (SAP)	24.7		5					
	Mérsékelt Egység Pártja (MSP)	18.2	4						
	Júniusi Lista (Junilistan)	14.4						3	
	Néppárt – Liberálisok (FPL)	9.8			2				
	Baloldali Párt (Vänsterpartiet)	12.8						1	
	Centrum Párt (Centern)	6.3			1				
	Környezetvédő Párt (MdeG)	5.9					1		
	Kereszténydemokraták (Kristdemokraterna)	5.7	1						
Egyéb	2.2								

Olaszország 49.309.064 választó 78 mandátum	Olivában Egye- sültek	31.1		16	8				
	<i>Forza Italia</i>	21.0	16						
	Nemzeti Szövetség (AN)	11.5						9	
	<i>Rifondazione Comunista</i> (RC)	6.1					5		
	Keresztény és Közép – Demokraták Demokratikus Uniója (UDC-DC)	5.9	5						
	Északi Liga (LN)	5.0						4	
	Zöldek Szövetsége	2.5				2			
	Olasz Kommu- nisták	2.4						2	
	Bonino Lista	2.3			2				
	Péter Polgári Szö- vetsége/ Értékek Olaszországa	2.1			2				
	Egyesült Szocialis- ták Európáért	2.0							2
	Európai Demokratikus Unió (UDEUR)-Népi Szövetség	1.3	1						
	Mussolini Lista Szociális Alter- nativa	1.2							1
	Nyugdíjasok Pártja	1.1	1						
	Fiamma Tricolore	0.7							1
Déltiroli Néppárt (SVP)		1							
Egyéb	3.8								

AZ EURÓPAI UNIÓ ÚJ POLITIKAI TÉRKÉPE

Luxemburg 343.800 választó 6 mandátum	Keresztény -Szociális Néppárt (CSV)	37.2	3						
	Dolgozók Szocialista Pártja (LSA)	22.1		1					
	Zöldek (DG)	15.0				1			
	Demokrata Párt (DPL)	14.9			1				
	Egyéb	10.9							
Hollandia 11.855.330 választó 27 mandátum	Kereszténydemokrata Tömörülés (CDA)	24.4	7						
	Munkáspárt (PvdA)	23.6		7					
	Szabadság és Demokrácia Néppártja (VVD)	13.2			4				
	Zöld Baloldaliak	7.4				2			
	Átlátszó Európa	7.3				2			
	Szocialista Párt (SP)	7.0					2		
	Keresztény Unió – Megújult Politikai Párt (SGP)	5.9						2	
	Demokraták '66 (D'66)	4.2			1				
Egyéb	7.0								

Dánia 4.012.663 választó 14 mandátum	Szociáldemokraták (SD)	32.6		5					
	Liberálisok (<i>Venstre</i>)	19.4			3				
	Konzervatív Néppárt (KF)	11.3	1						
	Júniusi Lista (<i>JuniBevaegelsen</i>)	9.1					1		
	Szocialista Néppárt (SF)	8.0				1			
	Dán Néppárt (DF)	6.8						1	
	Szélsőséges Liberálisok (RV)	6.4			1				
	Népi Lista az Európai Unió ellen (FBmodEU)	5.2					1		
	Egyéb	1.2							
Írország 3.084.131 választó 13 mandátum	<i>Fianna Fail</i> (FF)	29.5						4	
	<i>Fine Gael</i> (FG)	27.8	5						
	<i>Sinn Fein</i>	11.1				1			
	Munkás Párt	10.6		1					
	Függetelének	8.7			1			1	
	Egyéb	12.3							

AZ EURÓPAI UNIÓ ÚJ POLITIKAI TÉRKÉPE

<p>Egyesült Királyság</p> <p>42.861.000 választó</p> <p>75 mandátum</p> <p>(a szavazati százalékok Észak –Írország számára külön-választva számolódnak ki)</p>	Konzervatívok	26.7	27							
	Munkás Párt	22.6		19						
	Függetlenség Párt (UKIP)	16.2					11			1
	Szabad Demokraták	14.9			12					
	Zöldek	6.2				2				
	Skót Nemzeti Párt (SNP)	1.4				2				
	<i>Plaid Cymru</i>	1.0				1				
	Egyéb (Anglia, Skócia, Gales)	11.0								
	Unionista Demokrata Párt (DUP)	32.0								1
	<i>Sinn Féin</i>	26.3					1			
	Ulsteri Unionista Párt (UUP)	16.6	1							
	Egyéb (Észak - Írország)	25.1								
<p>Spanyolország</p> <p>33.623.394 választó</p> <p>54 mandátum</p>	Spanyol Szocialista Munkás Párt (PSOE)	43.3		24						
	Néppárt (PP)	41.3	24							
	<i>Galeuzka</i> (CiU, BNG, PNV)	5.2			2	1				
	Egyesült Baloldal (IU)	4.2				1	1			
	Népek Európája	2.5				1				
	Egyéb	3.6								

Görögország 9.938.863 választó 24 mandátum	Új Demokrácia(ND)	43.0	11						
	Összgörög Szocia- lista Párt (PASOK)	34.0		8					
	Görög Kommunista Párt(KKE)	9.5					3		
	Haladó Erők Koalíciója (Syn)	4.2					1		
	Ortodox Népi Ria- dó (LAOS)	4.1						1	
	Egyéb	5.2							
Portugália 8.670.378 választó 24 mandátum	Szocialista Párt (PS)	45.0		12					
	Szociáldemokrata Párt- Demokrati- kus Szociál Cent- rum (PSD-CDS)	34.0	9						
	CDU (Partido Comunista / Os Verdes)	9.0					2		
	Baloldali Blokk (BE)	5.0					1		
	Egyéb	7.0							
Ausztria 6.049.129 választó 18 mandátum	Osztrák Szociálde- mokrata Párt (SPÖ)	33.3		7					
	Osztrák Néppárt (ÖVP)	32.7	6						
	Hans Peter Martin Lista	14.0							2
	Zöldek / Alternatív Zöldek (Grüne)	12.9					2		
	Ausztriai Liberális Párt (FPÖ)	6.3							1
	Egyéb	0.8							

AZ EURÓPAI UNIÓ ÚJ POLITIKAI TÉRKÉPE

Finnország 4.221.000 választó 14 mandátum	Nemzeti Koalíció (KOK)	23.7	4							
	Finnországi Centrum Párt (KESK)	23.4			4					
	Szociáldemokrata Párt (SDP)	21.2		3						
	Zöld Liga / Függetlenek (V+I)	10.4				1				
	Baloldali Szövetség (Vas)	9.1					1			
	Svéd Néppárt (SFP)	5.7			1					
	Egyéb	6.5								
Totál régi uniós Államok (mandátum szám és százalék) 570 mandátum			199 34.9	169 29.6	69 12.1	41 7.1	33 5.7	26 4.5	14 2.4	19 3.3
Ciprus 475.913 választó 6 mandátum	Demokrata Gyűlés (DiSy)	28.2	2							
	Dolgozók Haladó Pártja (AKEL)	27.9				2				
	Demokrata Párt (DiKo)	17.1			1					
	Európáért (GTE)	10.8	1							
	Egyéb	16.0								
Szlovákia 4.210.463 választó 14 mandátum	Demokrata és Keresztény Unió (SDKÚ)	17.1	3							
	Egy Demokratikus Szlovákiaért Mozgalom (HZDS)	17.0							3	
	Smer/SDL	16.9		3						
	Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH)	16.2	3							
	Magyar Koalíció (SMK-MKP)	13.2	2							
	Egyéb	19.6								

* Lásd többek között: National Bureau of Economic Research: www.nber.org/digest/oct02/w8933.html.

Szlovénia 1.628.918 választó 7 mandátum	Új Szlovénia (NSi)	23.6	2						
	Szlovéniai Szabad Demokrácia (LDS)	21.9			2				
	Szlovén Demokrata Párt (SDS)	17.7	2						
	Szociáldemokraták Egyesült Listája (ZLSD)	14.2		1					
	Egyéb	22.6							
Észtország 873.809 választó 6 mandátum	Szociáldemokrata Párt (SDE)	36.8		3					
	Centrum Párt (EK)	17.5			1				
	Reformista Párt (ER)	12.2			1				
	Pro Patria (<i>Isamaaliit</i>)	10.5	1						
	Egyéb	23.0							
Magyar- ország 8.046.247 választó 24 mandátum	Fiatalkorú Demokraták Szövetsége (Fidesz)	47.4	12						
	Magyar Szocialista Párt (MSzP)	34.3		9					
	Szabad Demokraták Szövetsége (SzDSz)	7.7			2				
	Magyar Demokrata Fórum (MDF)	5.3	1						
	Egyéb	5.3							

* Az Európai Internet Statisztika 2006. március 31-én került frissítésre.

AZ EURÓPAI UNIÓ ÚJ POLITIKAI TÉRKÉPE

Lettország 1.394.969 választó 9 mandátum	Szabadságért és Ha- záért Unió (TB/LNNK)	29.8						4	
	Új Éra (JL)	19.7	2						
	Az Emberi Jogokért egy Egységes Lett- országban Unió (PCTVL)	10.7			1				
	Néppárt (TP)	6.6	1						
	Lett Út (LC)	6.5			1				
	Egyéb	26.7							
Litvánia 2.654.090 választó 13 mandátum	Munkás Párt (DP)	30.2			5				
	Szociáldemokrata Párt (LSDP)	14.4		2					
	Hazai Unió (TS)	12.6	2						
	Liberális Centrum Szövetség (LCS)	11.2			2				
	Gazdák Szövetsége – Új Demokrácia (VNDPS)	7.4						1	
	Szabad Demokrata Párt (LDP)	6.8						1	
	Egyéb	17.4							
Málta 304.283 választó 5 mandátum	Máltai Munkáspárt (MLP)	48.4		3					
	Nemzeti Párt (PN)	39.8	2						
	Egyéb	11.8							

* Lásd *Globalization For People: A Vision for Change*, ILO publication p. 24, footnote 8.

Lengyel-ország 29.374.800 választó 54 mandátum	Polgári Platforma (PO)	24.0	15							
	Lengyel Családok Szövetsége (LPR)	15.9					10			
	Jog és Igazság (PiS)	12.7						7		
	Önvédelem (Samoobrona)	10.8							6	
	Baloldali Demokratikus Szövetség (SLD-UP)	9.3		5						
	Lengyel Parasztpárt (PSL)	6.3	4							
	Lengyel Szociáldemokrácia (SdPi)	5.3		3						
	Egyéb	8.4								
Csehország 8.283.485 választó 24 mandátum	Polgári Demokrata Párt (ODS)	30.0	9							
	Komunista Párt (KSCM)	20.3					6			
	Függetlenek Társulása– Európai Demokraták (SN/ED)	11.0	3							
	Kereszténydemokrata Unió (KDU-CSL)	9.6	2							
	Szociáldemokrata Párt (CSSD)	8.8		2						
	Függetlenek (Nezavisli)	8.2						1		1
	Egyéb	12.1								
Részösszeg az Unió új államai (mandátum száma és százalékok) 162 mandátum			69 42.5	31 19.1	19 11.7	1 0.6	8 4.9	11 6.7	13 8.0	10 6.1
Európa Unió összes (mandátum számok és százalék) 732 mandátumok			268 36.6	200 27.3	88 12.0	42 5.73	41 5.6	37 5.0	27 3.6	29 3.9
Forrás: EURÓPAI PARLAMENT: <i>on-line en www.elections2004.eu.int/elections.html</i>										

4. táblázat.

2005 január 12.-i EURÓPAI PARLAMENTI SZAVAZÁS AZ EURÓPAI ALKOTMÁNYRÓL									
	PPE- DE	PSE	ALDE	Zöldek ALE	IUE/ IVN	IND/ DEM	UEN	NA	Totál
Total	268	200	88	42	41	37	27	29	732
Mellette	191	174	80	32	1	0	18	4	500
Ellene	35	1	2	7	34	34	8	17	137
Üres	19	12	0	1	2	0	0	6	40
Távollévő	17	13	6	2	4	3	1	2	48

Rövidítések: PPE–DE: Európai Néppárti Csoport (kereszténydemokraták) és Európai Demokraták, PSE: Európai Szocialisták Pártja, ALDE: Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért Csoportja, Zöldek – ALE: Zöldek – Európai Szabad Szövetség, IU–IV: Európai Egyesült Baloldal – Északi Zöld Baloldal, IND–DEM: Függetlenség és Demokrácia Csoport, UEN: Unió a Nemzetek Európájáért Csoport, NA: Csoporton Kívüliek.

Forrás: Saját készítésű a Corbett – Méndez de Vigo A6-0070/2004 – Végzés, 2005.01.12 választási eredményekről készült jelentés aktái alapján.

JEGYZETEK

- 1 Maura ADSHEAD – John HILL (2005): Elections to the European Parliament, June 2004: The 15 Established Member States. In Electoral Studies, Nyomdában.
- 2 Már a Római Szerződés 138-as fejezete is arra biztatta az Európai Közgyűlést – a jelenlegi Európai Parlament elődjét –, hogy irányzott javaslatokat készítsen a közvetlen, egységes egyetemes választójoggal történő megválasztására. Ha az európai küldöttek közvetlen választása el is húzódott 1979-ig, az egységes választási rendszer megalkotásának célkitűzése nem hogy nem valósult meg, hanem még bizonyos mértékben fel is oldódott a maastrichti szerződésben, majd utólagosan az amszterdamiában, amely a 190-es fejezetében megelégszik a „közös elvek a tagállamok számára” bevezetésével. 1997 szeptemberében az Európai Parlament Intézményes Ügyek Bizottságának jelentése kedvezett azon parlamenti javaslatnak, amely ezen közös elvek bevezetésére irányult, és a Miniszterek Tanácsa 2002-ben fel is vázolta az arányos rendszerek általánosításának jóváhagyásakor, megengedve olyan sajátosságokat, mint egy vagy több körzet használatát, – az 5%-nál soha nem magasabb – bekerülési küszöb bevezetését, preferenciális szavazatok használatát és bármely, a választási jogban megszokott arányos választási formula használatának lehetőségét.
- 3 Mióta Nagy Britannia 1999-ben az európai választásokon elhagyta egyfordulós többségi rendszerét minden tagország az arányos típusú választási rendszert kezdte gyakorlatba hozni. Jelenleg érvényben vannak olyan rendszerek, mint a plurinominális kerületi listák Belgium, Franciaország és Nagy Britannia esetében, egyszeri átadható szavazat (amely alapján véve egy többségi rendszer, de általában magasan arányos eredményeket hoz) az Ír Köztársaságban

- és Észak-Írországbán, és egyedüli országos kerületi lista a többi tagországban, 3% bekerülési küszöbvel Görögországban, 4%-kal Ausztriában és Svédországban, 5%-kal Németországban (a Franciaországban létező 5%-os bekerülési küszöb kerületi szinten van kiszámolva). Erről lásd: 309–331., 75–97. Lásd: Philip STÖVER – Andres M. WÜST (2004): Electoral systems. In www.europeanelectionstudies.net és Dieter NOHLEN: Wie wählt Europa? Das polymorphe Wahlsystem zum Europäischen Parlament. In *Aus Politik und Zeitgeschichte*. Vol. 17., 29–37.
- 4 Erről a sajátosságáról lásd: Carlos FLORES JUBERÍAS: Eastern Europe: General Overview. In Josep M. COLOMER (ed.): *Handbook of Electoral System Choice*, Palgrave-Macmillan, New York – London, 2004, 309–331 o. és Nuevas consideraciones en torno a la transformación de los sistemas electorales en la Europa del Este: el caso de los nuevos socios comunitarios (1995–2003). In Carlos FLORES JUBERÍAS (coord.): *Actas del III Encuentro Español de Estudios sobre la Europa Oriental*. (Vol. 1.), Cuadernos Constitucionales de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol No. 41-42. (2002–2003), 75–97.
- 5 Általános szemszögből nézve a kérdést lásd újonnan: Philip STÖVER – Andres M. WÜST: Electoral systems. (Idézi: Dieter NOHLEN: *Wie wählt Europa? Das polymorphe Wahlsystem zum Europäischen Parlament*.)
- 6 Habár a választások a hét egyik vagy másik konkrét napjára való összehívását általában nem a választási rendszer formájának döntő elemként azonosítják, viszont megjegyezhetjük, hogy az uniós országok ezzel kapcsolatosan is különböző hagyományokkal rendelkeztek, amelyeket a bővítés még változatosabbá tett. Így az utolsó európai választásokat az Egyesült Királyságban június 10-én, csütörtökön; Hollandiában 11-én, pénteken; Csehországban 11-e, péntek déltől 12-e, szombat délig; Máltán és Lettországbán 12-én, szombaton; Olaszországban szombat és vasárnap és végül a maradék 20 országban június 13-án, vasárnap tartották.
- 7 Lásd: José Ignacio TORREBLANCA: Claves para entender la abstención en las elecciones europeas. In *Análisis del Real Instituto Elcano* No. 112. 2004, www.realinstitutoelcano.org/analisis/538.asp.
- 8 Olaszországban az európai kivéve az összes választáson kötelező szavazás. Így bár az olasz eset magában nem sorakoztatható fel az említett négy mellé, még sem kellene figyelmen kívül hagyni a más szavazásokon meglévő, a szavazás kötelezősége miatt létrehozott tehetetlenség jelentőségét, mikor az Alpokon túli országnak az európai választásokon igazolt magas részvételi arányát (73,1%) magyarázzuk.
- 9 Richard ROSE: Visualising the Euro Gap. In www.idea.int/voter_turnout_europe.
- 10 Lásd Hermann SCHMITT – C. VAN DER EIJK (2003): Die politische Bedeutung niedriger Beteiligungsraten bei Europawahlen. Eine empirische Studie über die Motive der Nichtwahl. In F. BRETTSCHEIDER, Jan VAN DETH – E. ROLLER (eds.): *Europäische Integration in der öffentlichen Meinung*, Leske & Budrich, Opladen, 279–302.
- 11 Ezek az adatok szorosán kapcsolódnak azokhoz amelyeket majd a későbbiekben fogunk megemlíteni (mint a ténye annak, hogy a kormánypártok, és még általánosabban a nagy pártok szavazatokat veszítenek a kisebbségi erők javára) arra a következtetésre vezetett az olyan elemzőket mint Marsh, Reif vagy Schmitt, hogy az Európai Parlamenti választások továbbra is másodrendű választásoknak számítanak mindez alatt azt értve, hogy a választók kevésbé meghatározónak vélik azokat, mivel bennük olyan kérdések játszanak szerepet amelyek kevésbé

- fontosak mint azok amelyekre elsőrendű választásokon szavaznak, viszont éppen ellenkezőleg azok lennének amelyekben félreérthetetlen módon határozzák el ki kerül hatalomra és milyen politikákat fognak folytatni. Lásd a témáról: Karlheinz REIF – Hermann SCHMITT (1980): *Nine Second Order National Elections: A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results*. In *European Journal of Political Research*. Vol. 8., 3–44.; Michael MARSH (1998): *Testing the Second-Order Election Model after Four European Elections*. In *British Journal of Political Science*. No. 28/4., 591 a 607. és *The results of the 2004 European Parliament elections and the second-order model*. In Oskar NIEDERMAYER – Hermann SCHMITT (2004): *Die Europawahl 2004*. VS Verlag, Wiesbaden, on-line a www.europeanelectionstudies.net; és Hermann SCHMITT (2004): *The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-order?* In www.europeanelectionstudies.net.
- 12 Lásd: Jean BLONDEL, Richard SINNOTT és Palle SVENSSON, Palle: *People and Parliament in the European Union: Participation, Democracy and Legitimacy*, Clarendon Press, Oxford, 1998.
- 13 EUROPEAN COMMISSION: *Flash Eurobarometer 162. Post European Elections 2004 Survey*. In http://www.europarl.eu.int/press/Eurobarometer/index_en.htm.
- 14 Uo., 13–17.
- 15 Uo., 17–22.
- 16 Jelen tanulmányunk világosan mutat rá erre a kapcsolatra. A 45,3% európai – akik 2004 júniusában elmentek szavazni – kétharmad része (hogy pontosak legyünk 65%) azt nyilatkozta, hogy nagyon közelinek érzi magát egy bizonyos párthoz (Uo., 25).
- 17 Uo., 22–26.
- 18 Uo., 26–39.
- 19 E kérdésről lásd: Cees VAN DER EIJK – Mark N. FRANKLIN (1996): *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of Union*, University of Michigan Press, Ann Arbor, Mi.
- 20 Hermann SCHMITT (2004): *The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-order?* 12–14.
- 21 A pártok valós számáról lásd: M. LAAKSO – Rein TAAGEPERA (1979): *Effective Number of Parties: A Measure With Application to Western Europe*. In *Comparative Political Studies* 12., 3–27.
- 22 Hermann SCHMITT (2004): *The European Parliament Elections of June 2004: Still Second-order?* 15–16.
- 23 Lásd Sarah BIRCH: *Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe*. Az American Political Science Association 97. éves gyűlésén 2001. augusztus 30-a és szeptember 2-a között San Franciscóban tartott előadás.
- 24 Az Északi Liga (LN), az Egyesült Királyság Függetlenség Pártjának (UKIP) tizenegy, a Lengyel Családok Szövetségének (LPR) tíz, a Franciaországért Mozgalom (MpF) három és a svéd Junilistan három képviselőjéből összetevődve.
- 25 Többek között az olasz Nemzeti Szövetség (AN) tíz, a lengyel Jog és Igazság (PiS) hét, az ír Fianna Fáil (FF) négy és a lett Szabadságért és Hazáért Unió (TB/LNNK) négy képviselőjéből összetevődve.

- 26 Többek között a francia Nemzeti Fornt (FN) hét képviselőjével együtt a csoportot a lengyel Samoobrona (SO) hét küldöttje, a belga Vlaams Blok (VB) három, az Egy Független Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) három, az olasz Fiamma Tricolore és a Mussolini Lista kettő és az osztrák Martin Lista és a Liberális Párt (FPÖ) három képviselője alkotja. Mindez lehetővé teszi, hogy ezt a kollektívát az európai politikai spektrum jobbszélére helyezzük.
- 27 Aleks SZCZERBIAK – Paul TAGGART (2003): Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality. In Sussex European Institute Working Paper. No. 69., 6. E szerzők e témáról írt bőséges bibliográfiájáról lásd: *Opposing Europe: Party Systems and Opposition to the Union, the Euro and Europeanisation*. In Sussex European Institute Working Paper. No. 36. 2000.; *Parties, Positions and Europe: Euroscepticism in the EU Candidate States of Central and Eastern Europe*. In Sussex European Institute Working Paper. No. 46. 2001.; valamint *The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States*. In Sussex European Institute Working Paper. No. 51. 2002.
- 28 Riishoj az euroszepticismusnak az itt említetnél összetettebb – következőképpen problémásabb alkalmazású – tipológiáját vázolta fel, de hasznosnak lehet, ha azon álláspontok kiterjedtségét próbálnánk pontosabban meghatározni, amelyek az európai integráció uralkodó modelljének kritikáját vonják magukkal. Így a szerző (Lásd Søren RIISHØJ: *Europeanisation and Euro-scepticism. Experiences from Poland and the Czech Republic*. In *Central European Political Studies Review*. No. 6/4. 2004.) a következő euroszepticismus-típusokról beszél: a) amelyek attól tartanak, hogy egy nemzetek fölötti erő kebelezi be őket, és így elveszítik saját nemzeti függetlenségüket; b) „a meglévő szociális töréséken alapuló” (azzal a ténnyel igazolva, hogy az európai integráció egyszerre eredményez „győzteseket” és „veszteseket”); c) „program alapú” (konkrét közösségi politikákkal való szembenállás, mint például az Euró, a mezőgazdasági politika vagy a dolgozók szabad mozgása); d) „intézményi alapú” (attól a meggyőződéstől vezetve, hogy az európai intézmények kevésbé törvényesek vagy hatékonyak mint a nemzeti); e) „nemzeti érdekeken alapuló” (amely a nemzeti érdekek védelmét elébe helyezi az európai konstrukció követelményeinek); f) „a tapasztalaton alapuló” (amit egy olyan sértődöttségérzés táplál, amely azokkal a fogalmakkal kapcsolatos, amelyekben lezárult a csatlakozási folyamat); g) „pártalapú” (fentről lefelé pártvezérek által alakított); h) és „atlanti alapú” (amely menthetetlen ellentmondást lát az europizmus és a pro-amerikai atlanticizmus között, különösképpen a külpolitikában és a hadügyben).
- 29 Azon pártok amelyek a legtöbb szavazatot adták az Alkotmányos Szerződés ellen: a brit Konzervatív Párt (22), a Lengyel Családok Szövetsége, és a UKIP (10), Jog és Igazság, ODS és a Nemzeti Front (7), a Cseh Kommunista Párt (6) és a német PDS (5), Rifondazione Comunista (4), és a görög KKE, az Északi Liga, a Junilistan, a Vlaams Belang (3).
- 30 Országok szerint, azok amelyek a legtöbb szavazatot adták az Alkotmányos Szerződés ellen: Nagy Britannia (41), Lengyelország (19), Csehország (15), Franciaország (11) és Olasz

* Az NGO-részvétel az ENSZ rendszerében a következőkkel jellemezhető: 1) strukturált, szabad hozzáférés; 2) strukturált, szabad hozzáférés; 3) indirekt, szabad hozzáférés hálózaton keresztül; 4) külső kampány hálózat segítségével; 5) korlátozott hozzáférés a titkársághoz; 6) korlátozott hozzáférés a dolgozókhoz (Ld. Willetts, 2002).

ország (9), relatív fogalmakban talán meg kellene említeni még Svédország esetét: 7 a 19 parlamenti tagjából szavazott ellene.

- 31 Lengyelország és a Csehország speciális esetéről lásd: Ewa NALEWAIKO (2003): *Le débat polonais sur l'intégration. Les partis politiques anti-européens et leurs dirigeants*. In Jean-Michel DE WAELE (ed.): *La Pologne et l'intégration européenne*, Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruselas; Søren RIISHØJ: *Europeanisation and Euro-scepticism...*, cit.; Aleks SZCZERBIAK (2004): *Polish Euroscepticism on the Eve of the Accession*. In *European Studies 2004* január-február; és Eduard TARNAWSKI (2002): *La Europa federal y los euroescépticos polacos. Las prácticas de construcción discursiva y la lógica del poder*. In Carlos FLORES JUBERÍAS (dir.): *Estudios sobre la Europa Oriental*, Universitat de València, Valencia, 2002, 413–428.
- 32 Ezen legkör meglétével Cseh- és Lengyelország esetében előzőleg már foglalkoztunk: Carlos FLORES JUBERÍAS (2001): „Actitudes políticas ante la integración europea de la República Checa”, *Revista de Estudios Europeos*. No. 29., 21–44. és Polonia, en la vía de la adhesión: el referendun del 8 de junio de 2003. In Rubén Darío TORRES KUMBRIÁN – José Luis GONZÁLEZ ESTEBAN – Grazyna BERNATOWICZ – Joanna GRODZKA (eds.): *Polonia y España ante el futuro de la Unión Europea*. Universidad de Castilla La Mancha, Toledo, 2003., 143–167.
- 33 EUROPEAN COMMISSION: *Flash Eurobarometer*. 45.

JELENETEK A KAPITALIZMUS IDEOLOGIAI VÁLSÁGÁBÓL*

Mező Ferenc
geográfus, tanársegéd, Debreceni Egyetem

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a kapitalizmus ideológiai válságának bizonyítékait, az ellenmondásokat kutatja. Ahogy már Arisztotelész rámutat a Nikomakhoszi etikában: az erkölcsi erényeket a megszokás és az ismétlés révén tanuljuk meg, s ennek során az eredetileg kellemetlen tevékenységek végül kellemessé vagy legalábbis kevésbé kellemetlenné válnak. Úgy Jung is hangsúlyozza Jób könyvének értékelésekor, hogy nem véletlenül sulykolják a tízparancsolat etikai tanítását annyira, mivel az nem magunktól belülről jön, mint a szellem, hanem ismételni kell szüntelenül, hogy valamelyest betartsuk. A kapitalizmusnak is súlyos morális problémái vannak. Vajon a hétköznapi moralitás összeegyeztethető-e a társadalmi szervezet magasabb szintjein jelentkező elképesztő immoralitással? Ez az erkölcsi válság nem csak az önzéssel, a pozícióharcra függ össze, de visszavezet a felvilágosodás belső ellenmondásaihoz, illetve a felvilágosodás ideológiájának a széteséséhez is. A szétbomlott részek pedig egymásnak estek egymást tovább darabolták, valamint egymást hiteltelenné tették. Az a vágy hogy szétbontsanak mindent, ami tartja a civilizációnkat erősebbnek bizonyult, mint a teremtési oldal, és saját ideológiájuknak estek, addig bontottak, bontottak, míg nem maradt más, mint az önérdék és a fogyasztás, de ez kevésnek tűnik egy civilizáció, egy kultúra fenntartásához! A kapitalizmus felerősíti ezt a folyamatot: az önérdéknek az erkölcsi kötelezettség elé helyezésével és azzal, hogy végtelen újító lendülettel szakadatlanul újakra cseréli a régebbi technológiákat. Elpusztítja a kötelekeket, amelyek századok alatt jöttek létre az emberi közösségekben és nem hagy meg mást a társadalmi kohézió alapja számára, mint a csupaszon önérdéket. A kapitalista fejlődés végső soron aláássa önmagát azzal, hogy olyan normákat teremt, amelyek kibékíthetetlenek a piac és a társadalmak működéséhez szükséges normákkal. Kibékíthetetlen ellenmondások és ellentétek lebegnek a kapitalizmus és általa a mi fejünk felett is!

KULCSSZAVAK ■ kapitalizmus ■ globalizáció ■ Habermas ■ Duerr ■ válság

„Minden emberi, antropogenetikus vágy – az a vágy, amely az öntudatot, az emberi valóságot létrehozza – végeredményben az »elismerés« vágyának a funkciója. És az élet kockáztatása, amelynek révén az emberi valóság »napvilágra kerül«, ennek a vágnak az érdekében vállalt kockázatot. Ezért amikor az öntudat eredetéről beszélünk, szükségképpen az »elismerésért« vívott élethalálharcról beszélünk.”

Kojève

Ebben a tanulmányban az ezredforduló meghatározó gondolkodóit kívánjuk sorra venni, akiknek elméletei, írásai élő szövegekként funkcionálnak, magasztalják őket, vagy vitatkoznak velük. Mindazokat akik, valamilyen

* A tanulmány a Bolyai János akadémiai ösztöndíj által támogatott *Minden, ami geopolitika* című kézirat része, *Az átmenetet segítő elméletek* című fejezetének átirata.

pozitív ideológiát próbáltak gyártani a kiüresedett kapitalizmushoz, és legfontosabb kritikusaikat. Az általuk megalkotott szöveg már nélkülük dolgozik tovább, gondolkodásra serkent. Ilyen pl. Fukuyama, Berger, Habermas, Harvey, Sen, Said (és a felmerülő régiek Adam Smith, Max Weber, Schumpeter és Rosztow). A tanulmány nem vállalkozik azok ismertetésére, akik negatív lenyomatból próbálnak ideológiát gyártani; ellenség van, védekezz! Huntingtonra, Kaplanre, Viriliora gondolok, ez túlfeszítené jelen tanulmány kereteit.¹

Francis Fukuyama az elmúlt másfél évtized talán legnagyobb hatású szociológusa szó szerint berobbant a köztudatba *A történelem vége* című könyvével (1989), mely a liberális demokrácia győzedelmes eposza, és a kapitalista piacok hegemoniáját hirdeti meg a Földön és a történelem végét a volt Szovjetunióban, Kelet-Európában (és Kelet-Közép-Európában).² Természetesen felmerül a kérdés; mi van a földrajzzal? A történelem és a földrajz szíami ikerpár,³ már többen próbálkoztak sikertelenül a szétválasztással. A tér és a hely fontossága növekszik a korabeli világunk struktúrájában, ezáltal nemcsak a politikai földrajz és a geopolitika tudósainak szolgál kihívásul, hanem mindazoknak, akik a térrel szoros korrelációban lévő törvényszerűségeket kutatják.

VÉGE VAN-E A TÖRTÉNELEMNEK?

Ebben a sokat kritizált és sokszor terítékre került esszében Fukuyama aposztrofálta a „Történelem végét”. Ezáltal persze nem kívánt utalni sem az akadémiai tudomány halálára, sem pedig az elkövetkező események hiányára, amelyek a jövőben történelmi interpretációt kívánnának. A történelem kis t-vel folytatódik, de a nagybetűs Történelem véget ért. Ez azt jelenti, hogy a Kojéve-féle⁴ Hegel-értelmezés szerinti történelmi korszakolást fogadja el, azaz a történelmi periodizálásban azzal, hogy megvalósult a demokrácia harmadik hulláma (Huntington, 1991). A Földön a liberalizmus lett az egyeduralkodó, és az egyneműsödés boldog állapota felé haladunk. Tehát nem tételez fel semmiféle eszkatológiai végpontot, ami miatt a történelem szalagja, mint olyan végérvényesen elszakad, és valami teljesen más kezdődik el a világban! Valójában számára talán a globalizáció kiteljesedése az, ami megüti ezt a katartikus élményszintet. Persze, mint minden általánosítás, ez is sántít, a mindenkori történelmi kort, a benne élők természetszerűleg a legfontosabb időszaknak tartják. Nem tartom kizártnak, hogy mai történelmi szemléletünkben és történelemtagolásunkban változások állnak be, bár a fejlődés előre beláthatatlan. Ez a futurológia legnagyobb problematikája is. A jövőt fürkészők a jelen gondolati áramlatait és struktúráját vetítik előre (ez a mai gyors fejlődésben talán tíz év lehet). A győzelem eufórikus érzete azt a látszatot keltheti bennünk, hogy mi győztünk, hogy mi vagyunk a jók, és nálunk a hetedik pecsét, az igazság

egyedül a miénk! Viszont ha elmúlik ez a felejthetetlen pillanat, rádöbbenünk, hogy az igazságunk megkopott, részeit letörték és ellopták, és az a rend, amit kínálni tudunk a boldogabb jövő ígézetével nem mindenkinek jó, sőt oda csak igen kevesek fognak eljutni. A buli után jön a takarítás és a másnap az éles kontúrvaló, káoszszagú jövővel. Mielőtt rátérnénk, meg kell említeni egy nálunk szinte ismeretlen közgazdászkatát Peter R. Bergert a Bostoni University Gazdaságkutató Intézetének igazgatóját, akinek *The Capitalist Revolution* című könyve 1986-ban jelent meg. *A kapitalista forradalom*, vagyis a magyar fordítás 1992-ben jelent meg, a történelem utolsó vacsorájára való invitálással egyidőben. Ez már használta az összes jelentős (elsősorban közgazdasági) modemet, amit Fukuyama leírt. Erre akkor nem volt még fogékonyság, illetve témáját nem helyezte történetfilozófiai összefüggésbe, és végül nem adott neki jó címet. Alaptétele a kapitalizmus mint gyógyír, több megállapítása szinte szó szerint szerepel Fukuyama könyvében, így a kapitalizmus, mint mindenre alkalmazható csodaszer teóriája is. Mind a kettőjüknél az ázsiai fejlődési diktatúrák szerepelnek mint kísérleti állatok. Rajtuk keresztül mutatja be Berger, hogyan alakulnak át a fejlődésorientált diktatúrák törvényszerűen demokráciákká. Először is exportérzékenyek, ebből kifolyólag elsőként kialakították az olcsó munkaerőre alapuló textilipart, majd a szokásos ipari sor következik, a textilipart követi a textilipari gépgyártás, majd a többi gépgyártási fajta, hajógyártás (itt a vasút nem játszik akkora szerepet mint Európában és az Államokban), majd ezt követi a gépkocsigyártás, amit hamar követ a *high tech*. Viszont e fejlődési sor, amit a profit iránti vágy és az exportbevételek növekedésének a vágya hajt, megköveteli az oktatás és a képzés színvonalának a növelését, amivel együtt jár a társadalom tudásszintjének növekedése is. A széles látókörű egyetemisták és az új menedzsment már nem bezárt településeken és nyomornegyedekben, „bérkaszárnákban” él, hanem ellát a Szabadság-szoborrig, olyan könyvekhez jut, olyan tudáshoz, ami a diktatúra belső lebontásához vezet, és szinte természetszerűleg kialakul a demokrácia sajátos ázsiai formája. Vagyis a fejlődési diktatúra a saját maga által ásott sírba zuhan, abban a büszke tudatban, hogy gyönyörű síremléket emelt magának a kapitalista fejlődés e sajátos forradalmi sorozata során. Végsősoron elősegítette a demokráciát. Itt állunk a kapitalizmus panteonja előtt, és úgy látjuk a kapitalizmust mint az idealizmus megtestesítőjét korunkban.

‘A TÖRTÉNELEM VÉGE’ UTÁN JÖN A ‘BIZALOM’,
HA AZ ELFOGY, AKKOR KÖVETKEZIK ‘A NAGY SZÉTBOMLÁS’

Fukuyama szerint elérkezett a Történelem vége, mert az emberi intézmények evolúciója – „ami nem más, mint a maga a Történelem, ami egyedülálló, koherens, evolúciós folyamat, ha számba vesszük minden idők minden emberének

tapasztalatát” (Fukuyama, 1992) – a végéhez ért. Ez két folyamatot érint, úgy, mint „a liberális demokrácia győzelme” és „a kapitalista piacok hegemoniája”. Hegel a *Jogfilozófiában* világosan kifejti, hogy a történelem végén is lesznek nézeteltérések és azokat drasztikus formában eldöntő háborúk. Kojève viszont ebben a kérdésben eltér mesterétől és aktualizálásában, már azt vélelmezi, hogy a történelem végén minden komoly vita megszűnik, és nem lesz szükség háborúra sem, vagyis nála a kapitalizmus idealizmusa kiteljesedik. Ennek akár előfutára is lehet a liberális demokrácia győzelme, az 1970-es, 80-as évek változásokkal teli periódusának végeredménye, ami az 1989-es év világrengető eseményeiben tetőzött, a vörös diktatúrák kelet-közép-európai és szovjetunióbeli bukásával.

A tekintélyelvű és diktatórikus kormányzatok visszaszorulása volt az eredménye a „legitimáció bukásának”, ahogyan azt a szerző nevezi (Fukuyama, 1992). Válaszként ez a „homogén és univerzális állam” ideológiáját vonta maga után, amely állam alapja nem a csoportok egyenlősége felé való törekvés, hanem sokkal inkább az egyéneknek egyénekként való elismerése, ahol is minden személy méltósága, mindenki más által szabad és autonóm emberként ismertetik el (200). Hol a szabad autonóm ember és a szélsőségesen vett individualizmus határa, ki vezeti át ezen a szűk mezsgyén a demokráciát, vagy azt, ami megmaradt belőle? A *Bizalomban* már őszintébben domborítja ki az individualizmus és a közösség közti egyensúly drámáját. „A közösségi élet megromlásának legszembetűnőbb jele a család válsága” – írja (1997: 432), majd részletesen elemzi a válások és a csonka családok a növekvő arányát a világ fejlettebb felén.

Évtizedeken keresztül – Fukuyamát idézve – a kapitalista piacok kiterjesztését a függőségi rendszerek létrehozásával hozták kapcsolatba, mert a fejlett Észak elzárta a világpiacot a kifinomult módon előállított termékek elől, magára hagyván a harmadik világot egy globális „favágó és vízholdó” szerepben (1992: 100).

Központi kérdése az „*export-vezette*” stratégiák sikere, amit a kelet-ázsiai kis tigrisek és a nagy sárkány valósított meg. „Nagy naivitással, tudatosan odakötötték magukat a külföldi piacokhoz és a tőkéhez...” (101). Míg a latin-amerikai országok *stagflációt* szenvedtek el, Afrika mélyebbre süllyedt, mint valaha.⁵ Mindez – Fukuyama szerint – „azt demonstrálja, hogy a kapitalizmus egy olyan út a gazdasági fejlődés felé, ami potenciálisan elérhető minden ország számára” (103). Más szóval ő egy rekonstruált *rosztovista*, aki amellet érvel, hogy a „kapitalizmus sohasem működött Latin-Amerikában, mert sohasem lett komolyan kipróbálva”.

Kénytelenek vagyunk röviden ismertetni Rostow elméletét (nem csak Fukuyama miatt, hanem Berger miatt is, mivel mindketten kiinduló elméletként kezelik). W. W. Rostow⁶ elméletét az 1960-as években írta le, mikor a társadalomtudósok és a közgazdászok a harmadik világ fejlődése felé fordul-

tak, azt kérdezték maguktól és egymástól mi lesz a harmadik világ országai-
val, milyen fejlődési pályát futnak be? Rostow felfogásában Anglia mintaként
szerepel, az első modern gazdasági növekedési pályát befutó társadalom és
ebből az egy példából szabályt alkotott, mely alapján le lehet követni, milyen
fejlődési pályát fognak befutni más országok. Rulettasztalnál azt mondanánk,
hogy merész! Ennek megfelelően Anglia társadalomtörténetének pályagörbéjét
növekedési szakaszokra osztotta:

1. Az első stádium, a „tradicionalis társadalom” igen változatos gazdasági
és társadalompolitikai képletek együttesét foglalja magában. Ez kétfelé ágazik,
az egyik a semmilyen, míg a másik az igen korlátozott gazdasági növekedés.
Rostowot különösen érdekelte az elsőből a másodikba való átmenet, vagyis az
első stádium meghaladásának a kérdésköre. Mik az előfeltételei; Európában
ezek mind technológiaiak, mind szociálpolitikaiak voltak. A világ más részei-
ben az európai behatolás teremtette meg, kevésbé szemérmesen fogalmazva
a gyarmatosítás, Theodor von Laue kifejezésével élve a „world-revolution of
westernization” (nyugatisodás világorradalma).

2. Ha az előfeltételek megvannak, jöhet az „átmeneti társadalom”, a második
stádium. A harmadik világ jelentős része ebben az állapotban volt a hatvanas
években, vagy maradt a mai napig.

3. A harmadik stádium a „felszállás”, amikor a modern gazdasági erők ura-
lomra jutnak a társadalomban, és a növekedés állandó folyamatként írható le.

4. A negyedik stádium az „érettségé”, ahova a Nyugat fejlett társadalmi elju-
tottak. Rostow úgy számolta, a felszállást követően úgy hatvan év múlva érhető
el, „a kamatos kamatok matematikájával”, más szóval a tőkefelhalmozódás
dinamikájával és a modern technológiák, innovációk diffúziójának gyors-
ságával.

A rosztovisták szerint a harmadik világ államai ugyanolyan vagy hasonló
fejlődési stádiumokon mennek keresztül, mint a nyugati elődeik. Ha szétnézünk,
akkor megállapíthatjuk, hogy a valóság más, egyáltalán nem mennek még
hasonló fejlődési ütemeken sem. Kiszolgáltatottak a nyugat által vezetett glo-
balizációnak. Ezt nevezik a szakavatottak „függőségi elméletnek”. A nemzeti
gazdaság ezekben az esetekben eltorzul, mert folyamatát külső szükségletek
(esetleg kényszerek) és nem belső logikája hívja elő. Végül a belföldi lakos-
ság túlnyomó része elszegényedik. Gunder Frank ezt a függőségi állapotnak
megfelelő helyzetet az ’alulfejlettség fejlődése’ kifejezéssel illeti. Mások sze-
rint az, hogy mindenki egyre jobban fog élni és mindenhol a kapitalizmus
győzedelmeskedik, ami elhozza a liberalizmuson keresztül a demokráciát,
és mindenki a boldog középosztályhoz fog tartozni, van némi folt. Wallers-
tein könyvében *A modern világgazdasági rendszer kialakulásában* már kifejti a
„centrum, félperiféria és periféria”-elméletet, későbbi írásaiban pontosítja azt,
mely szerint kellenek a világgazdaság vérkeringésének a fenntartásában cent-
rum- és perifériaegységek, sőt szükségesekek, ezek nem feltétlen bebetonozott

helyek, bár egyértelmű, hogy a centrum, az foggal-körömmel, esetleg napalmmal ragaszódik helyébe. A szomorúbb az, hogy Wallerstein szerint nagyjából az arányoknak változatlanoknak kell lenniük, tehát a centrumban való jólét-hez igen is szükségesek a periférián tartott területek. A már említett Gunder Frank szerint a perifériák növekednek a félperifériák terhére, sőt az újonnan erősödő államok, mint Kína és India óriási belső perifériákkal rendelkeznek, amit az ottani elitnek esze ágában sincs felszámolni, hisz az a saját gazdasági motorjának az üzemanyaga.

Visszatérve Rostow elméletére, amely egyetemleges recept, mely mindenkinek a bajoktól függetlenül jó. Ezt az optimista verziót, magáévá tette Fukuyama és Berger is. Kicsit nyugatias, mindenki vegye a „mekit”, mert az jót tesz a gazdaságnak, a felhalmozásnak (mármint a zsír- és a pénzfelhalmozásnak). Jó export által vezetett gazdaság, nyitott piac, be nem avatkozó állam és kész az álom. Ezt, ugye, senki nem gondolta volna! Még valaki állítsa, azt, hogy ez nem tiszta utópia! És ez mind a liberális demokrácia győzelmének és a kapitalista piacok hegemoniájának a következménye. Fukuyamát idézve (1992: 108): „...egy egyetemes fogyasztói kultúra kialakulása liberális gazdasági törvényekre alapozva a Harmadik és ugyanúgy az Első és Második Világ számára. Az erőteljesen termékeny és dinamikus gazdasági világ – amit a fejlett technológia és a munka racionális szervezése hozott létre – félelmetesen nagy homogenizáló hatalommal bír. Képes fizikálisan egymáshoz kapcsolni a társadalmakat világszerte, globális piacok létesítésén keresztül, és képes létrehozni párhuzamos gazdasági törekvéseket és gyakorlatokat eltérő társadalmak sokaságán keresztül. E világ megnyerő hatalma nagyon erős fogékonyságot teremt minden emberi társadalom számára, hogy vegye ki a részét belőle, míg a részvétel sikerességéhez szükség van a gazdasági liberalizmus princípiumainak elfogadására.”

Vagyis a liberális demokrácia eszményét nem lehet meghaladni. E könyvet tekinthetjük ódának, a kapitalizmus ódájának és megtudjuk, hogy a tárgya szinte hibátlan és szép! A fontosságodat süt át a papíron, a világgazdaság még nem jelenti a világ homogenizációját – Fukuyamánál sem –, ezért tartom fontosabbnak *Bizalom* (1997) című munkáját. Az általánosságok belsejét, részleteit, varratait veszi szemügyre. Világainkat nem a vasbeton tartja össze, hanem kollektív képzeink, ezek milyensége és alakulása mondja meg az adott technikai eljárás adaptálásának a lehetőségeit. Folytonos adogatás van, amelyben mindenki, aki hozzáér, változik; e könyv azt mutatja meg, hogy milyen fontosak a bennünk alkotott értékítéletek, a bennünk meglévő láthatatlan törvények. Erről nagyon szépen ír Foucault a láthatatlan jog kifejtésénél (1996) és Polányi Mihály a morális konverzió illetve az erkölcs folyamatos felhasználásának a törvényszerűségeinél (1992). Ez a belső alap került veszélybe, például az amerikai multikulturalizmusban, a bizalom (itt a bizalom egy gyűjtőfogalom és sokkal többet takar, mint elsődleges jelentése). Arról már lehetne vitatkozni,

hogy ez a tünet világunk válságáról tanúskodik-e, vagy egy másik formáció kialakulásáról, ami jobban elősegíti a globalizációs fejlődés többretegűsödésének vegyülését, nem korlátozódva a világgazdaságra, a *real time* pénzmozgásokra és a multik világának megfelelő fogyasztói „McVilágra”.

A *Bizalom* című könyvben érvel amellett, hogy a gazdaság alapja kulturálisan meghatározott, ez adja a végső bizalmat. Az üzleti életben és a mindennapi életben bízom abban, hogy megtartják a szerződésben lefektetett elemeket. Illetve minden területre nem létezik teljes körű jogi szolgáltatás, a köztes részekben a láthatatlan jog igazít el bennünket, ez pedig egyértelműen kulturális meghatározottságú (a szokásjog és a bizalom jelenkori sajátságos egyvelege).

„Ám ez az informális, bizalomalapú rendszer fokozatosan átkerült a jogrendszer arénájába, s az ügyvédek pengeváltásai nyomán elvérzett. A szubjektív személyes ítéleteket személytelen bürokratikus szabályok váltották fel...” (1997: 436).

Ha a végső okot kutatjuk, miért jutottunk ide 2007-re, miért a közösségek szétesése és az individualizmus önvészélyeztető diadala? A számos ok közül a legfontosabb maga a kapitalizmus. A modern kapitalizmus ugyanis, mint Schumpetertől tudjuk a szakadatlan „teremtő pusztítás” vagy „alkotó rombolás” folyamata. A technika határainak a kitolódásával a piacok egyre növekszenek, és új szervezési formák tűnnek fel. Azaz fokozatosan gyöngít minden tradíciót, végső sorban kihúzza a szőnyeget kulturális hitele alól, vagyis a gazdasági siker aláássa önmaga kulturális alapjait. Sajnos ez együtt jár a társadalmi szolidaritás régebbi formáinak könyörtelen eltiprásával is. Az első ipari forradalom szétzúzta a céheket, a községeket, a háziiparokat. A második ipari forradalom szétzúzta a nagycsaládokat, és a parasztközösségeket, lásd a vidék haldoklása. A ma is folytatódó kapitalista forradalom pedig aláássa a helyi közösségeket és a családokat, mindent, ami még megmaradt. Jellemzője a magányt termelő ipar, illetve a megteremtett magányosság, mint célközönség, teremtett fogyasztó (Istentől elvett attribútum). Egyszerű mert pár dologgal kielégíthető (akár hitelbe is). Ha mi teremtjük, mi teremtjük szükségleteit, az pedig ne legyen túlságosan diverzifikált, mert azt nehezebb kielégíteni. Ha éhes, egyen édeset vagy sósat, ha unatkozik, nézzen filmet, hollywoodit vagy mexikóit! Persze mondhatják az okosak, kik számosan vannak, hogy van érdekképviselő, fogjanak össze, lépjenek fel ellene! A válasz megtalálható Fukuyamánál.

Az elmúlt ötven évben az Egyesült Államokban a szakszervezeti tagok száma a munkavállalók 32,5 százalékáról 15,8 százalékra csökkent. Mi van akkor az érdekképviselők fontosságával és annak hatékonyságával? A multinacionális cégek jellemző hozzáállása pedig: ha itt sztrájk van, gyártom a harmadik országbeli gyáramban. És mi a helyzet kis hazánkban, itt kik képviselik a dolgozók érdekeit? A pártok? Melyik is? A szakszervezetek? Melyik is? Bár nagyon sok érdekesség nem felépítve, struktúrába rendezve található meg nála, hanem a végjegyzetekben, pl. az Egyesült Államok etnikai térképének alakulása és annak

végkifejlete, valamint kulturális és gazdasági következményei (Mező, 2001). Mindenesetre szellemi élményt nyújt, és izgalmasabb szöveg az első könyvnél. Ott a felvetés az izgalmas, de nincs lecsapva a labda, olyan dicshimnusz, ami sorsszerűen öngóllá változik. A *Bizalomban* is dominánsabbak az izgalmas kérdések, de a szilánkok, amin a gondolkodás tükröződik, azok fenségesegek!

A *Nagy Szétbomlásban* (2000) a modern társadalmak mindenkit érintő, legalapvetőbb problémái felé fordul, azt teszi vizsgálatá tárgyává. Az Egyesült Államok, és más fejlett országok statisztikai adatait elemezve arra a meglepő következtetésre jut – a *Bizalom* című könyvében foglaltak egyenes következményeként –, hogy az erkölcsi és társadalmi bomlás megkerülhetetlen tény (tehát nem csak a konzervatív gondolkodók komor rögeszméje csupán). Míközben a fejlett világban elkezdődött az ipari társadalomból az információs társadalomba való átmenet, kísérelő jelenségként mindenféle kellemetlen dolgok dugták ki bűzös fejüket (valami bűzlik Dániában, valami bűzlik a Világban). Nőtt a bűnözés mértéke, átalakult, pontosabban széthullt a családszerkezet, általában csökken a bizalom mind az emberek, mind az intézmények iránt, ráadásul olyan individuális kultúra alakul ki, amely hovatovább akadályozza a közösségek normális, hétköznapi működését. „Nincsenek tények, csak értelmezések” – mondta Nietzsche. Ez manapság a realisták jelszava is lehetne. Kiemeli a média szerepét, mely odateszi magát és nagy szerepet játszik abban, hogy a kapitalizmus kulturális fája önmagától kiszáradjon.

„De azt gyanítjuk, hogy a bizalom hanyatlása olyan tág és összetett jelenség, amelynek egy sor különböző oka van, s ezek közül csak egy a televízió” (Fukuyama, 2000: 123).

Majd jellemzi a kapitalizmust, Schumpeterből indul ki, kinek elméletét már röviden ismertettük, feltűnő a hasonlóság a „teremtő rombolás”-elmélettel. Szétrombol, hogy építhessen, a pusztítás most még pusztítás, de jön a „vázatlan foudulat” (ld. *Üvegtigris* 2) és meg fog jelenni a színen a Nagy Építkezés, amikor felépítjük a Szép Új Világot. Úgyis írja le, mint ami természetszerűleg beállítható a történelmi felsorolásba, tehát semmi rendkívüli, kicsit bűdös, kicsit hangos, de volt már ilyen. „A Nagy Szétbomlás a Gemeinschaftből a Gesellschaftba való 19. századi átmenet modernebb változata, csak most nem a mezőgazdasági társadalomtól tartunk az ipari felé, hanem az ipari társadalomból lépünk át az információs társadalomba” (180).

A bizakodása is abból származik, hogy nem ismeretlen, tehát nem a történelem végéhez közeli válságról van szó, bár nem tagadja: „Továbbra is fennáll a kérdés: hogyan tudjuk újjáépíteni a társadalmi tőkét a jövőben? A kultúra és a politika egyes társadalmaknak biztosítja, hogy befolyásolják a szétbomlás iramát és mértékét, de hosszú távon ez nem ad választ arra, hogyan teremthető meg a társadalmi rend a 21. század elején”(191).

Bár a tárlatvezetés optimista képekkel zárul, azért vannak elkeserítő tárgyak a falon. „Nagyon úgy fest a dolog, hogy kutyaszorítóba kerültünk: tovább-

haladva egyre súlyosabb társadalmi dezorganizáció és atomizálódás vár ránk, a visszavonulási út viszont el lett vágva. Azt jelentené ez, hogy a mai liberális társadalmak arra vannak kárhozthatva, hogy egyre mélyebb erkölcsi romlásba és társadalmi anarchiába süllyedjenek, míg végül valahogy szét nem robbannak? Igazuk lett volna a felvilágosodás bírálóinak, például Edmund Burke-nek: elkerülhetetlenül ilyen anarchiához vezet minden próbálkozás, hogy a tradíció helyébe az értelmet állítsuk” (192)?

Viszont a szerző a sziporkázó állítást, agyoncsapja a tagadással, a válasz szerinte nem és nem, mert a Nagy Szétbomlás után természetesen jönni fog a Nagy Építés, a Nagy Szerkezetátalakítás. Maga az állam neoliberais lebontása mellett érvel, bár rámutat kiegyensúlyozó szerepének csökkenésére, de nem jön rá, hogy nem szabad lebontani, különben a körbefutásnál visszajutunk az elejére, ott pedig igen csúnya dolgok történtek?!

Már Max Weber⁷ azt írta, hogy a bürokráciában megtestesülő racionális, hierarchikus tekintély a modernitás lényege. A 21. században azonban, ehelyett azt látjuk, hogy a bürokratikus hierarchia a politikában és a gazdaságban egyaránt hanyatlásnak indult, és az együttműködés informálisabb, önszerveződésen alapuló formái váltják fel. A bürokrácia fejlettebb funkciója szerint, tehát nem az eredeti, az uralkodókat maximálisan kiszolgáló erőszakszervezetet kiegészítő adminisztrátorszerepre gondolok, hanem arra, amely segíti az államot szolgálni, és összérdekeket jelenít meg. Úgy hogy az állampolgárok ügyes-bajos dolgain is segít, tehát nem abban, hogy páran nagyon gazdagok legyenek a társadalom pénzén. Az államnak nincs saját pénze, kizárólag csak megőrzésre, amit segít a választott képviselőtestületeknek jól befektetni és jól használni. Itt áttérhetünk a bürokrácia jelenkori csődjétől (ideológiai és működési, funkcionális csődjétől) az erkölcs válságáig terjedő palettára.

Ahogy Arisztotelész rámutat a *Nikomakhoszi etikában*, az erkölcsi erényeket – a szellemi erényektől eltérően – a megszokás és az ismétlés révén tanuljuk meg, s ennek során az eredetileg kellemetlen tevékenységek végül kellemessé vagy legalábbis kevésbé kellemetlenné válnak. Jung is rámutat a *Jób* könyvének értékelésekor – *Válasz Jób könyvére* –, hogy nem véletlenül sulykolják a tízparancsolat etikai tanítását annyira, hiszen nem belülről jön, mint a szellem, ezért szüntelen ismételni kell, hogy valamelyest betartsuk. A kapitalizmusnak súlyos morális problémája van. Vajon a hétköznapi moralitás összeegyeztethető-e a társadalmi szervezet magasabb szintjein jelentkező elképesztő immoralitással? Ez az erkölcsi válság nem csak az önzéssel, a pozícióharccal függ össze, hanem visszavezet a felvilágosodás belső ellenmondásaihoz, illetve a felvilágosodás ideológiájának a széteséséhez. A szétbomlott részek pedig egymásnak estek egymást tovább darabolták, valamint hiteltelenné tették. Az a vágy hogy szétbontsanak mindent, ami tartja a civilizációnkat erősebbnek bizonyult, mint a teremtési oldal, és saját ideológiájának esett, addig bontott, míg nem maradt

más, mint az önérdék és a fogyasztás, de ez kevésnek tűnik egy civilizáció vagy egy kultúra fenntartására! Fukuyama így ír erről: „A berlini fal összeomlásával a felvilágosodás belső ellenmondásai mindenki számára láthatóvá váltak, és megnyilvánulnak a fejlett országokra, például az Egyesült Államokra jellemző súlyos bűnözési arányszámokban és társadalmi dezorganizációban”. A kapitalizmus felerősíti ezt a folyamatot: az önérdeknek az erkölcsi kötelezettség elé helyezésével és azzal, hogy végtelen újító lendülettel szakadatlanul újakra cseréli a régebbi technológiákat, elpusztítja a kötelékeket, amelyek századok alatt jöttek létre az emberi közösségekben és nem hagy meg mást a társadalmi kohézió alapjának, mint a csupasz önérdeket.

A kapitalista fejlődés végső soron aláássa önmagát azzal, hogy olyan normákat teremt, amelyek kibékíthetetlenek a piac és a társadalom működéséhez szükséges normákkal. Schumpeter odáig ment, hogy (*Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia* című) könyvében azt fejtegette, hogy a kapitalizmus idővel létrehoz egy olyan elitosztályt, amely ellenséges magukkal a létezését lehetővé tevő erőkkkel szemben is. Gunder Frank a „pozíciójavarok” birtoklása iránti váagnak nevezte, amikor arról van szó, hogy másokhoz képest milyen pozíciót foglalunk el a társadalmi hierarchiában. Max Weber már jelezte: a protestáns etikából „előrehaladás” történt a nevető örökös, a felvilágosodás felé, amelyben a fegyelmezett individualizáció fegyelmezetlenné vált, találójában az individualizmus *hiperindividualizmusba* fordult át. Ezt már a sokat idézett Adam Smith is pontosan tudta, az „Erkölcsi érzelmek elméleté”-ben elmagyarázta, hogy a gazdagok nem szükségből törekednek a gazdagságra, mert e szükség rendszerint mérsékelt, hanem azért mert a „gazdag sütkérezik a gazdagságban” és „úgy érzi, hogy az, természetszerűleg reá irányítja a világ figyelmét”.

Adam Smithnél elméletének központjában a piac áll. Maga a kapitalista társadalmi rend központja a piac: ez a kapitalizmus lényege. Ez egy alapmegállapítás, amivel mindenki egyetért De mi van akkor, ha azt látjuk, az a piac, amit így hívnak már nem piacként működik, nincs is mindenre kiterjedő verseny, és már nem a fogyasztó alakítja a szolgáltatásokat és a javakat, akkor elveszett a kapitalizmus lényege? Tehát nem maradt a felvilágosodásból semmi, a racionalitás ízekre szedett mindent, a kulturális alapegységek is szétestek, nincs család, maga a kapitalizmus alapja a piac sincs többé? Egy maradt az önérdék fontossága de az is a közösség terhére nőtt, végül az állammal is baj van? Ha nem akarjuk, hogy elveszzen a kapitalizmus lényege; akkor azt hazudjuk, hogy a piac igenis létezik (csak egy kicsit átalakult)? Ugyanezt tesszük a többivel is? Mire vezet ez? Ebből születne a Szép Új Világ? Hogyan és miként?

MI VAN A FÖLDRAJZZAL?

„A társadalmi valóság folyamatosan változik. A jelenben létezik és mozgása során múlttá válva eltűnik. A múlttól csak úgy beszélhetünk, ahogy az a jelenben igaz, s nem úgy, ahogy az a múltban igaz volt. Tudniillik a múltra vonatkozó kijelentés jelenben való társadalmi cselekvés. Az 'igazság' változik, mivel maga a társadalom is változik. Adott időpontban semmi sem folyamatos, hanem minden jelen idejű, még az is, ami elmúlt”

Wallerstein

Néhány évtizede már tanúi vagyunk olyan vitáknak, amelyek azt tárgyalják, hogy a tér homogénebbé válik, és kevesebb kényszert gyakorol az emberi viselkedésre. Ilyen a McLuhan féle „globális falu”-koncepció vagy a Weberi hírverés a „közösség közelség nélkül” ideológiájáról.

Kevésbé prózaian szólva sokan vitatták, hogy az információs technológia hamarosan azt fogja jelenteni, hogy sokan közülünk otthonról fognak dolgozni – bármit is fog ez jelenteni –; a billentyűzet mellett ülve rá leszünk kapcsolva az egész világra egy modem segítségével. Hamarosan nem lesz szükség például arra, hogy személyesen felkeressük a szupermarketeket, ha vásárolni kívánunk.

Az elektronikus kommunikáció igen egyszerű, ami lehetővé teszi az ötletek és a pénz erőteljes (*real time*) mozgását az egész világon – feltételezve, hogy globális információhálózaton lóg. Egyre inkább terjednek a *second life* programok, melyek rabul ejtik a játékost második életet biztosítva számukra, így persze nem lesz egy sem, mert a valóságos életét felcseréli egy virtuálissal, ott vásárol, dolgozik, szeretkezik, és ott kereshet akár évi 100 millió dollárt azzal, hogy eltalálja a labdát más focisztárokkal együtt. Ott lehet szép, izmos, okos, sikeres; olyan nője, kocsija és háza lehet, amit csak elképzelt. A veszély abban jelentkezik, hogy aki kipróbálja, elfedi a valóságos életének a virtuálissal szembeni sikertelenségeit, nem lesz elégedetlen az első életével, nem érdeklődik a politikusok hazudnak-e, lopnak-e, egyáltalán a választás, s persze nem tesz jót a mikrokozmosznak, a családnak sem, mert odáig juthatunk, hogy nem érdekel bennünket a feleségünk, a férjünk vagy a gyerekünk. Aki a gép előtt ül, eljátszathatja hogy nem magányos (sem ő, sem a családja), de a valóságban pótszerhez nyúl. Hazudhat magának, hogy jobb mintha inna vagy kábítószerrel fogyasztana. De ez nem ugyanaz? Másrészt kizárólagosságot a közeljövőben sem érnek el, mert az ember szeret nézelődni, megfogni dolgokat és úgy vásárolni, szórakozásból. Ehhez, pedig szükség van a személyes kontaktusra a tárgyakkal, mert a tárgyak egyrészt nyelvi jelként is külön értelmezést kapnak, amit nem tudunk elmondani, elmondják helyettünk a tárgyak, amikkel körbe vesszük magunkat. Másrészt az emberek kapcsolati hálóját felváltotta a tárgyakkal való bensőséges viszony, már nem csak pótszerként funkcionálnak

a fogyasztói társadalomban hanem – kissé bizarr módon – társként is. Több mint fétis, társ a mindennapokban (ld. tárgyak szociológiája, J. Baudrillard: *A tárgyak rendszere*, 1987)!

A globális koncentráció csak egy példa arra, hogy kapitalista piacok hatása alatt hogyan lehet a tér strukturálását megvalósítani, vagy számunkra kedvezően megváltoztatni, amit Fukuyama teljes mértékben figyelmen kívül hagy az ő rostowi felfogásra utaló véleményében. E szerint minden ország egyre magasabbra emelkedik a fejlődés létráján, ahogy a liberális demokrácia és a piacok felszabadítása lehetővé teszi a második és harmadik világ országai számára, hogy az elsőhöz csatlakozhassanak, és ezáltal megsemmisítsék a gazdaságföldrajz legtöbb paraméterét. Amit kifejejt, az a kapitalista társadalom térbeli strukturálásának szükségszerűsége, amit Harvey (1989) oly tisztán lefektetett, és ami a gazdasági tér jól ismert centrum–periféria elvén történő elrendezését eredményezte, különféle térbeli skálák mentén.

A tér–idő tömörítés és az ezzel asszociált *hipermobilitás* egyik következménye a változás sebességének megnövekedett lehetősége a centrum–periféria rendszerben (ld. Wallerstein és Arrighi, Gunder Frank). Fukuyama és mások optimizmusának ellenére nincs bizonyíték arra, hogy a kapitalizmus más lenne, mint ahogyan azt Harvey (1989: 141) megjeleníti: „Földrajzi eltolódások és újrastrukturálódások egy véget nem érő folyamatban – eltolódások és újrastrukturálódások, amelyek tagadhatatlanul növekvő iramúak.” A bepörgés a begyorsulás viszont megkérdőjelezi ellenőrzés alatt tarthatóságát. Elszabadult a modernkori minoszi szörny! Ez pedig nem más mint a világ gazdaságföldrajzának térképe centrumaival, félperifériáival és perifériáival (minden szinten).

A végeredmény az, hogy „az ilyen erők gyakran aláaknáznak bármely strukturált összefüggést egy területen belül” (147): a növekvő integráció bevezeti a szétesés és az újrastrukturálódás megnövekedett fokát. Harvey-t még egyszer hosszan idézve: „az efféle folyamatok [...] hangsúlyozhatják a munkának inkább nemzetközileg, mint helyileg integrált felosztását, és a régiók közötti függőséget jelentősebbé tehetik, mint a regionálisan meghatározott összefüggést. Az államterületi határokat nem megfelelővé változtathatják, és kényszeríthetik a megváltoztatásukat. Sőt, még alá is aknázhatják a helyi vagy nemzetállami hatalmat egy költségvetési krízis kirobbantásával. A regionális tudatot és kultúrát is alá lehet aknázni.”

A kapitalizmus geopolitikája egyúttal az integrációt és a dezintegrációt is előhívja. Bár a különböző oldalakon nem egyforma mértékben, az önérdek érvényesítése jóval erősebb a TNC-nél, mint az adott társadalom tagjainál vagy akár az adott államnál, ami a kieső bevételt az egyszerű állampolgároktól próbálja behajtani. Ez az állam számára egy látszólagos paradoxont és egy asszisztáló szerepet predesztinál. Ahhoz, hogy tisztábban lássunk, a késői kapitalizmus sajátosságait egy csokorba kell szednünk, és ha nem is szagolunk túl nagyot bele, de valami összképet kell produkálnunk, mielőtt továbbmegyünk a kapi-

talizmus geopolitikája felé. Ehhez Habermas szellemét hívjuk segítségül, mivel úgy véljük, az ő észrevételeit beemelve kiegészíthetjük Harvey egyszerűsített gazdaságföldrajzi összefüggéseit.

KÉSOI KAPITALIZMUS FEJLŐDÉSSAJÁTOSSÁGAI, ÉS A TŰNÉKENY ÁLLAM

„Beszélgettem popperiánusokkal, belebocsátkoztam problémáikba, az ő nyelvükön szóltam hozzájuk, mert éppenséggel a barátaim voltak. De hát mégsem voltak a barátaim, mert egyáltalán nem ismerték fel a barátságot – azt nyomban az Egyház alapelvei iránti hűségnyilatkozatként értelmezték, s ekként publikálták.”

Hans Peter Duerr

A 19. század utolsó negyede óta a legfejlettebb kapitalista országokban két fejlődési tendencia figyelhető meg:

- 1) egyrészt megnövekszik az intervenciós állami tevékenység, hogy biztosítsa a rendszer stabilitását;
- 2) másrészt a tudomány és a technika növekvő kölcsönös függőségbe kerül, ezáltal a tudomány az első számú termelőerővé válik.

Mindkét tendencia szétrombolja az intézményi keret és a célracionális cselekvés alrendszerének azt a konstellációját, ami a kapitalizmus liberális kibontakozását jellemezte (Habermas, 1994: 34).

Az igazságos csere alapideológiája – melyet Marx teoretikusan leplezett le – összeomlott. A magángazdaságon alapuló tőkeértékesítés formáját csak a körforgást stabilizáló szociális és gazdaságpolitika segítségével lehetett fenntartani. A társadalom intézményi keretét repolitizálták. Ha azonban szertefoszlik az igazságos csere ideológiája, akkor az uralmi rendszer nem bírálható közvetlenül a termelési viszonyokon keresztül.

Ezen ideológia széthullása után a politikai uralom új legitimációt követel. Ezért a „szabad csere” ideológiáját felváltja a „kárptótlási program”, ami nem a piac intézményének szociális hatásaihoz, inkább a szabad csereforgalom diszfunkcióit kompenzáló állami tevékenységhez igazodik. E program összekapcsolja a polgári teljesítményideológiát a jóléti állam minimumának garanciájával. Ez megköveteli, hogy az állam beavatkozásának legyen manipulációs mozgásteret.

Amennyiben az állam tevékenysége a gazdasági rendszer stabilitását és növekedését célozza, a politika sajátosan negatív jelleget ölt: a diszfunkcionalitások elhárítására („duguláselhárításra”) és a rendszert veszélyeztető kockázatok elkerülésére, minimalizálására, tehát nem a gyakorlati célok megvalósítására, hanem a technikai kérdések megoldására fektet hangsúlyt.

A régebbi stílusú politika a gyakorlati célokhoz való viszony keretében határozza meg önmagát. A ma uralkodó kárptótlási program ezzel szemben már

csak az irányított rendszer működtetésére vonatkozik; kikapcsolja a gyakorlati kérdéseket. Az állam feladatai technikai feladatokként jelennek meg. Az állami beavatkozás új politikája ezért megköveteli a lakosság tömegeinek távoltartását a valóságos politikától (*Entpolitisierung*). A gyakorlati kérdések kikapcsolásával a politikai nyilvánosság is funkciótlanná válik. Beszélni beszélünk, csak nem a lényegről, mi tematizálunk, ti nézitek és beveszitek! Kit érdekel, mi van a gazdasággal, mikor Kóka és Rogán szerelmes, és szívesen beszélnek szerelmükről és annak tárgyáról, kit érdekel ilyenkor a politika tárgya!

A technika és a tudomány – Marcuse^s szerint – az ideológia szerepét is átveszi. Mindenható Isten – mindenható Tudomány, püspökök, bíborosok felszentelt papok – akadémikusok, felszentelt tudósok. Minden egy kaptafára megy!

Így eljutunk a technika és a tudomány kapcsolatához, milyen viszony van e két dolog közt, egymásra egyformán ható, mellérendelő, alá- és fölérendelő viszonytal írható le a kettő kapcsolata? A 20. század közepe óta a kapitalizmusra egyre inkább jellemző a technika eltudományosításának tendenciája. Az óriási ipari kutatások egyetlen rendszerré építették a tudományt, a technikát és az értékesítést. Sőt ezek időközben összefonódtak az állami megbízások alapján zajló kutatással, amely főként a hadászat területén mozdítja elő a tudományos és technikai haladást (ld. Bush a költségvetési tervezet több mint 20 százalékát akarja a hadászati komplexumra fordítani). Onnan áramlanak vissza az információk a javak magántermelésének területére. Így vált alkalmazhatatlanná a marxi munkaérték-elmélet, amikor a tudományos-technikai haladás független értéktöbbletforrássá vált (a közvetlen termelők munkaereje egyre kevesebbet nyom a latban). Ez elvezetett a marxizmus válságához is, a neomarxiizmus pedig nem tudott igazi perspektívát felmutatni (a frankfurti iskola is eltűnőben), hiszen a baloldali pártok is inkább kapitalista ideológiákat gyártanak, segítő kezet nyújtanak a jóléti állam lebontásában és az állami vagyon szinte teljes magánosításában.

Descartes modern követői számára az irracionalitás lépett a rossz helyébe, legyőzése a nyugati kultúra önképének kulcseszméje, integritásának újkori elve lett (majomsaláta). Ők értünk gondolkodnak, küzdenek a természeti csapások ellen, betegség ellen, új gyógyszereket kísérleteznek ki, megmondják milyen a jó lakás, miért jó a génkezelt étel, küzd a kívül-belül jelentkező irracionalitás ellen. Kultúránk sorsa összefonódik tudományunk sikereivel és álsikereivel. Ebben az értelemben minden kérdés feltehető és megválaszolható, vagyis világunk a tudománynak feltett komplex kérdéssé egyszerűsödik le. Vagyis megfejthető rejtvény, amelyre van és kell is, hogy legyen válasz, s mi a tudomány által azt megtaláljuk (és axiómák felállítása mellett, azt nem megkérdőjelezve bebiflázuk). Minden az ész kontrollja alá kerül. Nem tőrjünk a rejtekezve maradót, sőt az ellenség, az a rossz, az irracionális, és az irracionális a racionálissal szembeállított, nem pedig az, ami azon túl van. „És a mindenén túl a minden jön

el.” A szegénység legyőzetik. Pontosan mi által is? Talán a kapitalizmus, az ész, a demokrácia által? Ez egy kicsit homályos. De egy biztos, a felvilágosodás szerint az ész közössége és a szabadság képessége összeköt (vagy gúzsbaköt?) bennünket. Minden töretlenül fejlődik, a szegénység eltűnik, a szabadságfok emelkedik a globális felmelegedéssel együtt! Ezt el kell hinnünk, ebben hinni kell (müssen). Kötelező hinni. Nem ellenmondás ez egy kicsit?

A veszély tényleg létezik; a kritikai ész (áthallás a kritikai geopolitikára) komolyan vette teljhatalmát, és a felvilágosodás egyetlen igazi örökösének tekinti magát, és könnyörtelenül régi szövetségesei ellen fordul (az egykori forradalom felzabolja szövetségeseit, majd tanítóit és végül gyermekeit). A teodícea programját és az emberi nem észközösségének (emberiség mint egész) eszméjét egyaránt a csúnya metafizika mihaszna maradványaiként bélyegzi meg. Ezzel feltáru az őszinteség arca, az újkori racionalizmus önfelzámoló karaktere. Már Hegel figyelmeztetett bennünket rá, hogy büntetlenül nem semmisíthető meg a metafizika összes formája, az „ész metafizikája” nélkül a felvilágosodás sivatagot hagy maga után, és jön a hét csapás (emlékezz: apák bűnei miatt a gyermekek bűnhődnek). Duerr szerint (1998) az ész útján, Popperrel értünk el a fordulóponthoz, megjelent a kritikai racionalizmus, ez pedig Popper után tovább radikalizálódott, míg maga a racionalizmus sem állhatott meg többé az ész képzeleti trónszéke vagy ítélőszéke előtt. Mindenki lefaragott egy kicsit belőle és, ami maradt az már kevés önmagában a kultúránk fenntartásához. Addig dobáltunk ki a zsákból, míg a civilizációnk kiüresedett, csak az üres zsák maradt és most azon tanakodunk vajon, mit tudnánk visszacsempészni bele, úgy hogy a nagyérdemű ebből ne vegyen észre semmit. A semmiből akarunk mindent uralni, ez pedig nehéz feladat, mikor a zsák színében sem tudunk megállapodni. Az ész romboló fúriaként számolta és számolja fel maradék hadállásait, lő mindenre, amire csak lehet, többnyire már saját magára. Úgy viselkedik, mint egy rossz diktátor és csapata, kik valamikor a minőség elit csapataként a fejlődésért és a szabadságért küzdöttek, nem pedig a mindenáron való hatalomban maradásért. Valamikor a racionalizmus és a felvilágosodás a romboló kisebbségből a teremtő kisebbségbe tornázták fel, és a fejlődésért dolgozó elitként aposztrofálták magukat. A tömegek pedig utánzással, másolással, médiapocsékolással magukévá tették az eredmények kisebbik részét, de most már az erőszak finomhangolásai biztosítják számukra a hatalmat, az ideológiájukat saját maguk fosztották meg a töltetől, kiüresítették. De aki bekiabálja, hogy üres és a valami semmi, kiközösítik és a médiamáglyán elégetik. Hitté vált, ami a hit megsemmisítésére törekedett, és inkvizíciót alkalmaz saját kételkedőivel szemben is. Toynbee szerint ilyenkor a civilizáció megroppan, rosszul méri fel külső és belső helyzetét, ebből adódóan rossz válaszokat ad, és feloldja saját magát. Mikor a valóságot vizsgáljuk, annak igazságát akarjuk feltárni, de az égvilágon semmit sem jelentő mondatokra bukkanunk, már csak azért is, mert az afféle általános fogalmak, mint igazság, szabadság, de-

mokrácia stb. teljességgel üressé váltak (Duerr után szabadon). A kérdés, mi történik velünk ez után? Mi fogja biztosítani a civilizáció alapjait, miben hiszünk? A fogyasztásban? A TNC-kben? A kapitalizmus végső diadalában? Az ökológiai katasztrófában? A terrorizmus elleni harcban? A kőolajban? Melyik politikai jelmondat fogja megérinteni a szívünket? Mi közül fogunk választani? Kire szavazunk? Kinek hiszünk? És végül, mit tudunk? Kik vagyunk, és mi végre?

Tehát úgy tűnik, egyértelmű, hogy a jelenlegi – nevezzük kései – kapitalista növekedésnek vannak problémái, melyek akár válságokhoz is vezethetnek. Ezen válságok kimenetele határozhatja meg közeljövőnket. A kapitalizmus sajátosságából fakadóan a mennyiségi termelés növekedése, a minél több fogyasztásra való ösztönzés, az óriástermelők, trösztök sikeres igyekezete a verseny kiküszöbölésére, a politikum és az álversenyszféra összefonódása, az állam kiegyensúlyozó szerepének csökkenése, olyan folyamatokat indukál a gazdaságban, amelyek rendszerhibákhoz vezetnek. A kérdés az, hogy szembesülünk-e egyáltalán a rendszerhibákkal, a működési zavarokkal, tehát le tudjuk-e őket egyáltalán írni, másrészt azokra valós válaszokat fogunk-e adni, vagy álmegoldásokkal, hamis bizalommal csak tovább mélyítjük a strukturális zavarokat. (Az *Erik a viking* című film betétdalát idézve: „nem süllyedünk, nem süllyedünk..., jól élünk, jól élünk...”) A tények hamis olvasata, illetve a tények a meghamisításig való eszményítése elvezet a társadalmi hazugságösszjátékig. Habermas nyomán vegyük őket sorba (Habermas, 1994: 59–141):

1) Az ökológiai egyensúly megzavarása (sajnos ezt nem szükséges alátámasztani).

2) Az antropológiai egyensúly megzavarása, elidegenedés (Marcuse nyomán, lásd „egydimenziós társadalom”). Az emberek, hogy Montesquieu kifejezésével éljek, a biztonság szabadságára törekednek. Mi történik az Egyesült Államokban? Ugyanaz, mint már annyiszor a történelemben. A biztonság garantálása indokolja, hogy a társadalom tagjai átmenetileg mondjanak le a személyes szabadságjogaik egy részéről. Már a görög időkben is így kezdődött: ellenségkép – háború – veszély – biztonsághiány – átmeneti intézkedések – a szabadságjogok átmeneti korlátozása – kivételes intézkedések és jogkörök egy szűk csoport számára – a veszély állandó voltára hivatkozva a rendszer megmerevedik – diktatúra alakul ki. Nem azt mondom, hogy diktatúra van az Államokban, de tény hogy egyre szélesebb jogkörök összpontosulnak egy szűk csoport kezében, akár a mindennapi élet ellenőrzésére is.

3) A nemzetközi egyensúly megzavarása. Ennek akár kétféle forrása is lehet, egyrészt a növekedési kényszerből adódó vágy a termelőeszközök feletti ellenőrzésre, másrészt a politikai és gazdasági kiútként is kezelt mesterséges feszültségkeltés. A külső veszélyre hivatkozva egyre inkább ellenőrzése alá vonja a saját társadalmát, illetve állami megrendeléshez juttatja a saját nem

versenyszférába tartozó hadigazdaság szereplőit (ez kapcsolódik közvetlenül az *ausengeopolitik* témaköréhez).

4) A gazdasági válságtendenciák. A gazdasági válságok már úgy vannak eladva számunkra, mint az életünk szükséges velejárói, ami a jólétünkben kis lemondással jár, infláció, tőkevesztés, drágább törlesztőrész stb. Az igazi probléma időbeli síkon az, ha ez szociális válság formájában is jelentkezik, ami logikus módon elvezethet a politikai válsághoz is. Természetesen a probléma nem ilyen egyszerű, mert a jelenkori tünetek alapján az államot mozgató elit (legyen az politikai vagy az államapparátusban dolgozó vezető) a multinacionális cégek és a hadibeszállítók érdekeit kezdi el védeni és kiszolgálni, a társadalommal pedig a szükségintézkedéseket próbálják elfogadtatni. Vagyis a politikum a társadalom kiszolgálójából teljesen mássá válik. Bárhova nézünk, modern Patyomkin-falvakat látunk, és álfalaik között éljük le életünket. Hatalom és játék, hatalomjáték. Ha a társadalom egyre nagyobb részei – nem csak a marginális és leszakadó csoportok – ébrednek rá erre a társadalmi hazugság-összjátékra, észreveszik, hogy saját csoportérdekeik egyre jobban meg vannak nyírva, akár legitimációs válság is kialakulhat, ami aztán politikai válságba torkolhat. Mi megszavaztuk, de másnak az érdekeit képviseli nem a miénket, akkor ez nem a mi érdekképviselőnk, legyen az szakszervezeti vagy kamarai vagy akár politikai képviselő. Ennek vannak kommunikációs, illetve ellenkommunikációs vetületei és problémái is. Mindenesetre kitűnik ebből, hogy az állam szerepe erősen változott a kései – vagy posztmodern – kapitalizmusban; kiegyensúlyozó szerepe jelentősen csökken (lásd jóléti állam válsága), a multinacionális és a hadikonszernekkel való kapcsolata is átrendeződött, egyre inkább az ő érdekeik jelennek meg ténykedésiben. A társadalom erodálása egyre erőteljesebbé válik, a marginális csoportok számukat nézve már nem is annyira marginálisak (maximum az érdekérvényesítő képességük marginális), a középosztály mindenhol alulról olvad. A technika mindenható uralma már-már vallásosító szerepet tölt be. Megállapíthatjuk, a technikai univerzum gépezete – mint olyan – közömbös a politikai célokkal szemben, forradalmasíthat is, és (talán még inkább) vissza is foghat egy társadalmat.

A KAPITALIZMUS GEOPOLITIKÁJA

„A történetfilozófiával való szüntelen leszámolás penzuma a legyőzött történelemfilozófia bosszúja legyőzőin.”

Odo Marquard

A paradoxon, ami Harvey elemzéséből ered, a következő: annak érdekében, hogy sikeresen működjön a pénzügyi tőke egyszerre kell mobilnak és rögzítettnek lennie. A mobilitás azért szükséges, mert mindig lehetőségeket kell keresni az

akkumulálódáshoz a profitszerzésen keresztül. Szükséges a rögzítettség, mert csak a termelés számára rögzített tőkén keresztül lehet a felesleget kivonni a munkafolyamatból. Így bármikor, amikor rögzített befektetést hoznak létre, nem természetes a tőkemozgás lehetősége a profitkeresés érdekében. Az akadályok idővel ledőlnek a rögzített tőke leértékelésével és a likvid tőke szabadon bocsátásának máshová helyezésével oda, ahol az észlelt profitstabilitási potenciál nagyobb, illetve egyre fontosabb a virtuális gazdaságból pénzt csinálni.

A jelenlegi szituáció különbözik a megelőző évtizedektől, mivel manapság a tőkének nagyobb a mobilitása és ebből kifolyólag a legtöbb befektetésnek rövid az élettartama. A tér-idő tömörítés miatt ez a mobilitás globálisan tovább növekszik azáltal, hogy az információs technológián keresztül és multinacionális vállalatok keretein belül szerveződik, amelyek kevésbé tisztelik az államhatárokat és az államot. „A politika a területiségben gyökerezik” (Anderson, 1991).

Az államnak ez a fajta értelmezése szükségszerűen magában foglalja a területiséggel való operálás elismerését, amelyből állam – mint regionális szövetség – Harvey-féle felfogása csak egy példa. A világot gyakran úgy írják le – különösen a mi politikaföldrajzi térképeinken – mint területi egységek világát. Ezeknek az egységeknek a szerkezete alapvető eleme a területi szerveződésnek, de amit a tudósok nagymértékben mellőztek a 60-as, 70-es években, amikor a területi tudomány a csúcspontján volt, és sokkal nagyobb figyelmet fordítottak a folyamatos, mint a határolt térre. És mégis az utóbbi a döntő, nem csak az állam és működésének méltánylásához, hanem azokban a folyamatokban is, amelyek által az emberek megteremtik és újrateremtik saját maguk és mások identitását. Képzetek világában élünk, amelyek nagymértékben tükrözik a területi egységek meggyökeresedett, egymást átfedő hierarchiáit, amelyeket rávetítetünk a világra: azok vagyunk, amik vagyunk, mert *ott*, ahol vagyunk és *onnan*, ahonnan jövünk és a másokról alkotott képünk nagymértékben annak a működése, hogy milyen helyet foglalnak el képzetrendszerünkben, valamint hol vannak és hová tartanak. Térbeli elhelyezkedés nélkül mit jelentene a következő felsorolás: Izrael, Szaúd-Arábia, Egyiptom, Jordánia, Irak, Irán, Afganisztán, Pakisztán. Gazdasági, politikai történeteket, ideológiákat kanyaríthatunk hozzájuk, mert maga a felsorolással valamilyen struktúrába helyezük őket!

KONKLÚZIÓ

„Az ember nem kútfeje mindeneknek, mint a szubjektív idealisták állítanak. Sem nem tétlen megfigyelője mindeneknek, ahogy az objektív idealistáknak és materialistáknak tetszenék. A világot teremtő Minőség kapcsolatként ütökzik ki ember s tapasztalata között... – viszont hogyan taníthat erkölcsöt az, aki az erkölcsi eszmények viszonylagosságát hirdeti? Erkölcs együtt csakis a teljességgel, a tökéletességgel járhat. Aki mindennapos tapasztalata szerint változtatja elképzelését helyesről s helytelenről, azt a tág lelkiismeretéért csodálhatjuk ugyan, de semmiképpen nem az erkölcséért.”

Robert M. Pirsig^a

Adva van az állam mint olyan szervezet amely válságban van, ő lehetne a szabályzó, az ellenőrző, de ma már csak a társadalmat ellenőrzi, rendszabályozza (újra éjjeliőr lesz). A gazdasággal nemigen foglalkozik. A kis- és középvállalatokat magukra hagyja, egyedül a TNC-knek kedvez (ezt láthatjuk kishazánkban is). A kérdés az: a társadalomnak van-e állama, vagy a multiknak van egy őket kiszolgáló államapparátusa? Egyre nagyobb mértékben tudatosul bennünk, hogy a világ gazdasági, társadalmi és politikai szerveződése és annak összetevői egy komplex, folyamatosan változó kulturális földrajzon nyugszanak. Ezt láttuk Fukuyamánál, de előtte Webernél is, nem különben Schumpeternél. A kapitalizmus mint nyugati forma alakult ki. Max Weber szerint protestáns kulturális alapokból indult, kálvinista majd abból kialakuló kis protestáns egyházak révén (ez manapság talán inkább az Egyesült Államokra igaz). Persze mindehhez a felvilágosodás filozófiái is hozzáadódtak. Bár Polányi szerint a „morális konverzió” itt tűnt fel, és tette tönkre az európai moralitást. Sokan próbálják bebizonyítani, hogy a kapitalizmus és a nyugati értékrend más kulturális terrekbe való exportja (mások szerint behatolása) egységesítette a Földet, ami a globalizáció kiteljesedése előtt áll. Mások azon a véleményen vannak, hogy a nyugat világon áthatoló kapitalista forradalma, csak hullámként söpört végig. Rombolt és átalakított, de ez nem jelenti egyértelműen a nyugatiasodás világforradalmát, mivel a hatás ellenhatást váltott ki, illetve a kapitalista forradalom helyi változatai alakultak ki, saját kulturális gyökerekkel. Híres könyvében, az *Orientalizmus*ban Said is alternatív képet próbál felvázolni, és nem nyugati szemszögből építi fel a Keletet. A jelen világról alkotott értelmezésünk ezek alapján a jelen kulturális térkép komplex evolúciójának növekvő elismerésén és – ezen a folyamaton belül – a területiség szerepén nyugszik, mely egyszerre választ el és köt össze, ami idáig egyszerű volt, az nem lett egyszerűbb, inkább bonyolultabbá vált. És kár tagadni, a TNC-k gyakorlatában is van területiség, és az államok viszonylatában sem tűnt el. Gondoljunk csak az Egyesült Államok külpolitikájára. Vagy a centrum, félperiféria, periféria rendszerre mely tovább él, még ha árnyaltabban is, mint korábban, vagyis a világ gazdaságban a differen-

ciálódás továbbra is fennmaradt. Ennek feltárása fontos feladat azok számára, akik a kapitalizmus történeti földrajzának rekonstrukcióján és előzményein vagy még inkább a következményein dolgoznak. Miként mindez ugyanolyan fontos a jelen világ megítéléséhez is.

JEGYZETEK

- 1 Lásd erről a szerző tanulmányait: Samuel P. Huntington elmélete és a kultúrföldrészek. In *Tér és Társadalom*. 1998/4, 91–105. o., illetve *A posztmodern geopolitika és a kultúrföldrészek*. In *Valóság*, 1999/9, 1–11.
- 2 Tendenciózusan rosszul, a szovjet megszállási zónára, plusz Romániára és Jugoszláviára a Kelet-Európa megjelölését használja Európa politikai megosztottságának leképezésére. Amerikából nézve kizárólag Nyugat- és Kelet-Európa létezik. Ha használja is a térségünkre szűkített megjelölést, akkor feloldva a jelző és jelzett szó alapján kelet közepéről beszél, ami Európára vonatkoztatva földrajzilag Szmolenszk és Tula környékét jelenti. Amire utalni akar, az Közép-Európa keleti fele, vagyis Kelet-Közép-Európa, sajnos a fordítás követi ezt a hibát.
- 3 Kant az 1802-ben megjelent *Physische Geographie*-ban (Fizikai földrajz) már fölteszi a lényegi kérdést „Mi volt előbb: a történelem vagy a földrajz?”; ebben a műben találkozunk a geográfusoknak oly tetszetős, előadás bevezetésére is alkalmas állítással, mely szerint „a józan emberi elmét semmi sem élesíti annyira, mint a földrajz”. Minket természetesen az előző gondolat érdekel. 1754-től kezdve publikációiban a geográfiát mint a história részét veszi figyelembe. 1802-től váratlan fordulat áll be elméletében, a két tudomány testvérré válik, de nem ik-rekké, nem válnak egyenrangúvá. Az alá-fölrendeltségi viszony megmarad, de a felállás megváltozik. A földrajz összhangba kerül a térrel, a történelem az idővel, mivel a történelmi cselekmény a térben játszódik, így az a földrajz részeként értelmezhető, ennek megfelelően ez lesz a „substratum” (Kant 1970, 261–262 o.). Részletesebben lásd jelen cikk szerzőtől: *A geopolitika kialakulása és korai válsága*. In *Debreceni Szemle*. 1998, 2. sz.. 193–222.
- 4 Franciaországban letelepült orosz disszidens, Alexandre Kojève 1947-ben írta meg *Bevezetés Hegel értelmezésébe* című könyvét. Szerinte Hegel A szellem fenomenológiája című munkája a racionális emberi diskurzus tetetözése, ennek megfelelően a mindenkori jelenünknek szükségé van egy értelmező szövegre, ez az értelmező szöveg, könyv alakja gyakorolt meghatározó hatást Fukuyamára.
- 5 Erről lásd bővebben a szerző *Nigéria és a kaotikus Afrika* című tanulmányát (*Valóság*. 2000/8, 56–68.)
- 6 Walt Withman Rostow (1916–2003) amerikai társadalomtudós, gazdaságtörténész, közgazdász. Az USA elnökének tanácsadója (1961, 1966–69).
- 7 Max Weber munkáinak központjában a kapitalizmus és a kulturális értékek állnak. A legismertebb esszéje: „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme”. Ebben állította, hogy a protestáns reformáció, inkább akaratlanul, olyan magatartási mintákat alakított ki, amelyek igen erős összhangot mutattak a kapitalista vállalkozással. Az elhivatottság fogalma nem mint vallási, hanem egyre inkább világi kategóriaként jelenik meg. Ez a lutheránusokhoz köthető, de maga

- a „kapitalista szellem” majd a kálvinizmus és a belőle kialakuló felekezetek közreműködésével kapja meg formáját, amit ma talán kapitalizmus gazdasági kultúrájaként aposztrofálnak.
- 8 Marcuse, Herbert (1898–1979) német filozófus. 1934-től az Egyesült Államokban élt. Filozófiai nézetei az újhegelianizmus és a marxizmus hatására alakultak, majd a frankfurti iskolához csatlakozott. A kései kapitalista társadalom kritikus elemzései révén a hatvanas évek második felében a baloldali diákmozgalmak szellemei vezérévé vált. Fő művei: *Ész és forradalom* (1941), *Egydimenziós ember* (1964).
- 9 Pirsig, R. M. Egyetlen könyvet írt „A zen meg a motorkerékpár-ápolás művésze” címűt, saját Amerikát átszelő útját írja le, motorkerékpárral és fiával. Megtalálható szinte bármelyik amerikai könyvtárban, útikönyv, filozófia, motorkerékpár-ápolás címszó alatt. Thoreau Walden-je, Salinger Zabhegyező-je, és Kerrouac Úton-ja mellett a rövid polc kategória győztese. Tegyük hozzá méltán, fia halála után egyedül járja a tengereket vitorlásával és senki nem tudja rávenni, hogy írjon még egy könyvet, vagy adjon egy interjút. Azóta is fáradhatatlanul keresi fiát és önmagát, és és harcol a démonokkal...

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderson, J. (1991): *Territorial sovereignty and political identity: national problems, transnational solutions?*
- Baudrillard, J. (1987): *A tárgyak rendszere*.
- Berger, P. L. (1992): *A kapitalista forradalom*. Gondolat, Bp.
- Bitterli, U. (1982): „Vadak” és „civilizáltak” (Az európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete. Bp., Gondolat.
- Duerr, H. P. (1998): *Sem Isten – sem mérték*. Atlantisz, 238.
- Foucault, M. (1990): *Miért tanulmányozzuk a hatalmat?* 1–2. Polisz 2-3.
- Foucault, M. (1991): A diskurzus rendje. In *Holmi*. 7. 868–889.
- Foucault, M. (1996): A hatalom szeme. In *2000*. 10. 3/9.
- Fukuyama, F. (1994): *A történelem vége*. Bp., Európa K.
- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom..* Bp., Európa K., 613.
- Fukuyama, F. (2000): *A Nagy Szétbomlás*, Bp., Európa K., 493.
- Giddens, A. (1990): *The consequences of modernity*.
- Glassner, Martin Ira (1996): *Political Geography, Part five Geopolitics*. 311–374.
- Glatz F. szerk. (1997): *Globalizáció és nemzeti érdek*. Bp., MTA.
- Habermas, J. (1986): Eine Art Schadensabwicklung. In *Die Zeit*. 29, 11/7/1986.
- Habermas, J. (1994): *Válogatott tanulmányok*. Bp., Atlantisz, 388.
- Habermas, J. (1993): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. In *Századvég*. 396.
- Harvey, D. (1989): *The Condition of Postmodernity*. Basil Blackwell, Oxford.
- Huntington, S. P. (1991): *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Washington D. C., U. S. Government Printing Office.
- Jung, C. (1995): *Föld és lélek. Az archaikus ember*. Bp., Kossuth., 83.
- Kaplan, R. D. (1997): A közelítő anarchia. In *2000*. július-augusztus, 20–28.

- Lacoste, Y. (1990): *Geographie und politisches Handeln*. Berlin, Wagenbach, 90.
- Lacoste, Y. (1994): Für eine neue und umfassende Konzeption der Geopolitik. In *Geopolitik, WeltTrends. Internationale Politik und vergleichende Studien*. 4., August, 21–25.
- List, F. (1950): *Das nationale System der Politischen Oekonomie*. Verlag von G. Fisher, 558.
- Ludassy M. (szerk.) (1991): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. 1-2., Bp., Atlantisz.
- Mann, M. (1984): The Autonomous Power of the State: Its Origins Mechanisms and Results. In *Archives Européennes de Sociologie*. 25., 185–213.
- Marquard, O. (2001): *Az egyetemes történelem és más mesék*. Bp., Atlantisz, 435.
- Mező F. (1999a): Társadalmi mozgalmak és az ellenállás területei. In *Magyar Tudomány*. 1999/10, 1184–1192.
- Mező F. (1999b): The Geostrategy for Euroasia, Zbigniew Brzezinski. In *Foreign Affairs*. 1997 Szept.-Okt. 50–65.; *Klió*. 1999, 1. sz. 12–17.
- Mező F. (2000): Geopolitikai szemelvények. In *Valóság*. 2000/6, 100–105.
- Mező F. (2001): Az Egyesült Államok etnikai és demográfiai jövője. In *Demográfia*.. 1–2 sz. 105–118.
- Mező F. (2003): *A politikai földrajz alapjai*. DE, Debrecen, 398.
- Muir, R. (1997): *Political Geography*. Macmillan Press LTD, London.
- Oppenheimer, F. (1912): *Az állam*. Bp., Révai-kiadás.
- Pirsig, R. M. (1989): *Zen, avagy a motorkerék ápolás művészete*. Bp., Európa, 428.
- Polányi Mihály (1992): *Filozófiai írásai*. 1-2. Bp., Atlantisz, 294.
- Sen, A. (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Bp., Európa, 593.
- Taylor J. P. (1993): *Political Geography*. Essex, Longman, 360.
- Toynbee, A. J. (1971): *Válogatott tanulmányok*. Bp., Gondolat.
- Unwin, T. (1994): *The Place of Geography*. Longman Group, 273.
- Virilio, P. – Lotringer, S. (1993): *Tiszta háború*. Bp., Balassi Kiadó.
- Wallerstein, I. (1983): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Bp., Gondolat, 782 .

A BRAZIL GEOPOLITIKAI ISKOLA

Szilágyi István

jogász, politológus, DSc., tanszékvezető, egyetemi tanár, Pannon Egyetem, Veszprém,
Társadalomtudományok és Európai Tanulmányok Tanszék

ÖSSZEFOGLALÓ

A nemzetközi viszonyok térbeli és földrajzi perspektívájának tanulmányozása, a politika és a földrajz, a természeti környezet, a demográfia és az államilag szervezett társadalom egymáshoz való viszonyának vizsgálata a tizenkilencedik század végén került a társadalomtudományi érdeklődés előterébe. A geopolitika és a politikai földrajz Friedrich Ratzel és Rudolf Kjellen által képviselt szociáldarwinista megközelítésmódja azonban ambivalens eredményekkel járt. A geopolitikai gondolkodás angolszász iskolája, valamint az új francia, német és spanyol kutatások geostratégiai irányultsága mentes a szociáldarwinista felhangoktól. A huszadik század második felétől világszerte ez az irányzat vált a geopolitikai vizsgálódások uralkodó paradigmájává. A politikai földrajz tudománya európai és észak-amerikai közvetítéssel a latin-amerikai kontinensen is hamarosan megjelent és fontos szerephez jutott az országok kormányzásában. A szubkontinens legnagyobb államában, Brazíliában a geopolitikai gondolkodásra az 1920-as években Friedrich Ratzel és Rudolf Kjellen munkássága gyakorolt nagy hatást. Az 1940-es évektől a Legfelső Hadi Akadémia kereteiben színpadra lépő új nemzedék már a geostratégiai irányzat szemléletét követi. Vizsgálódásainak középpontjában a nagyhatalmi státusra törő Brazília belső és külső biztonságával, világpolitikai szerepével, az állandó és az aktuális nemzeti célok megfogalmazásával valamint a fejlődés, a haladás, a rend, az adekvát nemzeti stratégia és trópusi civilizáció jellegzetességeinek meghatározásával kapcsolatos kérdések állnak. A tanulmány a brazil geopolitikai iskola létrejöttének, jellemző jegyeinek, elméleti forrásvidékének bemutatásra vállalkozik. Részletesen elemzi a brazil geopolitikai gondolkodás „aranykora” szerzőinek (Golbery do Couto e Silva, Carlos de Meira Mattos és Therezinha de Castro) munkásságát és a Legfelső Hadi Akadémia tevékenységét.

KULCSSZAVAK ■ geopolitika ■ geostratégia ■ nemzetbiztonság ■ fejlődés ■ nemzeti célok

A nemzetközi viszonyok térbeli és földrajzi perspektívájának tanulmányozása, a politika és a földrajz, a természeti környezet, a demográfia és az államilag szervezett társadalom kapcsolatának, egymáshoz való viszonyának vizsgálata a tizenkilencedik század végén került a tudományos érdeklődés előterébe. A geopolitika és a politikai földrajz fogalmainak megjelenése a politikatudomány és a földrajztudomány szemléletmódjának, módszertani hagyományainak, kutatási területeinek összekapcsolására irányult. A társadalmi problémák vizsgálatának és a társadalomtudományoknak ez az új típusú megközelítése ambivalens eredménnyel járt. A Friedrich Ratzel (1844–1904) és a Rudolf Kjellen (1864–1922) nevével fémjelzett irányzat az organikus állam koncepciójának megfogalmazásával a szociáldarwinizmus veszélyes vizeire tévedt. Mindketten a természettudományos vizsgálódások tapasztalatait, a természettudományban megfigyelhető jelenségek számszerűsíthető mozgástörvényeit alkalmazták a

társadalomra és a társadalom egyik legfontosabb intézményének, az államnak a „viselkedésére”. Ratzel az állam földrajzi dimenziója, és az állam magatartása, cselekvése közötti összefüggések feltárására koncentrált. A német tudós ezért politikai földrajzról beszélt. A svéd Kjellen a társadalomtudományok felől közelített a földrajzi jelenségek vizsgálatához, ezért ő a geopolitika kifejezést használta (Parker, 1998: 11–25). Elméletüket Karl Haushofer (1896–1946) fejlesztette tovább és állította a hitleri Harmadik Birodalom szolgálatába. Ezért a második világháborút követően egészen az 1970-es évtizedig, a Franciaországban és az Egyesült Államokban megjelenő új geopolitikai iskola színre lépéséig a nemzetközi szakirodalom divatjamúlt, kártékony és diszkreditált elméletnek tekintette a geopolitikát. Erre utalnak és ezt a fajta jogos bizalmatlanságot és kételyt fogalmazzák meg Gombár Csaba és Szilágyi István 1980-as években megjelent írásai. „A geopolitika ugyanis a politikai szókinszéknek nem valamely semleges, technikai értelmű darabja – olvashatjuk – [...] ez egy határozott szemléletet jelent és állapotot minősít. Amikor a »geopolitikai realitások« kifejezés valahol felbukkan, akkor ott mindig új állam alakulásáról, határok változtatásáról vagy változtathatatlanágáról, valamilyen szuverenitás-torzulásról, egy állam cselekvőképességének korlátozásáról van szó. Mégpedig úgy van szó, hogy mindezt az akaratlan vagy rosszhiszemű »tudományosság« elfedi”(G60bár,1984: 101–102). Szilágyi István az 1960-as évtized új típusú latin-amerikai katonai diktatúráinak jellegzetességeit vizsgálva hívja fel a figyelmet a nemzetbiztonság doktrínája, a geopolitika elmélete, valamint a szociáldarwinista társadalomfelfogás összefonódására. „A nemzetbiztonság doktrínájához a legszorosabban kapcsolódik a latin-amerikai hadseregek katonai akadémiáin kidolgozott geopolitika elmélete is. Ez [...] a szociáldarwinizmus jegyében az államot biológiai organizmusnak fogja fel, s a földrajzi-éghajlati viszonyokból és körülményekből von le a társadalmi-politikai berendezkedésre, valamint az egyes emberfajok és civilizációk sajátosságaira, alsóbb és felsőbbrendűségére vonatkozó következtetéseket”(Sziágyi,1983: 146–147).

A geopolitikai vizsgálódások másik, *geostratégiai* megközelítését az Alfred Mahan, Harold Mackinder, Nicholas Spykman, Alexander de Seversky, Henry Kissinger, Georg Kennan stb. nevével fémjelzett angolszász iskola képviseli. A Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby és Paul Routledge által megjelentetett *The Geopolitics Reader* (Routledge, London – New York, 2003) című dokumentumkötet meggyőzően bizonyítja állításunkat. Ahogyan a Csizmadia Sándor, Molnár Gusztáv és Pataki Gábor Zsolt szerkesztésében publikált magyar nyelvű *Geopolitikai Szöveggyűjtemény* (Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1999) jelzi, az említett megközelítés jellemzi az új francia és német geopolitikai iskolát is. Ez az irányzat a politikai tevékenység és területi környezete kapcsolatrendszerének alakulása alapján fogalmazza meg következtetéseit és mentes a szociáldarwinista felhangoktól. A huszadik század második felében – írják Joan Nogué Foní és Joan Vicente Rufí: *Geopolítica, identidad y globalización* (Editorial

Ariel, Barcelona, 2001) című munkájukban – világszerte ez az irányzat vált a geopolitikai vizsgálódások uralkodó paradigmájává.

A brazil geopolitikai gondolkodás első szakaszában, az 1920-as években az iskola képviselőire Friedrieich Ratzel és Rudolf Kjellen munkássága gyakorolt nagy hatást. Az 1940-es évektől a *Legfelső Hadi Akadémia (Escola Superior de Guerra – ESG)* kereteiben színre lépő új nemzedék a nagyhatalmi státusra törő Brazília biztonságával, fejlődésével, világpolitikai szerepével, az állandó és az aktuális nemzeti célok megfogalmazásával kapcsolatos kérdések felvetésével már a geostratégiai irányzat szemléletmódját érvényesíti.

A BRAZIL GEOPOLITIKAI ISKOLA LÉTREJÖTTE ÉS JELLEMZŐI

Brazíliában a geopolitikai gondolkodás – hangsúlyozza a témáról írott monográfiájában a brazil születésű Miyamoto Shiguenoli – elsősorban a „Fegyveres Erőkön belül, a tervezéssel foglalkozó szervekhez közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó intézetekben, valamint az ország földrajzi viszonyainak elemzését végző intézményekben talált szilárd bázisra.” (Shiguenoli, 1995: 43). Fejlődése hét szakaszra osztható.

A geopolitikával szisztematikusan foglalkozó első tanulmányok 1920 és 1930 között jelentek meg. Elyseo de Carvalho, Everardo Backheuser, Carlos Delgado de Carvalho és a két hivatásos katona: Mário Travassos, valamint Francisco de Paula Cidade tevékenységére Friedrieich Ratzel és Rudolf Kjellen gyakorolt nagy hatást. E periódus legjelentősebb alakjainak Everardo Backheuser és Mário Travassos tekinthetők. Munkásságukra napjainkig jelentős számú hivatkozás történik.

Everardo Backheuser 1926-ban írta a *Brazília politikai szerkezete. Előzetes megjegyzések (A estrutura política do Brasil. Notas previas)*, 1933-ban a *Brazília problémái – geopolitikai szerkezet (Problemas do Brasil – Estrutura geopolítica)*, az 50-es évek elején a *Brazília és a geopolitika általános leírása (Curso geopolítica geral e do Brasil)* című immáron klasszikussá vált műveit. Backheuser geopolitikai felfogása különbözött Ratzel és Kjellen koncepciójától. Noha ő is alkalmazta a 'tér' (*espaço – Raum*), valamint a 'hely' (*posição – Lage*) fogalmát, vizsgálódásai középpontjába azonban a nemzeti egységet és az azt veszélyeztető tényezők számbavételét állította. Kördiagram formájában közzétett elemzése szerint a legnagyobb problémát a nemzetalkotó politikai szervezet hiánya jelenti. Gyors megoldásul egy olyan tekintélyuralmi rendszer szolgálhat, amely figyelembe veszi a föld (*solo*), az éghajlat (*clima*) és az ember (*homem*) geográfiai hármasságát. A felsorolt tényezők térben (*espaço*) és időben (*tempo*) történő elhelyezése a nagy kultúra elmélete (*teoria do grau cultura*) megalapozásához, azaz a civilizáció és a hódítás folyamatának összekapcsolásához és sajátos magyarázatához vezetett. Az elmúlt tizenöt évszázadban – írja Backheuser – a hideg éghajlat alatt élő

népek uralmuk alá hajtották a trópusok lakosait. A tendencia a nyugati irányú terjeszkedés és a tengerek meghódítása révén a szárazföld birtokba vétele volt. A mérsékelt éghajlatú régiók (Japán, Egyesült Államok, az Anglia–Franciaország–Németország háromszög dominanciájára épülő európai csoport) impériumán alapuló civilizáció adott állapota azonban nem tekinthető öröknek. Az uralom eltolódik az egyenlítő irányába. Európa hanyatlóban van – állítja. Az erőviszonyok a kultúra általa felállított hármastörvényszerűségének második és harmadik törvénye szerint alakulnak. „A földrajzi hely (a ratzeli Lage) *optimum* értéke az emberiség nagy kultúrájával együtt változik. [...] A civilizáció történelmi útjának kivetítése jelzi, hogy az visszatér az Egyenlítőhöz.” (Backhuser, 1926: 79–80). A szerző elmélete szerint a földrajzi determináción belül az említett föld, éghajlat, ember triád viszonylatában a klíma a meghatározó. Brazília és a brazil ember, a brazil lakosság által megtestesített kultúra ezért óriási fejlődési lehetőség előtt áll. *Brazília általános egyenlete (esqação geral do Brasil)* a jövőbeni dinamikus fejlődést sejteti.

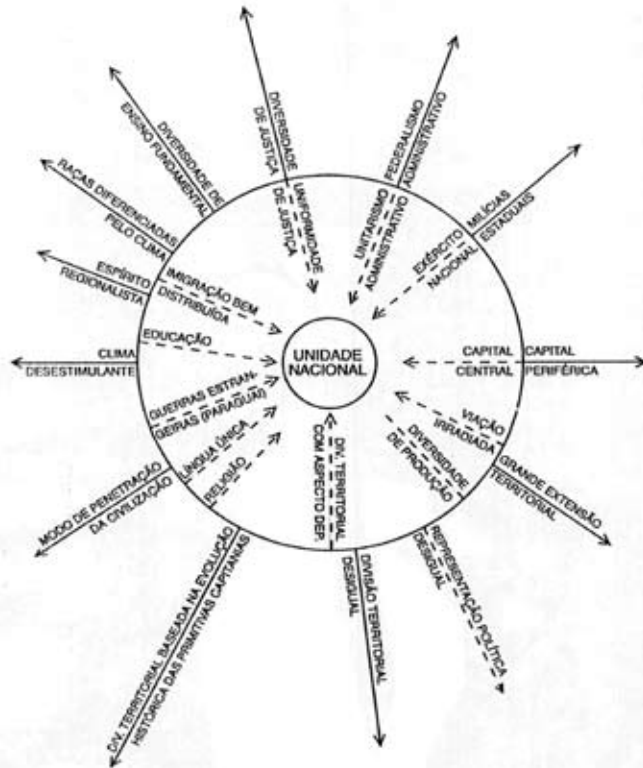

Figura 2 — Forças que atuam pró e contra a unidade nacional (Everardo Backhuser)

Mário Travassos tudományos tevékenysége az 1930-as években indult. A tér és a hely nála is elismert és fontos fogalmak. Katona létére azonban nem részesíti előnyben a tekintélyelvű gondolkodást és az autoritárius jellegű, centralizált politikai berendezkedést. Ami elsősorban foglalkoztatta, az Brazília szerepe a latin-amerikai kontinensen, az Atlanti-óceán és a Csendes-óceán vonzáskörzetének brazil szempontú hatalmi összekapcsolása, a La Plata és az Amazonas folyók térségének uralmi viszonyai. A Miyamoto Shiguenoli által közölt 4. számú ábra szerint Mário Travassos Dél-Amerikában nyolc tengely mentén felvázolható kontinentális földrajzi antagonizmusról beszél. Ezek: 1. A Csendes-óceán; 2. Az Atlanti-óceán; 3. A Paraná-folyó; 4. A La Plata-folyó, 5. Santos városa; 6. Cuiabá térsége; 7. La Paz körzete; 8. Az Amazonas-folyó medencéje között diagnosztizálható feszültségek.

Figura 4 — Antagonismos geográficos sul-americanos (Mário Travassos)

A Brazília és Argentína közötti lehetséges kiegyensúlyozatlanságot Travassos szerint csökkentheti a bolíviai La Paz, Cochabamba, Sucre, Santa Cruz de la Sierra és Corumbá övezete által alkotott, háromszög alakú, latin-amerikai magtérség (Heartland latinoamericano). A Halford Mackinder elméletének kontinentális alkalmazását megjelenítő ábra a Shiguenoli-könyv 62. oldalán látható.

A több országgal határos latin-amerikai központi zóna három évtizeddel később Ernesto Che Guevara vereséggel végződött kontinentális forradalmi felszabadító háborújának kiinduló pontjával és helyszínével is szolgált. Mário Travassos Matto Grosso régióhoz kötődő, nemzeti magtérséggel kapcsolatos elemzése és az azokat szemléltető geográfiai ábrázolások harminc év múltán, a brazil geopolitikai gondolkodás aranykorának vezető teoretikusaira is hatottak.

Figura 6 — Estrutura geomilitar do Brasil (Mário Travassos)

Golbery do Couto e Silva 1967-ben megjelent, 1981-ben ötödik kiadást megért *Geopolítica do Brasil* című klasszikus művében az ország geopolitikai térségeit Mário Travassos Brazília geomilitáris szerkezetét bemutató ábrája alapján készítette el.

Figura 8 — Esquema geopolítico de Golbery do Couto e Silva
(Adaptado de Golbery do Couto e Silva 1967)

A LEGFELSŐ HADI AKADÉMIA (ESCOLA SUPERIOR DE GUERRA – ESG) LÉTREJÖTTE ÉS TEVÉKENYSÉGE

A brazil geopolitikai iskola intézményesülése és megszilárdulása a második világháború időszakával vette kezdetét és az 1949-ben létrejött Legfelső Hadi Akadémia (Escola Superior de Guerra – ESG) – közkeletű elnevezéssel a Sorbonne (Sorbona) tevékenységéhez kapcsolható. Az ESG alapítását megelőzte a még mindig Ratzel és Kjellen hatását tükröző *Revista Brasileira de Geografia* (1939), a *Boletim Geografico* (1943) című geopolitikai folyóiratok megjelentetése, valamint a Vargas-érában az Új Állam (Estado Novo) periódusában 1930 és 1945 között folyó tervezési és fejlesztési feladatokkal kapcsolatos intézmények létrehozása.

„A Nagy Háború és a Legfelső Hadi Akadémia létrehozása vízváltásznak bizonyult – hangsúlyozza Miyamoto Shiguenoli –, mert új irányt adott a geopolitikai tanulmányoknak. Egyik oldalról a kutatók egy új generációja jelent meg a színen. [...] Másfelől a hidegháborús klíma, valamint a nyugati demokrácia és a kommunista világ közötti »elkerülhetetlen összecsapás« veszélye meghatározó befolyást gyakorolt ezekre a munkákra. E periódusban jött létre a brazil Fegyveres Erők új típusú *ideológiai laboratóriumként* szolgáló intézménye.” (Shiguenoli, 1995: 76–77). Az ESG tevékenységében a nemzetbiztonság doktrínája és az ahhoz kapcsolódó nemzeti célok, nemzeti hatalom, nemzeti stratégia, nemzetpolitika, nemzeti fejlesztés, a brazil nemzeti lobogón szereplő *Rend (Ordem) és Haladás (Progreso) jelszavának a Biztonság (Segurança) és Fejlődés (Desenvolvimento)* követelményével kiegészített kérdései kaptak kiemelt szerepet. Ennek következtében az egyre inkább önálló társadalmi-politikai és nemzetmegmentő szerepre vállalkozó, s 1964. április 1-jén új típusú katonai intervenciót, *új típusú államcsínyt, golpe de Estado*t megvalósító hadseregben folyó műhelymunka révén a brazil geopolitikai gondolkodásban a *geostratégiai* paradigma vált az uralkodó irányzattá. E felfogásnak azonban kezdettől fogva jelentős autoritárius jellegű színezete volt, mivel a hadsereg vezetőiben egyre általánosabbá vált az a nézet, hogy a nemzet biztonságát, fejlődését és modernizációját az adott viszonyok között csak egy, a Fegyveres Erők intézményi struktúrájára támaszkodó tekintélyelvű állam képes garantálni.

Juarez Távora a Legfelső Hadi Akadémia egykori parancsnoka 1953-ban a következőképpen fogalmazta meg a nemzetbiztonság lényegét: „A nemzetbiztonság kisebb vagy nagyobb mértékben, politikai, gazdasági, pszichoszociális és katonai akciók és eszközök révén garantálja az állam és a nemzeti közösség védelmét, a nemzeti célok elérését és megmentését a belső és külső ellenséges tényezők akciójával szemben” (Shiguenoli, 1995: 84). A Távora által adott meghatározás négy eleme, a politikai, gazdasági, társadalompszichológiai és katonai tényezők együttese napjainkig is az ESG doktrínájának szerves részét képezi. Ezen alapszik az állandó és aktuális nemzeti célok, a nemzeti hatalom, a biztonság és fejlődés fogalmainak tartalmi meghatározása is. Az ESG első parancsnoka, Cordeiro de Farias tábornok szerint „Az *Állandó Nemzeti Célok (Objetivos Nacionais Permanentes)* a nemzeti tudathoz elválaszthatatlanul hozzátartozó törekvések megfogalmazását jelentik. Ezek: egység, függetlenség, a nemzet politikai szuverenitása, a gazdasági fejlődés és a nép erkölcsi, kulturális és társadalmi evolúciója azon az egész földrajzi téren belül, amelyet birtokában tart és amelyet a történelmi tradícióik a túlélés minimumaként megkövetelnek” (Cordeiro de Farias, 1952: 5). Hasonlóképpen fogalmaz a már említett Golbery do Couto e Silva is, aki az aktuális nemzeti célokat illetően az érdekek adott pillanatban történő érvényesítésére helyezi a hangsúlyt. Az ESG különböző kézikönyvei, tananyagai és elemzései is a fent említett felfogásban készültek. A Legfelső Hadi Akadémia gondolatvilágában azonban

egyre fontosabb szerephez jut a *Nemzeti Hatalom (Poder Nacional)* kérdésköre. Az Állandó és az Aktuális Nemzeti Céloknak a Nemzeti Hatalom erősítését kell szolgálniuk. Ennek az ország nemzetközi viszonyokban betöltött nagyhatalmi szerepéhez, a területi integritás külső és belső veszélyek elleni megvédéséhez, az önrendelkezéshez, a nyugati keresztény civilizáció oltalmazásához, valamint a Brazíliát jellemző spirituális értékek megőrzéséhez kell vezetnie. „A Nemzeti Hatalom – olvashatjuk Távora fejtegetéseit – minden olyan eszköznek az integrált kifejeződése, amellyel a Nemzet ténylegesen rendelkezik az adott pillanatban, s amellyel a létező antagonizmusok ellenére előmozdítja nemzetközi téren és a hazai szférában is a nemzeti célok elérését és megővését” (Távora, 1962: 3). Meira Mattos tábornok szerint a nemzeti hatalom „[m]agában foglalja nemcsak azokat a materiális erőket, amelyekkel a nemzet rendelkezik, hanem azokat a képességeket is amelyek segítségével irányítani tudja az eseményeket. Nem kétséges, ez a két érték a *(materiális) hatalmi erő* és a *pszichológiai befolyás ereje* – egymással szoros kapcsolatban van. Egyik sem létezik a másik nélkül” (Shiguenoli, 1995: 91).

A Legfelső Hadi Akadémia doktrinális tevékenységében a nemzeti hatalommal, a fejlődéssel, a nemzetbiztonság geopolitikájával, a nyugati keresztény civilizáció védelmével kapcsolatos kérdések az 1964. április 1-jei katonai hatalomátvétel után, mindenekelőtt az 1968 és 1973 közötti periódusban kerültek előtérbe. Cordeiro de Farias tábornok vezetése alatt (1949–1953) az ESG mint a hadsereg vezérkarának képzési központja a brazil politikai döntési centrumoktól professzionális távolságot tartva, autonóm intézményként működött. A Juarez Távora-érában (1953–1967) – amely már magában foglalta a katonai kormányzás Humberto Castelo Branco tábornok nevével fémjelzett első három éves korszakát is – a hatalom birtokában a biztonság kérdései kerültek előtérbe. Az 1973 utáni fázis a biztonság és fejlődés fogalmainak újraértelmezését, a katonai kormányzat jellegének megváltozását, az ESG visszaszorulását, 1989-től pedig a polgári kormányzáshoz vezető önkizárásos demokratikus politikai átmenet győzelmét hozta (Szilágyi, 2005: 81–82).

A brazil geopolitikai gondolkodás előtérébe a hetvenes évek második felétől a (nemzet-) biztonság, a fejlődés, a tervezés, az irányított gazdaság és társadalom problémáinak összekapcsolása révén a nagyhatalmi szerepvállalás kérdésköre került. A brazil szerzők figyelme egyre inkább a nagyhatalmi státusz kritériumrendszerének meghatározására irányult. Ray Cline a Georgetown Egyetem Stratégiai Tanulmányok Intézetének akkori igazgatója az 1970-es évek végén tette közzé világhierarchiáról szóló egyenletét, melyben a gazdasági, politikai, katonai tényezők és az akarati-érzelmi elemek összekapcsolása révén alkotta meg az alábbi szintetizált modellt:

$$Pp = (C + E + M) \times (S + W) - \text{portugálul}$$

$$Eh = (Krt + Gk + Kk) \times (Sc + A) - \text{magyarul}$$

- Pp = poder percebido (elismert hatalom – Eh)
 C = massa crítica: população + território (kritikus tömeg:népesség + terület – Krt)
 E = capacidade econômica (gazdasági kapacitás – Gk)
 M = capacidade militar (katonai kapacitás – Kk)
 S = objetivo estratégico (stratégiai cél – Sc)
 W = vontade de executar a estratégia nacional (akarát a nemzeti stratégia Végrehajtására – A)

Carlos de Meira Mattos tábornok szerint Ray Cline modellje nem teljes. Hiányzik a meggyőző erő, a kényszerítő hatalom – a poder de persuadir (P – Kh) megjelenítése. Ennek hozzáadásával az egyenlet a következőképpen írható fel:

$$Pp = (C + E + M) \times (S + W + P) - \text{portugálul}$$

$$Eh = (Krt + Gk + Kk) \times (Sc + A + Kh) - \text{magyarul}$$

Ha a P (Ke) faktort is beiktatjuk, akkor Brazília Meira Mattos szerint 1977-ben a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Németország, Franciaország és Kína után a hatodik helyet foglalja el a nemzetközi rendszer nagyhatalmainak sorában.

A brazil geopolitikai gondolkodás világszerte legismertebb képviselője *Golbery do Couto e Silva* tábornok, aki a már említett *Carlos de Meira Mattos* tábornokkal és *Therezinha de Castro*val együtt a brazil geopolitikai iskola 1957-ben kezdődő aranykorának meghatározó teoretikusa volt. Couto e Silva nem csupán a nemzetbiztonság doktrínájával, a nyugati keresztény civilizáció védelmének problémájával, hanem a nemzeti tervezés, a brazil nagyhatalmi szerepvállalás és a geopolitika elméleti megalapozásának kérdéseivel is foglalkozott. Az 1911-ben Rio Grande városában született főtiszt 1987-ben halt meg. Mozgalmas élete során nem csupán az 1964-ben bevezetett tekintélyuralmi-bürokratikus katonai rendszer létrehozásában, hanem annak fokozatos lebontásában, a demokratikus politikai átmenet menetrendjének kidolgozásában is jelentős szerepet játszott.

Első munkái az 1950-es években jelentek meg. 1955-ben publikálta a *Stratégiai tervezés (Planejamento Estratégico)* című kötetet. Az írás a kormányzati tervezés kézikönyvének tekinthető, amely azonban tartalmazta a tervezési folyamat, a tervezéspolitikai és a geopolitika alapvető elveit és elemeit is. Jelentősen befolyásolta a Legfelső Hadi Akadémia gyakorlatát és hatott szellemiségére is. Mivel a könyv a hidegháború körülményei között született, a nemzetbiztonság doktrínája mellett a közép- és hosszú távú program készítéshez kapcsolódóan előtérbe került egy sajátos „harmadik út” keresése és lehetősége is. A tervezés abszolút elutasításával és annak központosított változatával Couto e Silva a „demokratikus tervezés” koncepcióját állította szembe. Egyben a nemzetbiztonsághoz, a nemzeti erőforrások növeléséhez kapcsolta a kormányzati

tervezés folyamatát. Amint említettük, ő is Cordeiro de Fariashoz hasonlóan határozta meg az Állandó és az Aktuális Nemzeti Célok tartalmát. A nemzetet hatalmi egységnek fogta fel, amelyet történelmi környezetbe helyezett. Couto e Silva szerint a nemzetbiztonságnak a nemzetközi rendszerben elfoglalt brazil pozíciót kell szolgálnia. Ennek négy alapja van. A *nyugati keresztény civilizáció védelme (Defesa da Civilização Ocidental Cristão)*, a sajátosan értelmezett *demokrácia szolgálata, a realista világszemlélet és a brazil érdekek érvényesítése*.

1967-ben jelent meg, és azóta már több kiadást is megért a nemzetközi geopolitikai gondolkodás klasszikussá vált alapműve, a *Brazília geopolitikája (Geopolítica do Brasil)* című könyv. A kötet valójában két írást foglal magában. A harminchét oldalas első tanulmány a *Nemzeti politikai konjunktúra, a végrehajtó hatalom (Conjuntura Política Nacional o Poder Executivo)* címet viseli, és az 1980-as esztendő kormányzati stratégia szempontjából fontos kérdéseivel foglalkozik. A 273 oldal terjedelmű második részben olvashatjuk a *Brazília geopolitikája* című könyv 1981-ben megjelent ötödik kiadását. Tanulmányunk ennek az utolsó, ha úgy tetszik legújabb változatnak az elemzésére vállalkozik, amelynek teljes címe a következő: *Nemzeti politikai konjunktúra, a végrehajtó hatalom és Brazília geopolitikája (Conjuntura Política Nacional o Poder Executivo e Geopolítica do Brasil)*. A könyv Brazília nemzetközi viszonyokban játszott szerepének geostratégiai elemzését adja. Az első fejezetben a geopolitika elméleti kérdéseit vizsgálja és a geopolitika, a stratégia, valamint a politika egymáshoz való viszonyát elemzi. Ugyanebben a részben Brazília geopolitikai, geohistóriai, társadalmi változásbeli, nemzeti célokkal kapcsolatos aspektusait veszi sorra. A monográfia második része a Geopolitika és Geostratégia címet viseli. Ennek első fejezetében a két vizsgálódási tartomány alapvető kategóriarendszerét tekinti át. A második fejezet a nemzetbiztonság két pólusáról szól Latin-Amerikában. A harmadik a nemzetközi térről. A következő önálló rész Brazília és a Nyugat védelmének kérdéseit vizsgálja. A Függelék a geopolitikai megközelítések módszertani és kutatási kérdéseivel foglalkozik.

Couto e Silva 1952-ben a geopolitikáról mint a politikához, különösképpen a stratégia és a nemzetbiztonság kérdéséhez a politikailag szervezett térben élő emberiség földrajzi keretek között megvalósuló tevékenységéhez kapcsolódó művészetéről beszélt. Ez elmélet és gyakorlat is egyben, amely azonban nem azonosítható a politikai földrajzzal. A geopolitika az eszmék központi magja, amelyben 1959-től a politikai akció és a geográfiai elemek összekapcsolódása került előtérbe. „Számunkra – olvashatjuk a *Brazília geopolitikája* című könyv 64. oldalán – a geopolitika nem más mint a politikai cselekvés irányainak geográfiai megalapozása. [...] [M]indenekelőtt a koncepciónk alapjául szolgáló *tér (espaço) és a hely(zet) (posição)* vizsgálata révén. Ez a politika egyik, kijelenni elképzelések által definiált ága, amelyet magunk között mesterünk Backheuser szavaival »a földrajzi feltételek és a politikai valóság egybeesése« formulával írhatunk le.

Nem lenne jogos tehát összekeverni azt a politikai földrajzzal és kettős jellegének tagadása sem állja meg a helyét. Nem beszélhetünk a társadalom nélküli tudomány koncepciójáról és alapjairól, sem a gyakorlatot nélkülöző művészetéről, mivel ezek együttesen alkotják a politikát magát. Éppen ezért a földrajzi és a politikai realitás elemzése, főként ha az a nemzeti törekvések és érdekek formájában jelenik meg, számunkra csupán akkor képvisel valós értéket, ha a geopolitika brazil jelleget ölt (Couto e Silva, 1981: 64).

Golbery do Couto e Silva geopolitikai megközelítése három tényező – a doktrína, a világlátás és az irányelvek – együttesén és egységén alapul. A *doktrína* (*Doutrina*) a geopolitikai gondolkodásra jellemző sajátos fogalmi rendszer mellett a módszertant is magában foglalja. A *világlátás*, (*cosmovisão*), *avagy perspektíva* (*perspeciva*) az elemző helyzetéből fakadó nézőpontot jelenti. E két tényezőt a *tevékenységet befolyásoló általános irányelvek* (*directrizes gerais para a acção*) egészítik ki. A doktrína szerint a geopolitika olyan tudomány, művészet és gyakorlat, amely hozzájárul az Állandó Nemzeti Célok kidolgozásához, így megelőzi a programjavaslatokat megfogalmazó politikát. A doktrína részét képezi a *politikai tér* (*espaço político*), a *hely(zet)* (*posição*) és az *összeköttetés* (*circulação*). A politikai tér elemeit a forma, a kiterjedés, a környezet, az érték, a régiók, a szubrégiók, a központi mag, a passzív vagy halott térségek, a másodlagos központ és a domínium fogalmai mögött meghúzódó realitások alkotják. A pozíció egy országnak a világban, a régióban, az interregionális kapcsolatokban, a nemzetközi kereskedelemben elfoglalt helyét és az egyes területek államon belüli helyzetét jelenti. Az összeköttetés a külső és a belső terek kapcsolatára vonatkoztatott fogalom. Couto e Silva Brazília estében a már korábban jelettek szerint öt geopolitikai térséget különböztet meg. A *Geopolítica do Brasil* című könyv 125. oldalán közölt ábra szerint beszélhetünk az Általános Tartalék, avagy a Központi Műveletek, az Északi Szárny, a Déli Szárny, a Keleti Szárny és Amazónia zónájáról. A cél a központi térség erőforrásainak dinamizálása.

A latin-amerikai kontinens esetében is öt fontos zónát különböztet meg. Az említett munkája 89. oldalán látható térképen az Általános Tartalék, vagy a Központi Műveletek térsége mellett Amazónia, Patagónia, a Kontinentális Kapocs és az Észak-Kelet Brazíliát magában foglaló övezetekről ír.

. A nagyhatalmi lehetőségekkel rendelkező és nagyhatalmi pozíciókra törő Brazília a jelzett földrajzi és helyrajzi viszonyok figyelembe vételével *négy ablakon* át tekint a világra. A portugál nyelvű, afrikai övezetekre is nyíló *luzo-brazil*, a Latin-Amerikát jelképező *latin*, a *keresztény civilizációhoz* kötődő nyugati és a harmadik világot magában foglaló *fejlődő térségek* ablakán.

Golbery do Couto e Silva általánosan elfogadott összegzése szerint a belső, a kontinentális és a világszisztémában tényezőket is figyelembe vevő brazil geopolitika fő jellemzőit a következők:

- „1) a térbeli integráció és értékelés geopolitikája;
- 2) a belső expanzió és kifelé irányuló békés befolyásolás geopolitikája;
- 3) a határok teljes hosszán a védekezés geopolitikája,
- 4) a nyugati keresztény és a saját civilizáció védelmében való részvétel geopolitikája;
- 5) a kontinentális együttműködés geopolitikája;
- 6) az elmaradott világgal való együttműködés geopolitikája tengeren innen és túl;
- 7) a külső hatalmi centrumokkal dinamikusan szembenéző nemzetbiztonság és nemzetstratégia geopolitikája” (Couto e Silva, 1981: 137–138).

E megfontolások hasznosítása a megalapozott nemzeti stratégia kidolgozásának alapvető feltételét képezi.

Amint említettük, Golbery do Cuoto e Silva mellett a brazil geopolitikai gondolkodás aranykorának jelentős személyisége az a Carlos de Meira Mattos tábornok, aki többek között a *Brazília – Geopolitika és Küldetés (Brasil – Geopolítica e Destino, 1975)*, a *Geopolitika és a Trópusok (Geopolítica e Trópicos – 1984)*, a *Csillagháború (Guerra nas Estrelas, 1988)*, valamint *A geopolitika és a határok elmélete (A Geopolítica e a Teoria das Fronteiras, 1988)* című könyveivel írta be magát a brazil politikatudomány történetébe. Munkásságát az alkalmazott geopolitika kategóriájával jellemezte. Az 1913-ban São Paulo állam São Carlos nevű városában született Meira Mattos Brazíliát az úgynevezett „trópusi civilizációt” (*Civilização dos Trópicos*) megteremtő és reprezentáló, növekedésben lévő világhatalomnak tartja. A nemzetközi viszonyok elmélete realista iskolájának felfogását képviselve vallja, hogy a hatalom a függetlenség a biztonság és az állam fejlődésének legfőbb biztosítéka. Az Amazónia és Pán-Amazónia fogalmak között különbséget téve az első kategóriát Brazília nemzetépítési törekvéseihez kapcsolja, a másikkal a szóban forgó makrorégió globális-multinacionális jellegét hangsúlyozza. Ez utóbbi „a föld területének egy huszad részét; Dél-Amerika negyven százalékát; Brazília három ötödét; a világ rendelkezésre álló édesvízi forrásainak egy ötödét; a föld trópusi erdőtartalékának egyharmadát teszi ki” (Meira de Mattos, 1980: 23). Ez a világ egyik legfontosabb fejlődési pólusa, ahol megvalósul a belső és a határtérségek, azaz a különböző zónák egymást erősítő kölcsönhatása. Brazília földrajzi dimenziója, népessége, természeti kincsei, tudományos és technológiai kapacitásai, továbbá belső kohéziója miatt világhatalomnak minősül – állítja Meira Mattos. Képes a belső és külső biztonság és a fejlődés összhangjának megteremtésére. A Brazília által megtestesített fejlett trópusi civilizáció ráadásul a tudomány és a modern technológia egyik hordozója is. Az ország lakosainak mesztic jellege, a geopolitikai mozgástér szempontjából jelentős terek – a tengeri, a szárazföldi és légi – együttes jelenléte képezi Brazília sikerének zálogát.

A brazil geopolitikai triász harmadik tagja Therezinha de Castro 1930-ban született Rio de Janeiroban. 2000-ben, hetven éves korában hunyt el. Fő kutatási területeit a geopolitika célrendszere, eszközei, Brazília geográfiai jellemzőinek vizsgálata, valamint az összehasonlító geopolitikai elemzések képezték. Fontosabb munkái: *Brazília fényképe. Geopolitikai atlasz és szöveggyűjtemény (Retrato do Brasil. Atlas-Texto de Geopolítica, 1986)*, *Geopolitika: Elvek, eszközök és célok (Geopolítica: Princípios, Meio e Fins, 1986)*, *Amerikánk. Összehasonlító geopolitika (Nossa America. Geopolítica Comparada, 1994)*. Amint a Therezinha de Castro műveinek vázlatos felsorolásából kiderül, a szerző a földrajzi és a geostratégiai kérdések egységes rendszerének kialakítására vállalkozott. Ő is Brazília nagyhatalmi státuszának elvét vallja. Jorge Manuel Costa Freitas összegzése szerint: „Brazíliának, mint a dél-amerikai politikai tér alkotórésze területi jellegzetességeinek

felvázolása után Therezinha de Castro három »természetes régió« létezéséről beszél: egy területünk 64%-át alkotó, az Északi és a Közép-Keleti régiókat magában foglaló *elmaradott szigetről (ilha subdesenvolvida)*, egy, az ország 18%-ára kiterjedő, *fejlődő szigetnek (ilha em desenvolvimento)* minősülő Északkeleti régióról és a Déli, valamint a dél-keleti régiókat tömörítő *fejlett szigetről (ilha desenvolvida)*.” (Costa Freitas, 1999: 202–203). Therezinha de Castro megítélése szerint Brazília érdekei regionális és nemzetközi téren egyaránt többszínűek és többrétegűek. A hagyományos térbeli geopolitikai felosztás szempontjából pedig szárazföldi, tengeri és légi hatalomnak is tekinthető. A szerző a nemzetközi viszonyok ötfokozatú hatalmi rendszerét vázolja fel. *Elsőszintű hatalomnak (potencias do primeiro nível)* az Egyesült Államokat, Oroszországot, Kínát, Japánt és az Európai Közösséget tartja. *Második szintű nemzetek (nações do secundário nível)* sorába Nigéria, India, Kanada, Mexikó, Venezuela, Brazília és mindazon országok tartoznak, amelyek saját régiójukra, vagy az azt körülvevő geopolitikai övezetre gyakorolt befolyásuk révén már közvetlenül az elsőrangú hatalmak vetélytársaivá váltak. *Harmadik szint (nações de terceiro nível)* nemzeti regionális geopolitikai súllyal rendelkeznek. *Negyedik szint (nações de quarto nível)* országainak helyi kapcsolataik vannak. *Ötödik szint (nações de quinto nível)* államai semmiféle különösebb sikert nem tudnak felmutatni.

Brazíliát többszínű és többrétegű érdekei miatt különleges kapcsolatok fűzik az angolszász Amerikához (Egyesült Államok és Kanada), Latin-Amerika régióihoz (a Karib-térség, Dél-Amerika) és a világ hatalmi központjaihoz (Nyugat-Európa, Kelet-Európa, Közel- és Közép-Kelet, valamint Afrika). A hidegháború korszakának lezárulása után nagy figyelmet fordít Amazónia térségével kapcsolatos geostratégiai elemzéseknek, az új gazdasági és politikai világréteg, valamint a korlátozott szuverenitás kérdéseinek vizsgálatára.

ÖSSZEZÉS

A geopolitikával és a politikai földrajzzal kapcsolatos kutatások Brazíliában az 1920-as években indultak meg. A kezdeti periódusban a brazil geopolitikai gondolkodásra Friedrich Ratzel és Rudolf Kjellen szociáldarwinizmusa és organikus államfelfogása gyakorolta a legnagyobb hatást. Azonban már Everardo Backheuser és Mário Travassos munkásságában is megjelentek a geostratégiai megközelítés elemei. A második világháborút követő időszakban, a Legfelső Hadi Akadémia tevékenységéhez kapcsolódó, Cordeiro de Farias, Juarez Távora, Golbery do Couto e Silva, Carlos Meira Mattos és Therezinha de Castro nevével fémjelzett, nemzetközi elismerésre szert tett brazil geopolitikai iskola gondolkodásában a geostratégiai paradigma vált uralkodó irányzattá. A hidegháború időszakában a geopolitika elméletének és a nemzetbiztonság doktrínájának összekapcsolása révén a kommunizmus feltartóztatása és

a nyugati civilizáció védelme került előtérbe.1964-től, a hadsereg új típusú, intézményes hatalomátvételének időpontjától az állandó és aktuális nemzeti céloknak, a nemzeti hatalom megerősítésének, és összetevőinek, a brazil nagyhatalmi státusz problémakörének, valamint a biztonság és a fejlődés kérdéseinek a kutatása élvezett elsőbbséget.1989 a polgári kormányzáshoz és a demokratikus társadalomépítéshez való visszatérés dátuma. Ettől kezdve Brazíliában az ország növekvő világpolitikai szerepvállalását kifejező „felelős pragmatizmus” jelszavának jegyében a kontinentális integráció folyamatának geopolitikai aspektusaira irányul a figyelem.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Backheuser, Everardo (1926): *A estrutura política do Brasil. Notas previas*. Rio de Janeiro, Mendonca – Machado.
- Castro de, Therezinha (1986a): *Retrato do Brasil. Atlas-Texto de Geopolítica*. Rio de Janeiro, Biblioteca do Exército Editora.
- Castro de, Therezinha (1986b): *Geopolítica:Princípios,Meios e Fins*. Rio de Janeiro, Colégio Pedro II.
- Castro de, Therezinha (1994): *Nossa America.Geopolítica Comparada*. Rio de Janeiro, Biblioteca do Exército Editora.
- Cordeiro de Farias, Osvaldo (1952): *Conceito estratégico nacional*. In ESG-C-010-52.
- Couto e Silva, Golbery (1981): *Conjuntura Política Nacional o Poder Executivo e Geopolítica do Brasil*. Rio de Janeiro, Livraria José Olympio.
- Costa Freitas, José Manuel (1999): *A Escola Geopolítica Brasileira*. Lisboa, Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticos.
- Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt (1999): *Geopolitikai Szöveggyűjtemény*. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet.
- Gombár Csaba (1984): *Egy állampolgár gondolatai*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Nogué Foní, Joan – Vicente Rufí, Joan (2001): *Geopolítica, identidad y globalización*. Barcelona, Editorial Ariel.
- Meira Mattos de, Carlos (1980): *Uma Geopolítica Pan-Amazônica*. Rio de Janeiro, Biblioteca do Exército Editora.
- Parker, Geoffrey (1998): *Geopolitics. Past, Present and Future*. London – Washington, Pinter.
- Shiguenoli, Miyamoto (1995): *Geopolítica no Brasil*. São Paulo, Papirus.
- Szilágyi István (1983): A nemzetbiztonság doktrínája és a geopolitika a chilei fasiszta rendszer ideológiájában. In *Acta Historica*. Tomus LXXVII. Szeged, 141–151.
- Szilágyi István (2005): Hivatásos katonából „professzionális” demokrata. In *Politikatudományi Szemle*. 2005. 3-4. sz. 81–111.
- Távora, Juarez (1962): *Uma política de desenvolvimento para o Brasil*. Rio de Janeiro, Livraria José Olympio.
- Gearóid ó Tuathail – Simon Dalby – Paul Routledge (eds.) (2003): *The Geopolitical Reader*. London – New York, Routledge.

AZ AUTONÓM PÁRTRENDSZEREK*

Tóth Norbert

PhD-hallgató, PTE, ÁJK, Nemzetközi- és Európajogi Tanszék

ÖSSZEFOGLALÓ

A kisebbségek csoportjogai és különösen a területi autonómia kérdése mindig is a kisebbségkutatás homlokterében állt. Az akadémikus szféra azonban relatíve kevés figyelmet szentelt az úgynevezett autonóm pártrendszerek ügyének. A tanulmány keretei között – egy kissé félreérthető módon – autonómnak nevezem azokat a pártrendszereket, amelyek autonóm területi egységekben működnek. Ennek megfelelően beszélhetünk például álandi, feröeri, grönlandi, baszk, katalán, gagaúz stb. pártrendszerekről. Írásomban kizárólag európai megoldásokat vizsgálok, és nem térek ki a föderatív berendezésű országok tagállamai, és a területi autonómia közötti különbségekre és hasonlóságokra sem. Legalább két oka van annak, amiért fontos e pártrendszerek átfogó analízise. Mégpedig egyrészt, értékes adalékkal szolgálhatnak arra nézvést, hogy vajon sikeres-e a területi autonómia mint olyan, azaz megoldja-e a kulturális különbözőségből eredő problémákat vagy sem; másrészt talán választ kaphatunk egyebek mellett olyan kérdésekre is, mint például, hogy van-e közös jellegzetessége az autonóm pártrendszereknek, és ha van, ez miben nyilvánul meg; vagy éppen ellenkezőleg, nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni a komparatív elemzést követően, esetleg autonóm pártrendszer-családokról beszélhetünk.

KULCSSZAVAK ■ pártrendszerek ■ kisebbségkutatás ■ területi autonómia
■ komparativisztika ■ többség–kisebbség viszonya

INVOKÁCIÓ

Területi autonómiáról, kollektív kisebbségi jogokról sokan és sokféleképpen szóltak már a tudományos szférában. Úgy tűnik azonban, hogy a kutatók figyelmét elkerülte a téma egyik – véleményem szerint – nagyon fontos aspektusának vizsgálata, mégpedig az ún. autonóm pártrendszerek elemzése. Dolgozatomban autonóm pártrendszernek tekintem a területi autonómiákban fungáló pártok versenyt, melyek célja az autonóm parlamentbe kerülés, és az autonóm kormányzati hatalom megszerzése. Fentiek fényében beszélhetünk álandi-, feröeri-, grönlandi-, québeci-, baszk-, katalán-, gagaúz- stb. pártrendszerekről. Legalább két oka van annak, amiért fontos e pártrendszerek átfogó analízise. Egyrészt értékes adalékkal szolgálhatnak azzal kapcsolatban, hogy vajon sikeres-e a területi autonómia, mint olyan, azaz megoldja-e a kulturális különbözőségből eredő problémákat vagy sem, másrészt talán választ kaphatunk egyebek mellett olyan kérdésekre is, mint például, hogy van-e közös jellegzetessége az autonóm pártrendszereknek, és ha van, ez miben nyilvánul meg, vagy éppen ellenkezőleg, nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni a komparatív elemzést követően, esetleg autonóm pártrendszer-családokról beszélhetünk?

Kiinduló tézisem az, hogy a területi autonómia (ha annak a politikai akaraton kívüli egyéb feltételei fennállnak), bár nem csodaszer, sikerrel oldja meg az interkulturális konfliktusokat. Állításomat az autonóm pártrendszerek komparatív elemzésével szeretném igazolni. A dolgozatom kapcsán feltehető legfontosabb kérdés így hangzik: Igazolhatja, (vagy még inkább) igazolja-e az autonóm pártrendszerek összehasonlító elemzése a területi autonómia konfliktusmegoldó szerepét? Tanulmányomban – többek között – kísérletet teszek az iménti kérdések megválaszolására is, reményeim szerint ösztönözve ezzel a további vizsgálatokat ezen a területen. Előre jelzem, hogy elemzésem során önkényesen választottam ki a górcső alá kerülő autonómiamodelleket, és csak európai megoldásokat vizsgálok majd. Céлом az, hogy tisztábban lássunk sok tekintetben, ezért vállalom ezt az intellektuális kalandot.

BEVEZETÉS

A széleskörűen ismert és elismert vélekedés szerint nem létezik általánosnak tekintett, és tekinthető területi autonómiamodell,¹ ennek okai pedig egyrészt a rendelkezésre álló külső és belső kondíciók eltérő voltában, másrészt a témára vonatkozó nemzetközi jogi szabályok puha-jogi jellegében keresendők (Sanders, 1986: 17). Magyarul, minden létező területi autonómiamodell, különbözik egymástól keletkezési körülményeiben, a jogállását meghatározó ún. autonómiastatútum tartalmát tekintve, az autonóm státust övező garanciákat illetően, a területi állam demokratizmusát és területi berendezkedését figyelembe véve, és az adott autonóm entitás, és az autonómia fejlettségi fokát tekintve. Emellett nem elhanyagolható szempont az adott térség történelmi öröksége, és meghatározottsága, valamint az érintett társadalom kulturáltsága, ideértve különösen a politikai kultúra milyenségét.

Fentiekből (is) kifolyólag azt állítom, hogy *nem beszélhetünk általános típusjegyekkel rendelkező autonóm-pártrendszerekről sem*. Azonban az elemzést jelentősen megkönnyíti, ha pártrendszer-kategóriákat állítunk fel, és megpróbáljuk a létező modelleket beilleszteni e csoportokba. Ennek érdekében javaslom a következő kategóriák megkülönböztetését. Álláspontom szerint az autonóm pártrendszer pártjai célját tekintve lehet a) *szeparatista pártrendszer*; b) *autonómiafejlesztő pártrendszer* és c) *megállapodott pártrendszer*. Szeparatistának vagy szecesszionistának tekintem a pártrendszert, ha a terület elszakadását, függetlenné válását célul kitűző pártok, három egymást követő választáson legalább negyven százalék körüli eredményt érnek el. Azért negyven százalékban határoztam meg a pártrendszer-kategória lényegi ismérvét, mert ekkortól válik kézzelfogható közelségűvé a szecesszió, vagyis a szavazatok több mint ötven százalékának birtoklása. Ezzel szemben a pártrendszer autonómiafejlesztőnek tekinthető akkor, ha a rendszert alkotó politikai pártok fő célja nem annyira a

társég önrendelkezése, hanem inkább a meglévő autonóm keretek kiszélesítésével a terület önállóságának fokozása, ám szigorúan a területi állam területi épségének tiszteletben tartásával. Végül megállapodottnak vagy stagnálónak akkor tekintek egy pártrendszeret, ha a fő politikai erők célja nem egyéb, mint a *status quo* megőrzése. Természetesen ezek a kategóriák ideáltípusok, azaz a valóságban nem vagy csak nagyon ritkán fordulnak elő tiszta formában, és ahogy mondani szokás, „előállításukhoz laboratóriumi körülmények” szükségesek. Emellett érdekes lehet megvizsgálni azt is, hogy vajon az egyes területi autonómiamodellek pártrendszerei mennyire hasonlítanak a területi állam vagy – ha van – az anyaország pártrendszerére, esetleg ezekétől teljesen eltérő, saját jellemzőkkel rendelkező szisztémákról van-e szó? Ennek alapján különbséget tehetünk olyan pártrendszerek között melyek esetében a) a *területi állam a mintaadó*; b) az *anyaország a mintaadó* és c) *sui generis* a pártszisztéma. Az elméleti kategóriák kapcsán fentebb tett megállapítások a dolog természete szerint ez esetben is megfelelően irányadók.

Még egyszer hangsúlyozva a vizsgálati módszer lényegét, alapvetően az egyes pártok területi autonómiához való viszonyát elemzem, és mindezt történelmi kontextusban, a pártok programjai, és egyéb dokumentumai segítségével. Ez utóbbit pedig azért teszem, hogy elkerüljem az egyes pártok esetleges profilváltásaiból fakadó téves következtetéseket. Munkámat rendkívül megnehezíti, hogy – ahogy arra már korábban is utaltam – a kérdésre vonatkozó szakirodalom meglehetősen szerény, és markáns álláspontot még elvéve sem találni. Éppen ezért dolgozatom egyfajta vitaindító szerepet is be kíván tölteni.

A SZEPARATISTA PÁRTRENDSZEREK

A szeparatista vagy szecesszionista pártrendszerekre mindenekelőtt az jellemző, hogy az autonóm társadalmat megosztó egyik legfontosabb törésvonal a területi államhoz fűződő viszony mentén alakult ki. Egyszóval az „autonóm társadalom” tagjainak egy tekintélyes része gondolja úgy, hogy a területi autonómia nem jelent megfelelő garanciát identitásának, kultúrájának, nyelvének, esetleg vallásának megőrzésére. Ez a vélekedés egyrészt táplálkozhat történelmi tapasztalatokból, másrészt okozhatja az éles kulturális különbözőség is. Könnyen meglehet ugyanis, hogy a területi állam, és az autonómia lakossága között történelmileg determinált *averzió* feszül, ideértve például azt, hogy a két csoport között hosszú és véres konfliktusok voltak a múltban, vagy a területi állam többségi nemzete tartós függőségi viszonyban tartotta az autonóm entitás lakosságát.

Mindenképpen ebbe a körbe tartozik a Feröer-szigetek, valamint némi korrekcióval Baszkföld pártrendszere. Előbbit négy párt küzdelme jellemzi, a társadalmat két fő törésvonal osztja meg, mégpedig az egyik a Dániához fűződő viszony megítélése kapcsán alakult ki, a másikat pedig az Európában hagyományosnak mondható bal–jobb tengely jelenti.² Ezek a törésvonalak keresztbe metszik egymást, így a pártverseny jellege centrifugális (Ackrén, 2006: 224–229). A Feröer-szigeteken elsőként az *Unionista Párt* (SF) jött létre 1906-ban, amely tradicionális skandináv agrárpártnak tekinthető. Következésképpen az ideológiai liberalizmus talaján áll, és amint az a nevéből is következik, célja Dánia kebelén maradvá, egy szabadelvű feröeri társadalom megteremtése, a dániai testvérpártok (mindenekelőtt a Venstre és a Radikale Venstre) és progresszív szellemiségű cselekedetek segítségével. Az Unionista Párt – a listájára leadott szavazatok átlagát tekintve³ – a pártrendszer második legjelentősebb szereplőjének tekinthető, és a bal–jobb skála jobboldalán foglal helyet. Az Unionista Párt politikusai szerint fent kell tartani az Uniót, mivel az kézzelfogható előnyökkel jár a feröeriek számára. Emellett azonban úgy találják, hogy kétségkívül igazuk van azoknak, akik szerint az autonómia rendszere bizonyos reformokra szorul. Ennek érdekében tisztázni akarnak minden olyan alkotmányos kérdést, amely nem eléggé világos Dánia és a Feröer-szigetek viszonylatában, valamint szeretnék jobban kihangsúlyozni autonóm státusukat. Továbbá meg kívánják őrizni – sőt fejleszteni szeretnék! – a feröeri jóléti rendszert, és különös gondot fordítanak a jövő generációi érdekeire is. Az autonómia fejlesztésétől azt remélik, hogy ezáltal a feröeriek úgy lesznek önállóbbak, hogy egyúttal lojálisak maradnak a dán királyi házhoz és a területi államhoz is. Éppen ezért fontosnak tartják deklarálni, hogy fenntartanak a valutauniót és az igazságügyi uniót Dániával, emellett azonban – szándékaik szerint – csak a külpolitikát és a védelempolitikát intéznék Koppenhága.⁴

Köztudott, hogy Skandináviában különösen erősnek mondhatók a szociáldemokrata pártok. Nincs ez másképpen a Feröer-szigeteken sem, igaz itt messze nem számítanak olyan komoly tényezőnek, mint például Svédországban vagy Dániában. Ezt az is mutatja, hogy Feröeren a Feröeri Szociáldemokrata Párt (JF) némiképp megkésve, csak 1925-ben alakult meg. Ennek oka az, hogy a „Szigeteken” a legmeghatározóbb és legrégebbi törésvonalnak a Dániához való viszony kérdésköre tekinthető. Mindezek ellenére, ez a párt számít a helyi pártverseny legerősebb alakulatának, igaz alig marad el tőle az imént tárgyalt Unionista Párt. A Szociáldemokrata Párt hagyományos értelemben vett szociáldemokrata formáció, célja a „Szigetek” lakossága jólétének emelése, és egy erős a szolidaritásra épülő társadalom megteremtése. A Feröer-szigetek jövőjét a Dán Királyság keretein belül képzei el.⁵

Az uniópárti politikai aktorok után következzenek a lokális pártrendszer kissé anti-establishmentnek tekintett pártjai. Két szervezet emelkedik ki egyértelműen a mezőnyből. Az egyik a politikai paletta jobb oldalán helyet fog-

laló *Néppárt* (FF), míg a másik a vele szemben – de lényegében azonos térfelel elhelyezkedő – *Köztársaság Párt* (TF). Mindkét párt a múlt század 40-es éveiben jött létre, igaz a Néppárt még a második világháború alatt, 1940-ben, a Köztársaság Párt viszont a világegést követően nem sokkal, 1948-ban. A Néppárt világnézetét alapvetően keresztény alapokra építette fel, mégsem tekinthető kereszténydemokrata pártnak. Konzervatív-liberális pártként tekint magára, és a család valamint az egyéni felelősségvállalás fontosságát hangsúlyozza. Ezenkívül kevesebb államot, következésképpen kevesebb adót tartana jónak. A mostaninál nagyobb önállóságot szeretne a Feröer-szigeteknek, politikusai időnként felvetik a „Szigetek” függetlenedésének lehetőségét is.⁶ A pártrendszer harmadik legjelentősebb pártjának minősül, habár a legutóbbi törvényhozási választásokon csak a negyedik helyet sikerült megszereznie. A feröeri párt-szisztéma kétségkívül legradikálisabb tényezője a Köztársaság Párt, amely a pártpaletta baloldalán foglal helyet. A TF a demokratikus értékek fontosságát hangsúlyozza, és egy olyan társadalmat vizionál, amelyben a perszonális jogok mellett, a kötelezettségeknek is fontos szerep jutna. Sokkal fontosabb ellenben az, hogy a Köztársaság Párt végső célja a Feröer-szigetek függetlenségének kivívása. *Nomen est omen* – a párt a jelenlegi monarchikus kormányformát is elutasítja, és egy szuverén köztársaság képét vázolta fel magának, és szimpatizánsainak.⁷ Választási eredményei alapján elmondható, hogy a 90-es évek második felétől vált igazán népszerűvé, és így a feröeri négypárti szisztéma negyedik legjelentősebb pártjának számít.

A fentiekén túl még két politikai formáció minősül a feröeri pártverseny állandó résztvevőjének. Elsőként a patinás *Önkormányzati* – más néven Függetlenségi – *Pártot* (SSF) kell megemlíteni. Az Önkormányzati Pártot formálisan 1909-ben hozták létre, ám már három évvel korábban megkezdte politikai pályafutását. Genezisekor fő célja a feröeri nyelvnek a dánnal való egyenrangúvá tétele volt, manapság az autonómia és az autonóm parlament, azaz a Løgting hatáskörének kiszélesítéséért száll síkra, emellett szociálliberális jegyekkel is rendelkezik. Alternatív neve kissé megtévesztő lehet, mivel a pártnak nem célja a „Szigetek” függetlenségének megteremtése. Választási szereplései alapján elmondhatjuk, hogy – valószínűleg – még sokáig alakítója lesz a helyi politikai életnek, ugyanis a listájára leadott szavazatok aránya, rendre meghaladja a négy százalékos bekerülési küszöböt.⁸ Az Önkormányzati Párton túl szólni kell még a viszonylag újnak számító *Centrum Pártról* (MF) is. A Centrum Pártot, mint tipikus kereszténydemokrata pártot 1992-ben hozták létre, és a szervezet rögtön be is került az autonóm törvényhozásba. Azóta hat százalék körüli eredményével a pártrendszer legfiatalabb aktorának minősül. Lényegében az egykori *Keresztény Néppárt* (KFF) politikai örökösének tekintik, ám választási szereplése kissé még elmarad szellemi elődjétől.

Végül meg kell emlékezni azokról a pártokról is, amelyek már megszűntek, beolvadtak, vagy felhagytak a politizálással. E csoportok közös jellemzője,

hogy a szélsőbaloldali póluson foglaltak helyet. Ezek közül elsőként a *Haladás* nevű politikai párt jött létre 1962-ben, és alapítói marxista feröeri fiatalok voltak. 1969-ben a párt kettészakadt, ugyanis a csoport erősen kommunista irányultságú szárnya rossz néven vette a pártelit Köztársaság Párthoz való közeledését. Ezért a „lázadók” megalapították a *Feröeri Szocialista Pártot*, célul egy független szocialista köztársaság létrehozását tűzték ki, és elleneztek Dánia, és vele együtt a „Szigetek” NATO-tagságát is. Említést érdemel még a *Feröeri Kommunista Párt* (FKF) és a *Vörös Május Elseje* nevű formáció is. Előbbi 1974-ben alakult meg, ám már 1981-ben be is fejezte működését, ugyanis a párt vezetője ekkor – továbbtanulási szándékkal – Glasgowba távozott. Utóbbi pedig ugyancsak a 80-as években fejtette ki, nem túl komolyan vehető és vett tevékenységét.

A szeparatista pártrendszerek másik „mintaállama”, a sajtóhírekből is jól ismert Baszkföld. A falangista rezsim bukását követően hatályba lépett új, 1978. évi spanyol alkotmány szakított a korábbi centralizációs törekvésekkel, és ún. autonóm közösségek létrehozását is lehetővé tette. Ennek alapján jött létre többek között a Baszk Autonóm Közösség is, amely korántsem azonos a „történelminek” nevezett Baszkfölddel, azaz Euskadival. Ez utóbbi ugyanis – legalábbis a baszk nacionalisták szerint – a Baszk Autonóm Közösségen kívül magában foglalja, illetve foglalná a szintén autonóm státust élvező Navarrát, és természetesen a baszkok által lakott franciaországi területeket, vagyis a Pays Basque-ot is. Navarra lakói azonban, jóllehet többnyire baszk eredetűek, a Navarrai Királyság fennállása alatt fokozatosan elvesztették korábbi identitásukat és napjainkban inkább navarraiként definiálják magukat (Weiss, 2006: 4). Ezt az is bizonyítja, hogy már 1932-ben is visszautasították az akkori autonóm Baszkföldhöz való csatlakozást és ez azóta sincs másként (Weiss, 2006: 3). A Navarrai Autonóm Közösség pártrendszerének ennek ellenére állandó szereplői a baszk pártok is, igaz korántsem olyan sikeresek, mint Baszkföldön.

A baszk nemzeti ébredés kezdetét 1892-re datálhatjuk, amikor a legendás híró értelmiségi Sabino de Arana y Goiri, a baszk nacionalizmus „atyja” közzétette *Bizcaya por su independencia* című kiáltványát. Ennek hatására egy évvel később megalakult a *Baszk Centrum* (CV) nevű mozgalom, melyből nem sokkal ezután létrejött a baszk nacionalizmus letéteményese, a *Baszk Nemzeti Párt* (EAJ–PNV). A Baszk Nemzeti Párt kezdetben a független Spanyol- és Francia-baszkföld kikiáltásáért, és az így létrejött föderatív államnak a katolikus egyház alá rendeléséért szállt síkra (Weiss, 2006: 3). Az első néhány évtizedben csak jelentéktelen eredmények elérésére volt képes a Baszk Nacionalista Párt, és ennek okai egyrészt a spanyol nemzetállam és a kasztíliai nacionalizmus relatíve gyenge voltában – emiatt a „spanyol veszély” nem tűnt túl valóságosnak a térségben –, valamint a baszkok korona iránti lojalitásában keresendők. *Primo de Rivera*⁹ tekintélyuralmi rendszere felszította a baszk nacionalizmus tűzét, és ennek (is) köszönhetően a Baszk Nacionalista Párt a „Második Köz-

társaság”¹⁰ által létrehozott autonóm Baszkföld meghatározó politikai erejévé vált. A spanyol polgárháborúból győztesen kikerülő falangisták azonban az egységes, centralizált és vaskézrel irányított állam híveiként, ismét illegálitásban kényszerítették a baszk pártokat, köztük a Baszk Nacionalista Pártot is. *Franco* rezsimje kíméletlenül üldözte a „baszk gondolatot”, olyannyira, hogy még a baszk nyelv használatát is betiltották az országban. Az elnyomás egyenes következményeként a baszk nacionalizmus fokozatosan radikalizálódott, mígnem 1959-ben a Baszk Nacionalista Pártot, azt túl mérsékeltnek tartó, és emiatt elhagyó tucatnyi egyetemi hallgató létrehozta az *Euskadi Ta Askatasuna*, azaz a *Baszkföld és Szabadság* nevű szervezetet, közismertebb, és rövidített nevén az *ETA*-t (Weiss, 2006: 5). Az *EAJ*–*PNV* és az *ETA* között már az elérendő célt tekintve is alapvető különbségek voltak és vannak. Amíg a Baszk Nacionalista Párt szeme előtt, egy széleskörű területi autonómiával rendelkező Baszkföld képe lebeg, addig az *ETA* független baszk államot szeretne, és ennek eléréséhez megengedhetőnek tartja az erőszakos eszközöket is. További különbség a két csoportosulás között az is, hogy szemben az *EAJ*–*PNV*-vel, amely Baszkföld életében komoly szerepet szánna a római katolikus egyháznak, az *ETA* pregnánsan marxista-leninista alapállást elfoglalva, ezt elfogadhatatlannak tartja. Az *ETA* forradalmiságát hangsúlyozva véres politikai merényletek egész sorozatát követte el a *Caudillo* regnálása alatt, majd *Franco* halálát követően két részre szakadt. Az egyik szárny a katonai jellegű módszerek mellett, politikai megoldást is el tudott volna képzelni, a másik azonban kizárólag a nyers erőszakban hitt, illetve hisz (Weiss, 2006: 6–7). A demokratikus Spanyolországban az *ETA* kétségtelenül sokat szelídült „francoi” önmagához képest, ám céljait, és a fegyveres harcot nem adta fel. Az Egyesült Államok által vezetett globális terrorizmus-ellenes kampány hatására, (is) 2006 tavaszán egyoldalú ám korántsem tartós tűzszünetet hirdetett.

A „második autonóm Baszkföld” autonómia statutumát az új, és fentebb már hivatkozott spanyol alkotmány alapján 1979-ben fogadták el, majd egy évvel később megtartották az első autonóm-parlamenti választásokat is, amelyen a Baszk Nacionalista Párt földcsuszamlásszerű győzelmet aratott. Az azóta eltelt, mintegy huszonöt év alatt az *EAJ*–*PNV* egyeduralmát egyetlen politikai párt sem volt képes megtörni. Erre egyébként 1986 és 1998 között minden lehetőség megvolt, mivel az 1986-os autonóm parlamenti választást megelőzően nem sokkal, a Baszk Nacionalista Pártból egy magát *Baszk Szolidaritásnak* (EA) nevezett csoport vált ki, rögtön meg is szerezve a szavazatok közel tizenhat százalékát. A Baszk Nacionalista Párt ekkor történelmi mélypontra jutott, az *EAJ*–*PNV* és a Spanyol Szocialista Munkáspárt baszkföldi „tagozataként” működő *Baszk Szocialista Párt – Baszk Bal* (PSE-PSOE) listájára leadott szavazatkülönbség mindössze másfél százalékra zsugorodott. A Baszk Nacionalista Pártból távozó politikusok formálisan csak 1987-ben szervezték meg pártjukat, és eredetileg Baszk Nacionalistáknak (baszk rövidítése szintén EA) szándékozták magukat

nevezni, ám az elnevezés már foglalt volt, így pártnévnek maradt a már említett Baszk Szolidaritás. Az EAJ–PNV és az EA politikusai közötti kenyértörésnek alapvetően három oka volt, melyekből kettő ideológiai-politikai természetű, a harmadik azonban személyes jellegű. Ez utóbbiról annyit, hogy a Baszk Nacionalista Párt akkori vezetője, és az autonóm kormány feje között merült fel, és napjainkban ennek már semmi jelentősége sincs. Ennél fontosabbak azonban a két csoport közötti eszmei-gondolati különbségek, melyek röviden a következők. Szakértők véleménye szerint a Baszk Nacionalista Pártban maradt politikusok tekinthetők a korábbi nacionalista mozgalom jobboldali szárnyának, míg a Baszk Szolidaritásba alapvetően a baloldali érzelmű politikusok távoztak, és ennek kihangsúlyozásaként foghatjuk fel azt is, hogy a párt nevét a „Baszk Szociáldemokrácia” kifejezéssel egészítették ki. Ezenkívül az EAJ–PNV erős baszk kormányt, és relatíve gyenge tartományokat szeretne, míg az EA pont ellenkezőleg, erős hatáskörökkel rendelkező tartományokat látna szívesen. A két csoport háromválasztásnyi különütasságot követően, 2001-től ismét közösen lép a politika színpadára, és ennek az is kedvez, hogy a korábbi vélemény- és nézetkülönbségek eliminálódni látszanak, valamint, hogy 1986-tól 1998-ig az EA népszerűsége folyamatosan csökkent, a Baszk Nacionalista Párté ellenben nőtt. Az EAJ–PNV, és az EA autonomista, és nem szeparatista pártoknak tekintendők, ugyanis a baszk jövőt a spanyol állam keretei között képzelik el. Igaz radikálisan autonomisták, ugyanis – a spanyol nacionalisták nem kis megdöbbenésére – a jelenlegi elég széleskörű autonómiánál is el tudnak képzelni jobbat és hatékonyabbat. Céljaik eléréséhez azonban kizárólag békés eszközöket vesznek igénybe. Az EAJ–PNV-nek franciaországi megfelelője az EAJ–PNB.¹¹

A baszk pártrendszer meghatározó résztvevői a spanyol politika ismert nagy pártjainak helyi megfelelői, a már hivatkozott Baszk Szocialista Párt – Baszk Bal (PSE–PSOE), és a *Néppárt* (PP).

AZ AUTONÓMIAFEJLESZTŐ PÁRTRENDSZEREK

Az autonómiafejlesztő pártrendszerek jellemzője mindenekelőtt az, hogy a politikai mezőben nincs egyetlen olyan *jelentős* aktor sem, amely a régió függetlenedéséért, vagy anyaországához csatolásáért szállna síkra. Időnként természetesen itt is előfordul, illetve előfordulhat, hogy szecesszionista hantgot ütnek meg a politikai élet szereplői, ezek az érdekek esetenként párttá is szerveződhetnek, ez azonban nem veszélyezteti a *mainstream* politikai irányzatok pozícióit. Az autonómiafejlesztő pártrendszerekben – *nomen est omen* – a relevanciával rendelkező pártok célja a meglévő keretek fokozatos tágítása, az autonómia fejlesztése, a már birtokoltakhoz újabb hatáskörök szerzése, és mindezt egyetlen cél, az adott kisebbség identitásának védelme érdekében. Ehhez

a csoporthoz tartozik Katalónia és Dél-Tirol pártrendszere. A két, egyébként eltérő történelmi fejlődésű régió politikai rendszerének közös sajátossága az, hogy a pártrendszer középpontjában egy a magát a nemzeti érdekek letéteményeseként meghatározó történelmi párt áll. Ez a megállapítás fokozottan igaz Dél-Tirolra, ahol *predomináns* pártrendszer működik, és korrekciókkal Katalóniára, ahol két párt verseng a hatalomért.

A zömmel németajkú Dél-Tirolt az első világháborút követően csatolták Ausztriától Olaszországhoz. A *Marcia su Roma* majdnem megpecsételte a helyi németek sorsát, mivel *Mussolini* a dél-tiroliakat múzeumba szerette volna száműzni, ugyanis azok „nem képviselnek nemzeti kisebbséget, csak néprajzi maradványt” (Mussolini, 2000: 91), és erőteljes olaszosításba fogott. A németek pártjait, mozgalmait betiltották, a német nyelvet és kultúrát üldözték, a régióba olaszokat telepítettek, a dél-tiroli németajkúak túlélési harcának zászlóshajója a római katolikus egyház lett. A második világhétség után a dél-tiroliak újjászervezték politikai életüket, és 1945. május 8-án Erich Amonn bozeni kereskedő, és néhány barátja létrehozták a Dél-Tiroli Néppártot (SVP). A Dél-Tiroli Néppárt elődjének az 1919-ben, két párt, jelesül a Tiroli Néppárt (TVP) és a Németzsabadság Néppártja (DVP) fúziójából alakított Német Szövetséget (DV) tartják, amelynek tagjai, és az ún. Andreas Hofer¹² Szövetség (AHB) aktívan vették ki részüket a fasizmus elleni harcból. Az SVP az Osztrák Néppárthoz hasonlóan politikai mozgalmak szövetségeként épül fel,¹³ tagszervezetek hálózatából áll. Ez azt jelenti, hogy a pártnak külön, nő-, nyugdíjas, ifjúsági-, munkavállalói-, gazdasági-, és mezőgazdasági valamint ladin tagozata is van.¹⁴ Az Ausztriával való hasonlóságnak azonban ezzel vége is van, ugyanis – ahogyan fentebb már utaltunk rá – az SVP a dél-tiroli politikai rendszer egyeduralkodója. A Néppárt az eltelt hat évtizedben nem ért el ötven százalékosnál rosszabb eredményt, és ez azt jelenti, hogy megalakulása óta nincs reális kormányzati alternatívája. A dél-tiroli politikai rendszert két törésvonal osztja meg, és ezek egyrészt kulturális-nyelvi alapúak, amennyiben a németek és a helyi olaszok között feszülnek, másrészt vannak az SVP politikáját helyeslők, és azt ellenzők. A képlet egyszerű, végső soron mindenki a Dél-Tiroli Néppárt „köpönyegéből” bújt elő. Az SVP 1993-ban, megalakulásának negyvennyolcadik évfordulója alkalmából új programot fogadott el, melynek alapja deklaráltan a szubszidiaritás elve¹⁵ lett. Ebből (is) következően a párt célja a dél-tiroli autonómia fejlesztése és bővítése. Politikusai a határok nélküli, és régiókból felépülő Európában hisznek, céljuknak a kisebbségek csoportjogainak elismerését tekintik. Az anyaországtól, még az eddigiéknél is erőteljesebb védelmi funkciót várnak el, és legfontosabb céljuknak az ausztriai Tirol tartománnyal való kapcsolatok további ápolását, és fenntartását tartják. Ennek érdekében szorgalmazzák egy Tirol „európarégió” kialakítását, és egy a pártok egyetértésén alapuló osztrák dél-tiroli politika kialakítását is. A Dél-Tiroli Néppárt saját magát olyan gyűjtőpártként definiálja, amely habár keresztény és humanista alapokon áll, nyitva áll a baloldali érzelmű polgárok

előtt is, de a szélsőségeseket, jöjjenek azok bármelyik oldalról, elutasítja. Az SVP vezetői és szimpatizánsai azonban nem lehetnek nyugodtak, mivel az elmúlt hat dekádban, a párt mintegy 10-15 százalékos szavazatvesztéséget könyvelhetett el a kezdetekhez képest. A Néppárt legnagyobb vetélytársa az olasz szavazók pártjának tekinthető Fini-féle *Nemzeti Szövetség* (AN), amely rendszerint a szavazatok 8-10 százalékát szerzi meg az autonóm parlamenti választásokon. Ezenkívül 1988-as bemutatkozásukat követően dinamikusan fejlődnek a *Zöldek* (Verdi-Grüne-Verc), és a dél-tiroli németek képviselőletéért folytatott küzdelem folyományaként a kilencvenes években megjelentek a trónkövetelők, a *Szövetség Dél-Tirolért* (UfS), és a *Szabadságpárt* (F) személyében. A Zöldek hagyományos érzékenysége a posztmaterális értékek iránt bizonyos, a dél-tiroli autonómiát érintő problémákra is kiterjed, annak ellenére, hogy nem tekinthetők etnikai pártnak. Véleményük szerint a régió további fejlődésének *sine qua non*-ja egy valódi regionális alkotmány kidolgozása és elfogadása, és a nyelvcsoportok helyzetének állandó figyelemmel kísérése¹⁶ lenne. A dél-tiroli Zöldek általában hét-nyolc százalék körül teljesítenek az autonóm parlamenti választásokon. A dél-tiroli pártverseny harsány színfoltjait a Szövetség Dél-Tirolért és a Szabadságpárt jelentik. Mindkettő radikális pártnak számít, de a Szabadságpárt programja markánsabb. Az UfS-t 1989-ben az SVP-t annak politikája miatt elhagyó politikusok egy csoportja hozta létre. A Szövetséget a Néppárttal hasonlóvá teszi fő követelése, azaz a népek és régiók Európájáért folytatott küzdelem, de a *differentia specifica* a dél-tiroliak önrendelkezési jogának követelése. Az UfS önálló, szabad Tiroli – tehát Észak-, illetve Kelet-Tirollal egyesített Tiroli – államban gondolkodik, de mindezt kizárólag a törvényesség talaján állva teszi. Fontosnak tartják a szociális igazságosságot, az emberi jogok és a szabadság, valamint a haza tiszteletét. Erősíteni kívánják a közvetlen demokráciát, és ennek érdekében leszámolnának a bürokratizmussal, és lejjebb szállítanák a választójogosultság korhatárát.¹⁷ Az UfS 5-6 százalék körüli eredményével a pártrendszer negyedik legerősebb pártjának mondható. A másik „keményvonalas” dél-tiroli pártot, a Szabadságpártot 1992-ben hozták létre az SVP ifjúsági szervezetét, a *Fiatal Néppártot* elhagyó politikusok. Az SVP-val ellentétben a Szabadságpárt egyértelműen szecesszionista párt, és végső célja Dél-Tirol visszacsatolása az anyaországhoz. Emellett ellenzik Törökország uniós-csatlakozását, megtiltanák a bevándorlást, és az UfS-hez hasonlóan erősítenek a közvetlen demokráciát.¹⁸ A Landtag-választásokon¹⁹ rendszerint öt százalék körüli eredményre számíthatnak.

Fentiekén túl akad még néhány párt Dél-Tirolban, azonban ezek még az előzőekhez képest is jelentéktelennek tűnnek. Így megemlíthető az országos politikából ismert Berlusconi-vezette *Forza Italia* (FI) és a *Baloldali Demokraták* (DS) nevű formáció, amelyek nem örvendenek osztatlan sikernek az Etschvölgyében, ugyanis a választásokon rendre, mindössze 3-4 százaléknyi ered-

ményt érnek el, és jelen van a posztfasiszta *Szociális Mozgalom – Háromszínű Láng* (MSFT) nevű párt is, a maga 1,5% körüli támogatottságával.

A katalán pártrendszer egy ponton különösen hasonlít a dél-tirolira, mégpedig abban, hogy a pártverseny egyik legmeghatározóbb szereplője egy a katalán autonómiát illetően történelmi érdemekkel rendelkező párt, a *Konvergencia és Unió* (CiU).

A CiU tulajdonképpen két párt, a *Katalán Demokratikus Konvergencia* (CDC), és a *Katalán Demokratikus Szövetség* (UDC) koalícióját jelenti, a pártok közül az előbbi mérsékelt liberális – magát nemzeti szabadelvűnek nevező – pártnak tekinthető, míg utóbbi *expressis verbis* keresztény konzervatív politikai csoportosulás, és mint ilyen, partnerétől jobbra helyezkedik el a palettán. Az előbbieket mellett a Konvergencia és Unió a pártrendszer egyik autonomista pártja, a kilencvenes évek végéig a katalán politikai élet egyeduralgódójának számított olyannyira, hogy egészen a legutóbbi választásig a CiU vezette a katalán kormányt. Az elmondottakból adódóan kiemelt céljának a békés és zavartalan nemzeti építkezést, és ennek érdekében a területi autonómia fejlesztését tekinti. Politikai monopóliumát az 1999-es regionális voksoláson a másik autonomista pártnak, a *Katalán Szocialisták Pártjának* (PSC–PSOE) sikerült megtörnie. A PSC, mint a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) katalán megfelelője felismerte, hogy Barcelonában és környékén csak akkor lehet sikeres, ha támogatja a katalánok decentralizációra vonatkozó törekvéseit, és így két legyet üthet egy csapásra, ugyanis országos tényező lévén – madridi központtal – ellenőrzése alatt tarthatja a helyi politikai folyamatokat is. A 2006-ban tartott időközi katalán parlamenti választáson, minden visszatért a régi kerékvágásba, a CiU ismét a legjelentősebb helyi párttá vált.

Az autonómiával és így az autonomista pártok politikájával azonban Katalóniában sem mindenki elégedett. A Katalán Köztársasági Bal (ERC) a pártrendszer egyik legnagyobb múltra visszatekintő szereplőjének számít. 1931-ben jött létre három markánsan baloldali párt, és néhány kisebb csoport fúziója eredményeképpen. A pártok – a Katalán Állam (EC), a Republikánus Katalán Párt (PRC) és a Vélemény (O) nevű politikai tömörülés – a spanyol nemzetállami törekvések ellen szövetkeztek. Az első katalán választásokat az ERC fölényesen megnyerte, és vezetője már 1934-ben kikiáltotta, a Spanyol Köztársaság keretei között működő Katalán Köztársaságot. Franco 1939-es győzelme föld alá kényszerítette a katalán politikai szervezeteket, köztük az ERC-t is (Edwards, 1999: 667). Politikájában az önálló Katalóniáért száll síkra, és ehhez legmegfelelőbb kormányformának a parlamentáris köztársaságot tartja.²⁰ A szervezet a szavazatok átlag nyolc százalékát szerzi meg, nagy kivétel ez alól a 2003-as regionális választás, amikor is az ERC az elmúlt évtizedek legjobb eredményét elérve a voksok 16,5%-át söpörte be, igaz a tavalyi évben tartott időközi választáson az ERC két százalékos szavazatvesztést könyvelhetett el.

A másik autonómiaellenes „katalán” politikai szervezet a spanyol *Néppárt*

(PP) „helyi tagozata”, amelyről elmondható, hogy nem is túl népszerű emiatt Barcelona környékén. Támogatottsága a rendszerváltás óta dinamikusan növekszik, és tíz százalék körüli ponton stabilizálódni látszik.

Végül nem lenne teljes a kép a katalán politikai család legfiatalabb tagja, a zöld-vörös pártszövetség, Kezdeményezés Katalóniáért – Egyesített és Alternatív Bal (ICV–EUiA–IU) nevű pártkoalíció rövid bemutatása nélkül. Az első, 1980-ban tartott katalán választáson az ICV komoly reményekkel, és óriási önbizalommal szállt harcba a választók kegyeiért. Ennek megfelelően a szavazatok 18,8%-át szerezte meg, de azóta is keresi önmagát, és a már történelminek mondható eredményét nem volt képes megismételni. Pozíciójának javítása érdekében a 2003-as választáson szövetkezett a kommunistákkal, és együtt, a viszonylag jónak mondható 7,3%-os eredményt sikerült elérniük. Az ICV magát ökoszociálisnak és feministának tartja, és felvállalja a különböző társadalmi kisebbségek, például a melegek képviseletét is. A kommunizmust – és különösen annak szovjet változatát – valamint a kapitalizmust elutasítják, és síkra szállnak a nemzetiségek önrendelkezési jogának elismeréséért. A pártszövetség másik tagja a spanyol nagypolitikából is ismerős lehet, mivel az Egyesített és Alternatív Bal az Egyesített Bal (IU) katalán megfelelője. Az ICV szerény választási teljesítménye ellenére, sikeres pártnak minősíthető, ugyanis a PSC mellett, a jelenlegi katalán kormány oszlopos tagjának számít.²¹

A „MEGÁLLAPODOTT” PÁRTRENDSZEREK

Az autonómiafejlesztő és a „megállapodott” pártrendszerek közötti határvonal nehezen húzható meg, ennek ellenére megpróbálunk néhány distinkciót felsorolni azzal, hogy az így nyert lista korántsem tekinthető *taxatív*nak.

Először is talán azt kell hangsúlyoznunk, hogy az elemzett három kategória közül a megállapodott pártrendszer minősül a legkevésbé dinamikusnak, ám ez nem jelenti azt, hogy nem alakulhat át – elsősorban külső tényezők hatására – viszonylag gyorsan, autonómiafejlesztő pártszisztémává. Az ehhez a kategóriához tartozó pártrendszereket alkotó meghatározó pártoknak (egyelőre) nem célja az autonóm keretek jelentősebb tágítása, kisebb korrekciókkal is egyetértenek, esetleg tökéletesen meg vannak elégedve helyzetükkel, és a *status quo* fenntartása a céljuk.

A „mozdulatlanságnak” többféle oka lehet. Így elképzelhető például az, hogy az államalkotó nemzet és *per analogiam*, az autonómiaalkotó nemzet, vagyis a többség és a kisebbség viszonya történelmi perspektívában szemlélve is kifejezetten jónak mondható, és/vagy az önkormányzatiságnak nincs komoly múltja a térségben. Hagyományosan jó a többség-kisebbség viszonya Európa északi vidékein, a vizsgált régiók közül ehhez a kategóriához tartozik a finnországi Åland-szigetek, és a Dániához tartozó Grönland. A két skandi-

náv autonómia-megoldás azonban különbözik egymástól abban a tekintetben, hogy míg az Åland-szigetek jelentős önkormányzati tradíciókkal rendelkezik, addig Grönland alig negyed évszázada bír csak autonóm státussal. A Föld legnagyobb szigetéhez hasonlóan gyermekcipőben jár az önkormányzatiság a spanyolországi Galíciában és Navarrában, valamint az Olaszországhoz tartozó Aosta-völgyében is.

A 92%-ban svédek által lakott, ám Finnországhoz tartozó Åland-szigetek területi autonómiája a Nemzetek Szövetsége Tanácsa 1921-ben kelt határozata alapján Svédország és *Suomi* között kötött nemzetközi szerződésben gyökerezik (Tóth, 2005: 180-190). Annak ellenére, hogy a „Szigetek” lakossága és az ålandi parlament – csakúgy, mint a fentebb tárgyalt Feröer-szigetek – többször is kinyilvánította az anyaországhoz való tartozás szándékát (Johansson, 2006: 41–42), a szigetcsoport Finnország határain belül maradt. Helsinki – a kitűnő skandináv politikai érzéknek megfelelően – újabb és újabb kedvezményekkel, engedményekkel fogta ki a szelet a szeparatisták hálójából. Az ålandi pártrendszer, sok egyezést illetve hasonlóságot, de csaknem ennyi eltérést is mutat a skandináv pártszisztémákhoz képest. Ez utóbbiak közül a legfontosabb talán az, hogy egyrészt a liberális pártok uralják a rendszert, és a Skandináviában hagyományosan nagyon erős szociáldemokraták csak a harmadik-negyedik helyre pályáznak sikerrel. Kezdetben csak – az Ålandi Szociáldemokraták kivételével – egyetlen pártlistára, az Ålandi Választási Szövetségre (ÅVF) lehetett szavazni a „Szigeteken”. Az ÅVF-et Julius *Sundblom*, azaz az „ålandi autonómia atyja” gondolati öröksége, és a helyi politika mérsékeltsége tartotta egyben majd’ ötven éven keresztül (Arter, 1984: 21-22). Ez a „népfrontpolitika” azonban az 1960-as években elkezdett erjedni, hogy aztán a következő évtizedben, a Választási Szövetség gyermekeiként létrejöjjenek a mai ålandi pártpolitikai élet szereplői (Wrede–Wrede, 1982: 128–132). 1967-ben, az addig egységes, helyi „mamutpárt” három részre szakadt, egyrészt kiváltak belőle a Liberálisok, és a konzervatív-liberális Progresszív Szövetség (FS), valamint zászlót bontott az Ålandi Centrum elődszervezete, a Vidékiek Választási Szövetsége (Lsv) is (Wrede–Wrede, 1982:135). Végül a Választási Szövetség romjain először a liberálisok intézményesítették szervezetüket, és 1975-ben létrehozták az Ålandi Liberálistpártot (LPÅ), majd az agrárpártiak egy évvel később gründolták az Ålandi Centrumot (ÅC) (Wrede–Wrede, 1982:133).

A pártrendszer legjelentősebb szereplője az *Ålandi Centrum* (ÅC) nevű formáció, melynek mind Finnországban, mind pedig Svédországban megvan a megfelelője, mégpedig az Suomiban a Finn Centrum (SK), az utóbbiban pedig a Centrumpárt (CP). Skandináviában a Centrumpártnak nevezett szervezetek, agrárpártként jöttek létre a huszadik század elején, majd liberális néppárttá szervezték magukat a második világháborút követő évtizedekben (Mylly, 1987: 98–118). Az Åland-szigeteken, az imént említettel ellentétben viszonylag későn, csak 1976-ban jött létre az Ålandi Centrum (ÅC).²² Az előzőekből, na és persze

a pártprogramból²³ is következik a megállapítás, hogy az ÅC – *mutatis mutandis* – a skandináv „agrár-liberális” pártok helyi megfelelője. Ebből (is) kifolyólag, vidéken voksolnak rá a legtöbben, a fővárosban relatíve gyenge eredmény elérésére képes. A szervezet az elmúlt harminc évben az ålandi pártverseny egyeduralkodója volt, ám népszerűsége folyamatosan csökkent, és legnagyobb riválisa az *Ålandi Liberálistpárt* (LPÅ) 1999-ben első ízben le is győzte az ÅC-t. A liberálisok – *nomen est omen* – szabadelvű világnézetet vallanak, és köztük, valamint az ÅC között – a vázolt történelmi fejlődésnek is köszönhetően – nincsenek áthidalhatatlan ideológiai ellentétek, következésképpen a két párt gyakran kormányoz egymással koalícióban. Az LPÅ egészen a kilencvenes évek második feléig a helyi pártverseny második legerősebb aktora volt, de ahogy arra már az imént is utaltunk 1999-ben megelőzte, 2003-ban hajszálla ugyanolyan eredményt ért el, mint a Centrumpárt. Az ålandi pártszisztéma feltörekvő szereplőjének számít, a Skandináviában mindenütt nagyon erős, de itt „csak” harmadik-negyedik legjelentősebb párt az *Ålandi Szociáldemokraták* (ÅS), amely a konzervatív-liberális *Progresszív Szövetség* (FS) nevű szervezettel küzd a bronzéremért. A progresszívek bázisa Mariehamn, olyannyira, hogy a városi tanácsban ők vannak többségben, ellenben vidéken alig érnek el értékelhető eredményt. A helyi pártok közül a szociáldemokraták tekinthetnek vissza a legkomolyabb múltra, jóllehet soha sem voltak részesei a „nagy ålandi politikai kompromisszumnak”, vagyis az Ålandi Választási Szövetségnek. A pártot alig több mint száz éve, 1906-ban hozták létre Mariehamnban. Skandinávia nagy részétől eltérően, az Ålandi Szociáldemokraták nem tudtak igazán sikeresek lenni, és ennek oka nagyrészt az, hogy Åland hagyományosan paraszti társadalom, és nem tudott számottevő ipari munkásság kialakulni a régióban. Annak ellenére, hogy a sikeresség feltételei hiányoznak, az utóbbi időben, mintha előre törtek volna a szociáldemokraták, a legutóbbi választáson hat mandátumot szereztek a harmincból, és ők adják a Lagting elnökét is, Barbro *Sundbäck* személyében. Ezenkívül meg kell még említeni az általában tíz százalékos körüli eredmény elérésére képes konzervatív *Független Szövetséget* (OS), és a pártrendszer „legenerváltabb” résztvevőjét a liberális *Ålandi Progresszív Csoportot* (ÅFG), valamint a pártrendszer legfiatalabb, de legmarkánsabb szereplőjét az *Åland Jövője* (ÅF) nevű csoportosulást is. Az ÅF deklaráltan szeparatista párt, célja a független és semleges Åland-szigeteki Köztársaság megteremtése. Szándékukat azzal indokolják, hogy állításuk szerint az elmúlt nyolc évben Finnország nem tartotta be az ålandiaknak tett ígéreteit, és jóllehet az országnak a finn mellett a svéd is hivatalos nyelve, a gyakorlatban az előbbi kizárólagossága érvényesül. Ennek az a következménye a párt képviselői szerint, hogy Helsinki és Mariehamn²⁴ között a kommunikáció alapvető nyelvi nehézségekbe ütközik, és ez Ålandnak komoly hátrányt okoz. Az ÅF szerint a megoldást a „Szigetek” szecessziója jelentené, bár elismerik, hogy ez nem megy egyik napról a másikra, ezért meghatározták az ehhez vezető legfontosabbnak

tartott lépéseket. Így alapvető fontosságúnak tartják azt, hogy Åland önállóan intézhesse külügyeit, és saját képviselőt küldhessen az Európai Parlamentbe. Emellett – ha hatalomra jutnának – lépéseket tennének az önálló pilléréken nyugvó ålandi gazdaság és ipar megteremtése felé.²⁵ A párt 2003-as debütálása sikeresnek mondható, mivel a választáson hat és fél százalékos eredményt szerezve, két fővel képviseltetik magukat a harmincfős Lagtungenben.²⁶

Ålandhoz hasonló a képlet a dán korona részét képező Grönlandon is. A zömmel *inuitok* által lakott sziget, 1979-ben kapott területi autonómiát Koppenhágától. A helyi pártversenyre a skandináv pártrendszer családjára mondottak fokozottan érvényesek, azaz „a szociáldemokrata párt dominanciája, amit a skandináv politika egyik legsajátosabb jellegzetességeként szoktak számon tartani” (Enyedi–Körösényi, 2001: 168). A grönlandi szociáldemokrata párt nem más, mint az *Elöre* (S) nevezetű politikai szervezet. Az *Elöre* – igaz az évek során egykorvult népszerűsége jelentősen megkopott – viszonylag stabilan uralja a grönlandi pártpolitikát, a választásokon 35–45% körüli eredményre számíthat. „Néhai” riválisa az agrárliberális-centrista *Szolidaritás* (A) a legutóbbi választáson, 2005-ben már csak a negyedik helyet tudta megszerezni, ugyanis mind a szeparatista *Eszkimó Közösség* (IA), mind pedig a relatíve új keletű szociálliberális *Demokraták* (D) is megelőzték. A koppenhágai kormányzatnak intő jel lehet az 1979-ben még csak alig ötszázalékos eredményt produkáló, és egyébiránt szintén szocialista orientáltságú IA népszerűségének növekedése, amely azóta tulajdonképpen töretlen, és napjainkban már a huszonöt százalékos választási szereplése, sőt esetleges kormányzati részvétele²⁷ sem okoz különösebb meglepetést. A tárgyaló pártokon kívül említést érdemel még a *Választási Szövetség* (K) elnevezésű szervezet, amely eltérő értékrendű, ám a közügyekben részt venni kívánó politikusokat tömörít, és rendszerint öt százalék körüli eredményt ér el az autonóm parlamenti választásokon.

A már részben érintet navarrai pártrendszerrel jóval nagyobb figyelmet érdemel egy másik spanyolországi autonóm régió, a Portugáliától északra elhelyezkedő Galícia pártversenye. A galego²⁸ pártrendszert három párt hatalomért folytatott küzdelme jellemzi, melyek közül az egyik – a területi autonómiához való viszonyt tekintve – centralista, a másik autonomista, a harmadik pedig időnként függetlenségpárti húrokat is penget, de alapvetően mégis pusztán a térség szélesebb önkormányzatiságáért száll síkra. A pártrendszert Madridhoz lojális erő, a jobboldali *Néppárt* (PP) dominálja. A *Partido Popular* időnként az abszolút többséget is megszerzi a voksoláson, és ezért a választások mindenkor esélyesének számít. A rendszer második legerősebb aktora Galícia Szocialista Pártja (PSdeG–PSOE), amely tulajdonképpen nem más, mint a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) helyi „tagozata”, és ennek megfelelően támogatja Spanyolország további decentralizációját, és vele Galícia önkormányzatiságát is. Emiatt a pártrendszer harmadik szereplője, a markánsan autonomista *Galícia Nacionalista Blokkjának* (BNG) a PSdeG a ter-

mészetes szövetségese, mégpedig olyannyira, hogy 2005 óta közösen vezetik a helyi kabinetet is. A BNG-t 1982-ben helyi értelmiségiek hozták létre a portugál nyelvvel közeli rokonságban álló galego nyelv védelme érdekében. Kezdetben hosszú távú céljuknak a terület Spanyolországtól való elszakadását tekintették, ezt azonban 1990-ben feladták, és azóta kizárólag Galícia autonómiájának szélesítéséért szállnak síkra.²⁹ A párt 1997-ben érte el legjobb eredményét, ekkor az összes voks 25 százalékát szerezte meg, de azóta leszállóágba került, szavazói egy része átpártolt a szocialistákhoz.

Az olasz pártrendszer kilencvenes évek eleji összeomlása, illetve átrendeződése óta a franciaajkúak által lakott Aosta-völgye pártversenye, sok tekintetben hasonlít a dél-tirolihoz. A pártszisztéma „ura” a mérsékelt autonómista néppárt, az *Aosta-völgyi Unió* (UV). Az UV is hatvan éves múltra tekinthet vissza,³⁰ csakúgy, mint a Dél-Tiroli Néppárt. Különbség azonban az, hogy amíg az SVP inkább jobbközép, addig az UV centrista politikát folytat. Az elmúlt évtized választási eredményeit figyelembe véve, nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy az Aosta-völgyi pártrendszer is a predomináns rendszerek jegyeit kezdi magára öltetni, ugyanis az Aosta-völgyi Uniónak egyre kevésbé akad komoly kihívója a helyi politika színpadán. Az egyetlen kivétel talán a legutóbb, azaz 2003-ban, mintegy húsz százalékos eredményt elért Alpok Csillaga (SA) nevű kereszténydemokrata párt, amely a terület önkormányzásának híve.

A PÁRTRENDSZEREK DETERMINÁLTSÁGA

A görcső alá került kilenc autonóm pártrendszer rövid jellemzését követően, vissza kell kanyarodnunk a munkánk elején feltett kérdések megválaszolásához, melyek közül az egyik a következőképpen hangzott. Mennyiben tekinthetők az autonóm pártrendszerek valamely’ már korábban létezett pártszisztéma által meghatározottnak? Ezzel kapcsolatban három kategóriát állítottunk fel magunknak, ugyanis elképzelhetőnek tartottuk, hogy a területi állam pártversenye valamilyen módon befolyással lehet az autonóm pártrendszerre, ezenkívül lehetségesnek véltük, hogy az anyaország pártversenye hat a regionális pártszisztémára, és végül előzetes minta nélkül kifejlődött pártrendszerekre is számíthatunk.

A pártrendszerek alaposabb szemügyre vételét követően azonnal világossá vált számunkra, hogy a legtekintélyesebb csoportot a *sui generis* pártrendszerek családja jelenti majd, azaz az autonóm pártszisztémák többsége előzetes minta nélkül, mintegy önállóan fejlődött ki. Ebbe a kategóriába tartozik az Aosta-völgye-, Grönland-, a Feröer-szigetek-, Baszkföld-, és Dél-Tirol pártrendszere azzal, hogy némi korreláció, vagy a területi-, vagy az anyaállam viszonylatában, azért minden esetben kimutatható. Így Dél-Tirol pártrendszerére valamelyest hatással volt, illetve van az osztrák pártrendszer, mivel a Dél-Tiroli Néppárt

mind felépítésében, mind politikájában – *mutatis mutandis* – jónéhány elemet kölcsönzött az Osztrák Néppárttól (ÖVP), vagy Grönland pártversenye – ahogy korábban már részletesebben volt róla szó – könnyedén beilleszthető a skandináv pártcsaládról, összehasonlítható elemzések sorát követően kialakított ideáltípusba.

Ezzel szemben az Åland-szigetek, Galícia, Navarra és Katalónia pártrendszerét komoly hatások érték, illetve érik a *területi állam*, és Åland esetében az anyaország részéről. A három spanyolországi autonóm régió vagy közösség pártversenye – kis túlzással – az „összspanyol” pártrendszer leképezése. Ennek okai a törésvonalak hasonló jellegében, a földrajzi közelségben, az önkormányzatiság – relatíve – szerény hagyományaiban, és a helyi folyamatokat, a lokális pártokon keresztül is ellenőrizni kívánó központi attitűdben kell keresnünk.

Az Åland-szigeteken ugyanakkor a svéd *anyaállam pártrendszerének hatása* mutatható ki, amely tetten érhető a pártok névazonosságban és a programok hasonlóságában, melynek kázusa valószínűleg a törésvonalak egyezősége, és ennek mintegy előidézője, az évszázados közös államiság lehet.

ÖSSZEGZÉS

2006 júniusában a Cortes autonómiára vonatkozó kedvező határozatát követően nem sokkal, Katalónia lakói nagy többséggel az autonóm jogkörök bővítése mellett tették le a garast. Azóta, és azt megelőzően is rengetegszer elhangzott már, hogy az államon belüli kultúraközi konfliktusok kezelésének – *horribile scriptu* – megoldásának, alkalmas eszköze lehet az autonómia, és – egy tömbben élő kisebbségi csoport esetében – annak területi változata. Európa szerencsésebb történelmi fejlődésű vidékein, a „nemzetállamok”³¹ többsége már nem úgy viszonyul a területi autonómiához, mint ördög a tömjénfűsthöz. Kimutatható az is, hogy a kollektív kisebbségi jogok elfogadása és garantálása, a demokrácia, valamint a politikai kultúra fejlettsége között szoros kölcsönhatás van, még ha az egyik szükségképpen nem is feltételezi a másikat.

A munkám alapját képező összehasonlító pártrendszer-vizsgálatot azért végeztem el, mert furdalt a kíváncsiság, hogy vajon ezen a módon lehet-e újabb érvet szolgáltatni a területi autonómia mellett, vagy sem? Véleményem szerint az elvégzett *komparáció* sikeres volt, és ezt – *inter alia* – az alábbiak bizonyítják.

1) A vizsgált kilenc példa közül, mindössze kettőt – a Feröer-szigetek, és Baszkföld pártrendszerét – soroltunk a területi állam integritását veszélyeztető szecesszionista kategóriába.

2) A „nyugodt zónába” tartozó többi hét pártrendszer esetében sem fedeztünk fel arra utaló jeleket, hogy – habár elvileg ez elképzelhető lenne – azok a szeparatizmus felé mozduljanak el a közeljövőben.

3) A területi állam pártrendszerét nem zavarja az, hogy vele paralel egy autonóm pártrendszer is működik.

Ezenkívül azt is sikerült bizonyítani, hogy az autonóm pártrendszer, mint olyan, létezik. Léteének oka a dolog természetéből következik, és az autonóm pártszisztéma sajátos ismérvei a következők.

1) Az autonóm társadalmat megosztó egyik legfontosabb törésvonal, a területi államhoz való viszonyulás kérdése körül alakult ki.

2) Ebből következik az is, hogy minden autonóm pártrendszernek van legalább egy – erősebb vagy gyengébb – szeparatista szereplője.

3) A függetlenség *versus* unió diszkusszió alapján a pártrendszereket három csoportba soroltuk, úgymint szeparatista, autonómiafejlesztő, és megállapodott pártrendszerek, bizonyítva egyúttal azt is, hogy lehetséges az autonóm pártrendszerek további kategorizálása, tehát léteznek autonóm pártrendszer-családok.

Nem állítom, hogy munkám teljes, még kevésbé, hogy „tökéletes” lett, ám bevallom megírása közben, végig erre törekedtem. Úgy érzem, a fentebb ki-munkált és részletezett kategóriák kiállják majd a jobbító szándékú kritikákat, és közhellyel élve, az idők próbáját is. Az általam elvégzett munka legfőbb tanulsága az, hogy a leírt jelenség létezik, és ezért foglalkozni kell vele. Emellett – véleményem szerint – az analízisnek további értéke és eredménye, hogy bizonyítja, habár nem *panacea*, a területi autonómia sikeres lehet az államon belüli *interkulturális* konfliktusok kezelését illetően. Ez utóbbi megjegyzésemnek főként Közép-, és Kelet-Európa vonatkozásában lehet különös jelentősége.

JEGYZETEK

1 1 Pl. Arni Olafsson, Hurst Hannum stb.

2 Ezzel kapcsolatban lásd a feröeri parlament, vagyis a Løgting honlapján elhelyezett broszúrát: <http://www.logting.fo/L%F8gting%20UK%202004.pdf>. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)

3 3 21,7%

4 4 Programjuk főbb elemeit lásd a <http://www.samband.fo/sambandfo/Default.asp?cid=1&mid=163&pg=163> című honlapon. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)

5 5 Törekvéseiket lásd a <http://www.javnadarflokkin.fo/> című honlapon. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)

6 6 Céljait lásd a <http://folkaflokkin.fo/xa.asp?fnk=1st&bnr=1&unr=2> című weblapon. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)

7 7 Gondolataikat lásd a <http://www.tjodveldi.fo/> című honlapon. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)

8 8 A pártról részletesebben lásd a <http://www.sjalvstyri.fo/> című honlapot. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)

- 9 9 Primo de Rivera *de iure* 1923-tól 1930-ig Spanyolország miniszterelnöke, *de facto* azonban annak első embere volt.
- 10 10 Az ún. Második Köztársaság 1931-től 1938-ig tartott, és az államhatalom decentralizációja jellemezte.
- 11 11 A párt programját lásd a <http://www.eaj-pnv.com/home.asp> című honlapon. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)
- 12 12 Andreas Hofer (1767-1810) Tiroli szabadsághős, napoleon francia seregei ellen harcolt. Életről lásd az Andreas Hofer Bund honlapját: <http://de.geocities.com/ahbund>. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)
- 13 13 Ezzel kapcsolatban lásd a <http://www.svpartei.org/de/mitteilung/3.html> című honlapon elhelyezett írást. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 06.)
- 14 14 <http://www.svpartei.org/de/partei/organisationen>. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 06.)
- 15 15 A „Das neue Programm der Südtiroler Volkspartei” című dokumentum letölthető a <http://www.svpartei.org/smaredit/documents/seiten/b/programm.pdf> című webhelyről. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 06.)
- 16 16 Programjukat lásd a „*Manifest der Grünen – vision eines friedlichen, gerechten und würdigen lebens*” című kiadványban, amely letölthető a http://www.gruene.bz.it/uploads/media/Manifest_der_Gruenen.pdf webcímről. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)
- 17 17 Programjukat lásd a „Bürgerprogramm der UNION FÜR SÜDTIROL” című kiadványban, amely megtekinthető a párt honlapján: <http://www.unionfs.com/>. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)
- 18 18 A párt alapvetését tartalmazó brosúra letölthető a
- 19 http://www.die-freiheitlichen.com/fileadmin/user_upload/dokumente/Grundsatzprogrmm.pdf webcímről. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 05.)
- 20 19 Landtagnak nevezik a dél-tiroli autonóm parlamentet.
- 21 20 Politikájáról részletesebben lásd a www.esquerra.org/web_nova/arxiu/DIangles.pdf című honlapon. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 06.)
- 22 21 Politikai alapállásokról részletesebben lásd a http://iniciativa.cat/nacional/index_eng.php című honlapon elhelyezett dokumentumokat. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 06.)
- 23 22 Az ÅC történetéről lásd a párt honlapján elhelyezett cikket. <http://www.centern.aland.fi/organisation/article.asp?newsID=26609>. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 2.)
- 24 23 A párt programja elérhető a <http://www.centern.aland.fi/politik/article.asp?newsID=26524> webcímen. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 02.)
- 25 24 Az Åland-szigetek „fővárosa”.
- 26 25 A párt programját lásd a <http://www.alandsframtid.nu/articles.php?lng=se&pg=336> című honlapon. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 03.)
- 27 26 Az Åland-szigetek parlamentjét nevezik így.
- 28 27 AZ IA 2005 óta tagja az Előre által vezetett grönlandi kormánynak.
- 29 28 Spanyolul gallego.
- 30 29 A párt politikájáról részletesebben lásd a www.bng-galiza.org/ című honlapot. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 06.)

- 31 30 A párt történelmével kapcsolatban lásd az UV honlapján (<http://www.unionvaldotaine.org/histoire.html>) elhelyezett cikket. (Utolsó letöltés időpontja: 2006. július 03.)
- 32 31 Amelyek valójában multietnikumú államok.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ackrén, Maria (2006): The Faroe Islands: Options for Independence. In *Island Studies Journal*. 2006, Vol. 1. No. 223–238.
- Andits, Petra (2002): *Nemzeti identitás a Feröer-szigeteken*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 56.
- Arter, David (1984): *The Nordic Parliaments. A Comparative Analysis*. London C. Hurst and Company.
- Bilbao, Iban (1983): The Basque Parliament and Government. In *Basque Studies Program Newsletter*. Issue 27, 1983, 1–5.
- Bollen, Kenneth – Medrano, Juan Díez (1998): Who are the Spaniards? Nationalism and Identification in Spain. In *Social Forces*. 1998, 77 (2), 587–622.
- Broms, Bengt (1986): Links between Autonomous Territory and Suzerain State. In *Nordic Journal of International Law*. 1986, Vol. 55., 12–16.
- Edwards, Siân (1999): „Reconstructing the Nation”: The Process of Establishing Catalan Autonomy. In *Parliamentary Affairs*. 1999. Oct. Vol. 52., 666–676.
- Grahl-Madsen, Atle (1988): Custom, Legislation and Treaty as the Basis for Self-Government. In *Nordic Journal of International Law*. 1988, Vol. 57., 295–300.
- Gyóri Szabó Róbert (2006): *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó, 586.
- Harhoff, Frederik (1986): Institutions of Autonomy. In *Nordic Journal of International Law*. 1986, Vol. 55., 31–40.
- Herrera-Martínez, Enric (2001): Nationalist Extremism and Outcomes of State Policies in the Basque Country, 1979–2001. In *International Journal on Multicultural Societies*. Vol. 4., No.1., 1–22.
- Johansson, Lars-Ingmar (2006): Åland’s Autonomy – Its Background and Current Status”. In Eriks-son and Johansson (eds.): *Islands of Peace The Åland Islands Peace Institute*.
- Mussolini, Benito (2000): *A fasizmus doktrínája*. Budapest, Gede testvérek Bt., 269.
- Mylly, Juhani (1987): The Agrarian/Center Party in Finnish Politics. 98–120. In Mylly–Berry (eds.): *Political Parties in Finland Dept. Of political History*. Turku, University of Turku.
- Olafsson, Arni (1995): Relationship between Political and Economic Self-Determination. The Faeroese Case. *Nordic Journal of International Law*. No. 64., 465–480.
- Olausson, Pär (2006): Autonomy and the European Island Regions – NOPSA – XIII Nordiske Statskandskabskongres In www.socsci.aau.dk/institut2/nopsa/arbejdsgruppe24/perolausson.pdf.
- Rainer, Karl (1986): The Autonomous Province of Bozen/Bolzano–South Tyrol. In Gál Kinga (ed.): *Minority Governance in Europe*. Budapest, Open Society Institute, 89–104.
- Sanders, Douglas (1986): Is Autonomy a Principle of International Law? In *Nordic Journal of International Law*. 1986, Vol. 55., 17–21.

- Tóth Norbert (2005): Az „északi paradigma” – az ålandi területi autonómia. In *JURA* 2005, Vol. 2., 180–190.
- Weiss, Meredith (2006): The Basque Nationalist Movement. In www.yale.edu/macmillan/globalization/basque.pdf. 14.
- Werner, G. Wouter (2001): Self-determination and Civil-war. In *Journal of Conflict and Security Law*. 2001, Vol. 6., No. 2., 171–190.
- Wrede, Magnus – Wrede, Casper (1982): Landstinget som arena för den åländska politiken – partibildningen och valdeltagandet. In *Åland i Utveckling*. Mariehamn, Kanslikommissionen, 128–149.
- Der Südtiroler Landtag (hrsg.) (2006): Der Landtag In http://www.landtag-bz.org/downloads/Landtag_im_Ueberblick.pdf.
- Rättvisare och bättre (utg.) (2006): *Ålands socialdemokrater*. Mariehamn, 151.
www.parties-and-elections.de

PÁRTJOG ÉS POLITIKAI PLURALIZMUS

A POLITIKAI PÁRTOK SZABAD ALAPÍTÁSÁNAK ÉS MŰKÖDÉSÉNEK
ALKOTMÁNYOS KERETEI EGYES POSZTKOMMUNISTA ÁLLAMOKBAN
(MAGYARORSZÁG, LENGYELORSZÁG ÉS AZ OROSZ FÖDERÁCIÓ)

Dr. Smuk Péter:

egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Győr

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a magyar, lengyel és orosz pártjogi szabályozás egyes elemeit tekinti át a politikai pluralizmus megteremtése és fenntartása szempontjából. Az 1989–1990-es rendszerváltások az egypártrendszerből a többpártrendszerbe való átmenetet is jelentették, és a pártjog törvényi és alkotmányi szabályai kitűnő példái a politikai pluralizmus garanciáinak. A tanulmány áttekintve a párt alkotmányjogi fogalmát, a pártok működésének és belső felépítésének szabályait mutatja be a vizsgált államokban, az európai emberi jogi gyakorlat tükrében. Különösen jelentős ebben az elemzésben: 1) a pártok egyenlőségének elve, 2) a tiltott célok és eszközök, 3) az összeférhetlenségi szabályok, 4) az állami támogatás/pártfinanszírozás. A szerző hangsúlyozza a többpártrendszert meghatározó tényezőket, és amellett érvel, hogy a választási küszöbök és a pártok állami finanszírozásának megvalósuló rendszere komoly kihívás elé állítja a pártegyenlőség elvét, valamint veszélyezteti a tisztességes versenyt. Noha mind a küszöbök, mind a szubvenciók a párthatékonyságon alapulnak, és így alkalmasak a pártrendszer és a parlament szétfűzöttségének megelőzésére – mégis, a már parlamenti pártokat preferálják, ezáltal pedig a jelenlegi politikai elit védelmét szolgálják, nem pedig a versengő-megújuló pártpluralizmust.

KULCSSZAVAK ■ pártok ■ pártjog ■ politikai pluralizmus ■ pártfinanszírozás
■ választójog

Az alkotmányokba foglalt garanciális előírások jó részét a történelmi múltban szerzett keserű tapasztalatok szülik, az alkotmányozók a társadalmi-politikai berendezkedés körvonalainak meghatározásakor pozitív szabályok mellett negatív, tiltó rendelkezéseket is alkalmaznak. *Sajó András* szavaival: „Az alkotmányosságot szolgáló, működő – nem forradalmi utópiák illúzió és ígéretései szülte – alkotmányok nem egy megvalósítandó jövőbeli társadalmat írnak elő, másról szólnak: a mindenkori előző rendszerrel kapcsolatos félelmekről, és hogy ezek alapján miként kellene gyakorolni a hatalmat” (*Sajó*, 1995: 18).

A weimari köztársaság példája minden későbbi alkotmányozót figyelmeztet: a politikai rendszer meghatározása nem nélkülözheti a nem kívánt politikai rendszer kialakulását megakadályozó garanciális szabályok létét.¹ Különösen jellemző ez Közép-Kelet-Európa államainak az 1989-90-es rendszerváltást követő alkotmányozására: a kommunista diktatúrákat felváltó demokratikus rendszerek új vagy módosított alkotmányai, a közeli keserű tapasztalatok miatt, megannyi félelem szülte rendelkezést sorakoztatnak fel. Nemkülönben igaz

ez a megállapítás a politikai pártok intézményesítésére is, amellyel kapcsolatos előírások értelmezésének elengedhetetlen háttérét jelentik a kommunista állampárt antidemokratikus és totalitárius jellegzetességei.

Dolgozatomban elsősorban a vizsgálat szempontjából megfelelő tárgyként kínálkozó három posztkommunista állam – Magyarország, Lengyelország és Oroszország – politikai pártokra vonatkozó alkotmányos és egyéb törvényi szabályozásának összehasonlító bemutatására² törekszem, az elemzést az európai alapjogi gyakorlat fényébe is helyezve. A posztkommunista országok demokratikus pártjoga épp arra világít rá, hogyan lehet a totalitárius múltat követően alkotmányos szabályozással a többpártrendszert, a politikai pluralizmust megteremteni, illetve fennmaradását garantálni.

A szovjet blokk országokban a sztálini alkotmány mintájára az alaptörvényekben rögzítették a kommunista állampárt vezető szerepét (Szyt, 1999: 120–121) – pl. Magyarországon 1972-ben: „a munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje”, vagy a lengyel 1952-es alkotmány szerint: „a Lengyel Egyesült Munkáspárt a társadalom vezető politikai ereje a szocializmus építésében”. Közép-Kelet-Európa államainak hosszabb-rövidebb alkotmányos hagyományai révén a rendszerváltás időszakában még élt a kommunista hatalomátvétel előtti többpártrendszer emléke – szemben a Szovjetunióval, ahol emberemlékezet óta az SZKP létezett egyetlen politikai pártként. A történelmi fejlemények úgy hozták, hogy 1989-90-ben a parlamentek eltörölték az állampárt kizárólagos hatalmára utaló rendelkezéseket az alkotmányokból. *Halmi* megjegyzi azonban, hogy az egyesülési joghoz képes speciális demokratikus pártjog kialakításának nem lehet értelme a többpártrendszer létrehozása, hiszen a jog eszközei a politikai rendszer átalakításának ezen a területén inkább korlátozottak (Halmi, 1990: 161). Hogy ez ténylegesen mekkora feladat és milyen problémák merülhetnek fel, pontosan tanulmányozható az orosz többpártrendszer kialakulása során jelentkező olyan problémákon, mint amilyenek az új politikai szerveződések „pártosításának”, majd „parlamentarizálásának” nehézségei (Sakwa, 2002: 126, 189–199).³

A PÁRTALAPÍTÁS SZABADSÁGÁNAK KÜLSŐ OLDALA

A pártok meghatározása, funkciói

A pártalapítás szabadsága az alkotmányos fejlődés eredményeképpen az egyesülési jogból ered, a politikai pártokat sajátos egyesüléseknek tartjuk, melyekre a céljaik és működésük miatt bizonyos speciális szabályozás vonatkozik. A pártok jogának jellegzetességei – a pártok későn, a 20. század folyamán fokozatosan elismert alkotmányos szerepe miatt – már az alkotmányos rendelkezések szerkezeti elhelyezéséből is kiolvashatóak.

A pártalapítás szabadságát a politikai szabadságjogok között, egyesülési szabadságként szabályozzák az alkotmányok, azonban míg a magyar alkotmány 3. §-ban, a lengyel alkotmány pedig a 11. cikkénél külön ki is emeli a politikai pártok alapításának és működésének szabadságát, addig az orosz alkotmány az alkotmányos rend alapjait tárgyaló I. fejezetében, a 13. cikk (3) bekezdésében mindössze a politikai pluralizmus és a többpártrendszer elvét deklarálja, közvetetten utalva a pártalapítás szabadságára. A kettős elhelyezést (a szabályok megosztása az alkotmányos rend alapelvei és az alapjogi fejezet között) felmutató szerkezeti megoldásoknak született következtetlenségre és logikátlanságra hivatkozó kritikája (Chmaj, 2001: 103), és a pártok sajátos, az állam és a társadalom közötti „közvetítő” szerepével érvelő magyarázata is (Halmi, 2002: 237).

A párt politikatudományi definíciója szükségszerűen ide kívánczok: a párt mint jelöltállító szervezet sajátja az önkéntesség, a szervezettség, a közös ideológia és érdek, a hatalomszerzés célja, a program átfogó jellege, illetve az egységes csoportviselkedés (Enyedi–Körösenyi, 2004: 15). Mindezen jellemzők közül a program és a hatalomszerzési célzat átfogó jellegére hívnám fel a figyelmet. Mindamelllett, hogy tiszteletben kell tartania a pártverseny feltételrendszerét és a többi versengő szervezetet, nyilvánvaló, hogy a kormányzati hatalom megszerzésére önállóan törekszik, és átfogó programját más pártok programjára tekintet nélkül is meghirdetheti.

A pártok alkotmányjogi fogalmát nem mindegyik alkotmány igyekszik megadni, sőt általában az alkotmányozók tartózkodtak attól.⁴ A magyar alkotmányjogban normatív pártfogalom híján a szakirodalom a pártok alapfeladatait tekinti fogalmi elemeknek. A párt olyan társadalmi szervezet, amelynek többletfunkciói vannak („lépcsőzetes pártfogalom”), úgy, mint az állam és a társadalom közötti közvetítés („közreműködés a népakarat kialakításában és kinyilvánításában” – Alkotmány 3. § [2] bek.), országgyűlési képviselők állítása, népképviseleti szervekben az államhatalom gyakorlása; működése pedig demokratikus, tagsága természetes személyekből áll.

A magyarral szemben a lengyel és orosz jogalkotó igyekezett körvonalazni saját párt-fogalmát. A lengyel párttörvény legelső rendelkezése szerint a politikai párt önkéntes szervezet, amely meghatározott név alatt működik, amelynek célja a közéletben való részvétel, demokratikus eszközökkel az állami politikák alakításának befolyásolása vagy a közhatalom gyakorlása. Az orosz párttörvény 3. § (1) bekezdése szerint a politikai párt társadalmi szervezet, amelyet azzal a céllal hoznak létre, hogy lehetővé tegyék az állampolgárok közéleti részvételét, azok politikai akaratának alakítása és kifejezése révén, lehetővé tegyék részvételüket a közösségi és politikai eseményeken, választásokon, népszavazásokon, továbbá hogy a polgárok érdekeit az államhatalmi és helyi önkormányzati szervekben megjelenítsék. A 3. § következő bekezdése bizonyos feltételeket szab ahhoz, hogy a politikai szervezetet pártnak ismerjék el, így a

föderáció tagállamainak felében helyi szervezettel kell rendelkeznie, legalább tízezer tagot kell regisztrálnia, illetve a tagállami rész-szervezetek létszámára is további minimum létszámokat ír elő.

A nyugat-európai alkotmányos szabályozások elterjedésével a poszt-kommunista államokban is a pártokat az egyesülési jog mint alapvető emberi jog megnyilvánulási formáiként fogják fel, amely alapjog a pártalapítás szabadságának speciális szabályain keresztül érvényesül. Az emberi jogi megközelítés eredménye, hogy a jog kijelöli az állami szervek beavatkozási lehetőségeinek határait és módszereit (Halmi, 1990: 147).

A normatív keretek

Esélyegyenlőség

A pártok mint szervezetek szintjén a pártalapítás szubjektív jogának korlátlansága mellett szól, hogy az akadálytalan pártalapítás a pártok esélyegyenlőségének és tisztességes versenyhelyzetének feltétele: így lehet biztosítani az új szereplők belépését a pártok versengésébe (Sólyom, 2004: 64–65). Ezen túlmenően, a pártok versengésében, a választási küzdelemben az állami szervek elfogultság nélkül, semlegesen kell, hogy eljárjanak – valamennyi párt azonos eséllyel indulhat, bármelyikből egyenlő eséllyel lehet kormány- illetve ellenzéki párt (Halmi, 2002: 238). Az egyenlő versenyfeltételeket a választási eljárást szabályozó jogszabályok jogegyenlőségi garanciái biztosítják (jogorvoslati rendszer vagy a választási bizottságokba delegálható tagok). A lengyel párttörvény generális elvként szögezi le 4. §-ában, hogy az állami szervek kötelesek a pártokat egyenlően kezelni.

Az orosz párttörvény a politikai pártok állami támogatása alapelveként rögzíti az egyenlő bánásmódot (32. § [1] bek.), különösen: egyenlő feltételek és garanciák biztosításával az állami és önkormányzati médiához való hozzájutás területén; állami és önkormányzati tájékoztatási eszközök egyenlő módon való rendelkezésre bocsátásával, az állami és helyhatósági intézményekkel *hasonló* (sic!) feltételek mentén; egyenlő feltételek biztosításával a választási kampányokban, népszavazásokon, közéleti és politikai rendezvényeken való részvétel területén.

A magyar választási eljárásról szóló törvény 3. § c. pontja a választási eljárás alapelveként fogalmazza meg az esélyegyenlőséget a jelöltek illetve a jelölő szervezetek között. Továbbá például a választás időpontja előtti napokban a helyi illetve országos közszolgálati műsorszolgáltatók kötelezettségévé teszi a jelölő szervezetek politikai hirdetését illetve választási összefoglalójának közlését (106. §).

A kommunikációs alapjogok és a pártjog kapcsolatában nem kerülhetjük el a tömegtájékoztatás függetlenségét biztosító alkotmányos szabályokat

sem: ezek deklarálják a civil társadalom sokszínűségének, valamint a politikai pluralizmus alapvető intézményének (Garlicki, 1999: 61–62), a politikai viták és a pártharcok fő terepének számító média szabadságát, a cenzúra tilalmát.

Az alkotmányos szabályok az ellenzék (ellenzéki pártok) létjogosultságát, illetve ezáltal a politikai pluralizmust annyiban mindenképpen alátámasztják, amennyiben a pártokat egyenlőként kezelik (Chmaj, 2001: 110). Az esélyegyenlőség elé a legnagyobb kihívást a pártok állami támogatása, valamint a parlamenti küszöb intézménye állítja, ezekkel a kérdésekkel lentebb foglalkozom.

Tiltott célok és eszközök

A bonni alkotmány 1949-ben az önvédelemre képes demokrácia megteremtése érdekében általánosan, ezért elég keményen fogalmaz a 21. § (2) bekezdésében: „Azok a pártok, amelyek célkitűzéseikben vagy tagjaik magatartásából kitűnőleg arra törekzenek, hogy a szabad demokratikus alaprendet csorbítsák vagy azt megszüntessék, illetve hogy a Német Szövetségi Köztársaság helyzetét veszélyeztessék, alkotmányellenesek. Az alkotmányellenesség kérdésében a Szövetségi Alkotmánybíróság határoz.” A *Bundesverfassungsgericht* pedig nem sokkal működése megkezdése után nem habozott betiltani a neonáci Szocialista Birodalmi Pártot 1952-ben, majd a kommunista pártot 1956-ban. Az indokolás szerint az állam nem lehet teljesen semleges a pártok vonatkozásában, azok céljait illetően (Szente, 2006: 244). A német demokrácia és alkotmányosság például szolgált több, elsősorban posztkommunista állam számára is.

A magyar Alkotmány azt követően, hogy célként jelöli meg preambulumban, a többpártrendszer egy pozitív rendelkezés (3. § [1] bek.: a pártok az Alkotmány és az alkotmányos jogszabályok tiszteletben tartása mellett szabadon alakulhatnak, és szabadon tevékenykedhetnek) mellett negatív szabályokkal is garantálja. Egyrészt a 2.§ (3) bekezdés szerint senkinek – a korábbi szöveg szerint a társadalom egyetlen szervezetének, egyetlen állami szervnek vagy állampolgárnak – a tevékenysége sem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására. Az alkotmány szintén tiltja, hogy a pártok közvetlenül közhatalmat gyakoroljanak, illetve állami szervet irányítsanak. A párttörvény a párt működésének korlátjaként tartalmazza továbbá a munkahelyeken való szervezetalapítás tilalmát. Az egyesülési törvény szubszidiárius szabályai szerint az egyesülési jog gyakorlása nem valósíthat meg bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást, valamint nem járhat mások jogainak és szabadságának sérelmével. Társadalmi szervezet minden olyan tevékenység végzése céljából alapítható, amely összhangban áll az Alkotmánnyal és amelyet törvény nem tilt. Az egyesülési jog alapján fegyveres szervezet nem hozható létre. Az 1947. évi párizsi

békeszerződés (II. rész I. cím 4. cikk) ezen túlmenően kifejezetten előírja a fasiszta jellegű szervezetek működésének tilalmát.

A lengyel alaptörvény az egyesületek alkotmányba és törvénybe ütköző tevékenységének általános tilalma mellett a pártok programjának tartalmi korlátait is kijelöli (13. cikk). Eszerint tilos olyan politikai pártok és más szervezetek működése, amelyek programjai totalitárius eszméket, illetve náci, fasiszta vagy kommunista tevékenységet hirdetnek, valamint amelyek programjai vagy tevékenységei faji vagy nemzetiségi gyűlöletet keltenek, erőszakot alkalmaznak a hatalom megszerzése vagy az állami politika befolyásolása céljából, illetőleg titkos tagsággal vagy szervezettel rendelkeznek. A lengyel párttörvény kifejezett tilalomként fogalmazza meg a 6., 7. cikkben, hogy politikai pártok közhatalmi szervek hatásköreit gyakorolják vagy helyettesítik, ezeket a szervezeteket hatásköreik gyakorlásában, illetve hogy munkahelyeken pártszervezeteket hozzanak létre. A lengyel egyesülési törvény (1. § [2] bek.) a közrendi klauzulát használva továbbá előírja, hogy az egyesülési jog törvény általi korlátozását is csak a nemzetbiztonság, a közbiztonság, a közrend, közérkölcsök és mások jogainak és szabadságának védelme indokolhatja.

A 2001. évi orosz párttörvény részletesebb, bár nem feltétlenül pontosabb szabályozást tartalmaz a politikai pártok működésének kereteit illetően. Az orosz politikai pártok működésükkel nem sérthetik egyetlen ember jogát és szabadságát, sem az állampolgárok alkotmányban biztosított jogait. A párt megalakítása és működése megtiltandó, amennyiben céljai vagy tevékenysége az alkotmányos rendszer alapjainak erőszakos megváltoztatását, az Orosz Föderáció integritásának sérelmét, a nemzetbiztonság aláadását, katonai vagy félkatonai egységek létrehozását, továbbá faji, nemzeti vagy vallási gyűlölet keltését célozzák meg (a társadalmi igazságosság célkitűzése nem tekinthető közösség elleni gyűlöletkeltésnek). Foglalkozási, faji, nemzetiségi vagy vallási alapon tilos pártot létrehozni – ilyennek minősül a párt, ha programjában, alapszabályában az efféle érdekek követését hirdeti és tűzi ki célul. A politikai párt tagsága nem állhat csak ugyanazon foglalkozás követőiből. (Ezen utóbbi szabályok meglehetősen ellentétesnek tűnnek az emberi jogi dokumentumokban garantált egyesülési joggal.) A párt részszervezetei csak területi alapon szerveződhetnek. Különösen tilos ilyen részegységet létrehozni állami-helyhatósági szervezetekben, a fegyveres erőknél, jogalkalmazó és más kormányzati hivataloknál, kormányzati vagy civil szervezetekben. Hasonlóan tilos a pártok működése ezekben a szervezetekben, kivéve természetesen az állami-helyhatósági képviselői szervezeteket. Tilos a pártoknak befolyást gyakorolni az oktatási tevékenységre az oktatási intézményekben.

A politikai pártok számára tiltott célok és eszközök a párt bejegyzése, illetve működése során egyaránt vizsgálat tárgyát képezhetik. A legszigorúbb szankciók a nyilvántartásba vétel megtagadása illetve a feloszlítás, de az orosz párttörvény tartalmazza a párt tevékenységének felfüggesztését is (39. §).

A felosztatás/betiltás lehetőségének keménysége és történelmi tapasztalatokkal alátámasztott veszélyessége sok vitát kiváltott már az NSZK-ban is, ám a diktatórikus pártok újjászerveződésének megakadályozása miatt elfogadott intézménnyé vált (Halmai, 1990: 143–144). A vizsgált államokban általános a felosztatás lehetősége, amelyre garanciális szabályként a független bírósági-alkotmánybírósági fórumok jogosultak (Lengyelországban a politikai párt alkotmányba ütköző működéséről az Alkotmánybíróság ad véleményt);⁵ a nyilvántartásba vétel állami szervek által való megtagadása esetén pedig a bírósághoz fordulás joga biztosított.⁶

Sólyom szerint „a párt felosztatása mindig politikai döntés. Annak megítélése, hogy valamely párt mikor és miért jelent veszélyt a demokráciára, mindig a konkrét politikai helyzettől függ, hiszen preventív intézkedésről van szó” (*Sólyom*, 2004: 94).

Az Emberi Jogok Európai Bírósága több esetben is elsősorban a pártok célkitűzéseinek tartalmi korlátozását igyekezett oldani. Érvelése még a diktatórikus múlttal igazolható korlátozások kapcsán is irányadó, amennyiben alapvetően a demokrácia védelmét találta elfogadható igazolásnak.

1998-ban a *Szocialista Párt vs. Törökország* ügyben kifejtette, hogy éppen a demokrácia alapvető jellemzői közé tartozik, hogy lehetőséget nyújt egy ország problémáinak párbeszéd útján való megoldására, erőszakos eszközök igénybevétele helyett – bármennyire is bosszantó vagy kellemetlen a párbeszédbe bocsátkozás. A demokrácia erősödik a véleményszabadság révén, ebből a szempontból pedig nem lehet igazolni egy párt megalakulásának megakadályozását, csak azért, mert nyilvános vitát kezdeményez a lakosság egy részének helyzetéről, és mert részt kíván venni a nemzet politikai életében, hogy a demokratikus szabályok alapján, egy mindenkit kielégítő megoldást találjon.⁷ Egy másik török párt ügyében pedig azzal érvelt a Bíróság, hogy a demokrácia lényegéhez tartozik a különböző politikai célkitűzések felmutatása és megvitatása, még ha azok meg is kérdőjelezik az állam aktuális berendezkedését, feltéve, hogy nem sértik a demokráciát magát.⁸

Sólyom László amellet érvel, hogy a pártalapítás szabadsága a kommunikációs alapjogokkal tartalmi rokonságban van, ezért annak különös és fokozott védelme alkotmányosan elfogadható. A tartalmi korlátok tehát ennek figyelembevételével alkalmazandóak. A párt politikai célkitűzéseinek alapszabályba foglalása a magyar jogszabályok alapján nem követelhető meg, a pártprogram bemutatása, vagy akár léte nem is lehet feltétele a párt bejegyzésének (*Sólyom*, 2004: 65–66, 76–77).

Összeférhetlenségi szabályok

Az alkotmányos szabályok több állami tisztséggel összeférhetetlennek minősítik a párttagságot, mivel ezen tisztségek vagy hivatalok ellátása során az azokat betöltő személyek működése párt-semleges kell legyen, ellenkező esetben még a pártversenyre való kedvezőtlen visszahatással is számolhatnánk. Ily módon természetes például az alkotmánybírák vagy rendes bírók tisztségének összeférhetlensége a párttagsággal.⁹ Míg a magyar államfő nem lehet tagja pártnak (Alk. 30. § [1] bek.), addig az inkább félprezidenciális kormányzati rendszerű Orosz Föderáció elnöke felfüggesztheti párttagságát hivatali ideje alatt (orosz párttörvény 10. § [4] bek.).

Szintén elfogadott, és az Emberi Jogok Európai Egyezménye is tartalmazza a fegyveres erők, rendőrség tagjai egyesülési jogának korlátozását. Ezzel kapcsolatos a *Rekvényi vs. Magyarország* (1999) eset, amelyben a Bíróság az Egyezmény 11. cikk 2. bekezdése értelmében nem látta megállapíthatónak a panaszos rendőr egyesülési jogának megsértését. A többségi indokolás megemlíti a történelmi tapasztalatokat is: Magyarország közelmúltbeli történelme, s azon káros hatás fényében, amelyet a totalitárius rezsim által évtizedeken keresztül felhasznált, politikailag elkötelezett rendőrség okozott, úgy találta, hogy a rendőrség depolitizálására irányuló erőfeszítések nem tekinthetők önkényesnek.¹⁰

Állami finanszírozás

A negatív állami magatartást követelő szabályok mellett a kontinens államai-ban az állam aktív fellépése is elterjedt, a pártok közpénzekből való finanszírozása révén. Ezt alapvetően két megfontolásból fogadják el: egyrészt a privát érdekcsoportok befolyásának csökkentése a cél, másrészt a pártokat politikai közfunkciókat ellátó szerveknek tekintik és ezeknek a professzionálisabb működéséhez fűződő érdek indokolja az állami támogatást (Enyedi-Körösényi, 2004: 137).

A pártfinanszírozás vitás kérdései közül az állam érintettsége és a pártok egyenlőségének a sérelme merül fel problémaként. A bevételek mindig is befolyásolják a pártok versenyhelyzetét, sőt a működésük alapvető feltételét jelentik. Az állami szerepvállalás tehát a pártverseny fenntartásával is igazolható, noha az esélyegyenlőséget komolyan sért(heti). A feltételek, amelyekkel a beavatkozást legalább elviselhetővé próbálják tenni, előírják, hogy a támogatásnak formális és normatív ismérveken kell alapulnia, semmiképpen nem mérlegelheti az egyes pártok politikai irányultságát vagy ideológiáját (Sólyom, 2004: 120). Ily módon – noha fenntartásokat fogalmazhatunk meg a parlamenti küszöböt elért és el nem ért pártok finanszírozásának eltérései miatt – az

összes (de legalábbis a legtöbb) párt támogatása az ellenzéki pártok létét, a többpártrendszer fenntartását is biztosítja. *Sólyom* felveti azt a kérdést is, hogy az államnak kötelessége-e fenntartani a politikai és alkotmányos berendezkedés működéséhez szükséges pártokat (de legalább kettőt), ha azok nem tudnák ellátni alkotmányos feladataikat állami szubvenció nélkül (*Sólyom*, 2004: 123) – a véleményem: igen, amennyiben a szituáció egyáltalán életszerű, és a demokratikus jogállamtól nem csak a túrést, hanem a politikai pluralizmus szervezését is elvárjuk.

A politikai pártok finanszírozásának normatív kereteiként a párttörvények a pártok pénzügyeit nyilvánosnak deklarálják, továbbá a finanszírozás mértékét az előző választásokon elért eredmények függvényében állapítják meg. Az állami finanszírozás küszöbe például Magyarországon 1%, Lengyelországban és Oroszországban 3%.¹¹

Meglátásom szerint a párthatékonyság elvére épülő finanszírozási rendszer gyengéje és az esélyegyenlőséget kikezdő logikája, hogy a kis, vagy új pártokat akkor részesíti támogatásban, akkor ismeri el őket hatékonyak, ha tulajdonképpen önerőből érnek el bizonyos eredményt a komoly forrásokat igénylő kampányban. Tehát önerőből kell hatékonyak lenniük – szemben a parlamenti pártokkal, amelyek 'hatékonyságát' alapvetően maga a finanszírozási rendszer termeli újra.

Mindenesetre a német alkotmánybíróság, alapul véve a német párttörvénynek a pártok jelentőségét figyelembe vevő rendelkezését, úgy érvelt, hogy a választások célja a kormányképes többség létrehozása, s így a szétforgácsolódott kispártok legyőzése legitim cél (ld. még parlamenti küszöb) (*Ipsen*, 2003: 726).

A politikai pluralizmus szervezése és az ellenzéki erők több területen tapasztalható hátrányának kiegyenlítése érdekében az állam akár aktív szereplőként is felléphet. Ilyen kifejezett pozitív diszkriminációt tartalmaz Magyarországon az országgyűlési képviselők tiszteletdíjáról, költségterítéséről és kedvezményeiről szóló 1990. évi LVI. törvény. A pártok országgyűlési képviselőcsoportjai, aszerint, hogy ellenzékiek vagy kormánypártiak, különböző mértékű támogatást kapnak működésükhöz. A törvény 5. § (1) bekezdése szerint ugyanis a pártok képviselőcsoportjai a működésükkel járó kiadásokra havonta képviselőcsoportonként huszonöt képviselő alapdíjának, valamint - képviselőnként - kormánypárt esetében az alapdíj 30%-ának megfelelő, ellenzéki párt esetében az alapdíj 60%-ának megfelelő összeget¹² jogosultak igénybe venni az Országgyűlés hivatali szervezete költségvetéséből. A független képviselő munkájának segítéséhez az alapdíja 75%-ának igénybevételére jogosult.

Hasonló szabályt tartalmaz egyébként a cseh házszabály 78. § (4) bekezdése is: a frakciók létszámarányos támogatása tekintetében a nem kormánypárti frakciók támogatását 1,3-szeres szorzóval kell kiszámítani. A kormánypártok támogatásának alacsonyabb mértékét igazolja, hogy számukra egyébként is

biztosított a kormányzati adminisztráció és infrastruktúra, az ellenzék ebből adódó hátrányait ilyen differenciálással lehet legalább részben orvosolni.

A magyar párttvény, azzal a céllal, hogy kizárja a politikai pártok „államosítását”, német mintára (Halmai, 2002: 243–244) előírta (5. § [3] bek.), hogy az állami finanszírozás összege nem haladhatja meg a párt összes bevételének felét. A célt nem sikerült elérni, sőt a szabályt eltörölték, a tények pedig azt mutatják, hogy az utóbbi években a parlamenti pártok bevételének mintegy 80-90%-a állami forrásból származik.¹³

A PÁRTJOG BELSŐ OLDALA

A vizsgált három ország pártjogában a magyar párttvény a legszükszavúbb a politikai párt belső életére és működésre vonatkozó szabályokat illetően. A belső pártjog vizsgálható területei közül a belső szervezet/működés demokratikus jellege tartozik témánkhoz.

Amint azt *Halmai* már 1990-ben megállapította, a totalitárius pártok uralmát megtapasztalt országokban az alkotmányok kifejezetten rendelkeznek a pártok demokratikus működéséről, így például a Német Szövetségi Köztársaság bonni alkotmánya 21. § (1) bekezdése, amely szerint „belső rendjük összhangban kell, hogy álljon a demokratikus alapelvekkel”. Ezek az előírások, valamint ezek párttvénybeli kifejtései a pártok totalitarizmus felé való fejlődését igyekeznek megelőzni (Halmai, 1990: 147).¹⁴

A magyar alkotmány nem követeli meg sem a pártoktól, sem más társadalmi szervezetektől, hogy felépítésük és működésük demokratikus legyen. Az egyesülési törvény ugyan utal rá, azonban – mivel ez az egyesülési jogot korlátozó feltétel – alkotmányosan igazolható kell, hogy legyen. *Sólyom László* általános, más demokratikus rendszerekre is érvényes okfejtése a következő.

„Ha az alkotmány demokratikus államrendet alkot, az ebben konstitutív szerepet játszó pártok sem működhetnek más elvek szerint. A pártok demokratikus belső rendje a párt alkotmányos feladatából adódik. Ha a párt feladata a népakarat közvetítése az állam felé, akkor szervezetileg is alkalmasnak, nevezetesen nyitottnak kell lennie arra, hogy az emberek politikai akarata a párton belül hangot kapjon, alakíthassa a párt programját és politikai irányvonalát. Azonban a pártok szerepe az állami akarat meghatározásában az a fő tényező, amely a demokratikus akaratképzést a pártokon belül elengedhetlenné teszi. ...az állam olyan mértékben lesz demokratikus, amennyire a pártok közvetítő tevékenysége garanciát nyújt arra, hogy a nép képes gyakorolni a népszuverenitást” (*Sólyom*, 2004: 55–56).

Mit jelent a működés demokratikus jellege? A magyar jogszabályok erre nézve kevés támpontot adnak a jogalkalmazóknak. A német alkotmány 21. cikk (1) bekezdése szerint a pártok belső rendjének összhangban kell állnia a

demokratikus alapelvekkel. Az orosz alkotmány és párttörvény explicit ugyan nem tartalmazza a demokratizmus elvét, az utóbbi 8. cikke mégis részletesen körülírja: a politikai pártok tevékenységének az önkéntes tagság, egyenlőség, önkormányzat, törvényesség és nyilvánosság alapelvein kell nyugodnia. Az Orosz Föderációban a pártok a párttörvény keretei között szabadon dönthetnek belső szervezetükről, céljaikról, tevékenységük formáiról és módszereiről. A pártok működése nyilvános, alapszabályukat és programjukat a nyilvánosság számára hozzáférhetővé kell tenni. Az oligarchizálódás ellen szól az a szabály, miszerint a politikai párt a tagjai számára egyenlő esélyeket biztosít, legyenek nők vagy férfiak, a Föderáció bármely nemzetiségéhez tartozó állampolgárok, a párt vezető testületeibe, a képviselőjelölti listáira és az állami/helyhatósági képviseleti szervekbe való bejutást illetően.

A lengyel alkotmány és a párttörvény egyaránt a párt fogalmi elemei között említi az állami politika demokratikus eszközökkel való formálását. A lengyel alkotmánybíróóság a párt alkotmányos fogalmából kiindulva megállapította, hogy a párt belső szervezetének (tagság és felépítés) az egyenlőség és az önkéntes társulás, tehát a demokrácia elvein kell alapulnia. A párt céljainak összhangját az alkotmánnyal *Chmaj* szerint úgy lehet megteremteni, hogy az alapszabályba foglalják az állami politikák demokratikus úton való befolyásolásának célkitűzését, így a szerinte túl általános és nem elég pontos előírás nemcsak a párt külső tevékenységére, hanem a belső szervezetre is utal (*Chmaj*, 2001: 105).¹⁵ A demokratikus elvekről példálózó felsorolást ad a lengyel párttörvény 8. cikke, amely a szervezet nyitottságát említi, továbbá a párt szerveinek választás útján történő létrehozását, valamint a párt határozatainak elfogadásához az összes tag többségének szavazatát követeli meg.

A párton belüli akaratképzés mikéntje ugyan jogilag csak korlátozottan szabályozható (*Ipsen*, 2003: 721), fő kérdéseit illetően a demokratikus alapelvek mentén az alábbiak szerint állapíthatjuk meg (*Halmai*, 1990: 143) : nyitottság/ nyilvánosság, szabad ki- és belépés, többségi elv, az alulról felfelé építkezés (a vezér-elv kizárása), a tagok szólásszabadsága és jogorvoslati joga.

Nyitottság/nyilvánosság. A nyilvános működés legkényesebb kérdésének a pártok gazdálkodását és pénzügyeit tekinthetjük. A párttörvények mind alapvető garanciaként írják elő a párt gazdálkodásáról szóló beszámoló nyilvánosságát, annak sajtóban vagy hivatalos lapban való megjelentetését.¹⁶

A lengyel pártok bejegyzéséről szóló döntést a bíróság publikálja, valamint a pártok nyilvántartása mindenki számára hozzáférhető, amelyből bárki kérhet térítés ellenében másolatot illetve kivonatot a párt alapszabályáról, nyilvántartásáról.¹⁷

Az orosz párttörvény 19. cikkében szintén a pártokról vezetett nyilvántartás hozzáférhetőségéről rendelkezik, továbbá, hogy a párt tagjainak névsorát a hatóságok nem hozhatják nyilvánosságra. A pártok megalakulásáról és megszűnéséről az orosz sajtóban információkat kell közzétenni, a pártok

nyilvántartásából bárki kérhet másolatot vagy hiteles kivonatot, sőt a törvény kötelezi a nyilvántartást vezető szervezet, hogy internetes honlapot hozzon létre és azt folyamatosan frissítse a pártok működésével kapcsolatos információkkal (képviselők, elérhetőségek stb.).

A párttagok nevének nyilvánossága nyilván sértené a tagok személyiségi jogait, egyéb pártiratok tekintetében pedig a magyar Alkotmánybíróság álláspontja szerint a demokratikus pártok, amelyek közhatalmat közvetlenül nem gyakorolhatnak (Alkotmány 3. § [3] bekezdése), hasonlóan más jogi személyekhez, alkotmányos és törvényes korlátok között, pártirataik körében is hivatkozhatnak a személyes adatok védelmére. Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény, valamint a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló 1989. évi XXXIII. törvény az egyesülési szabadság gyakorlásának meghatározott körében (pl. gazdálkodás, alapszabály) a nyilvánosságot előírja, egyébként azonban csak a demokratikus és önkormányzati elven alapuló működést követeli meg. A közérdekű információkhoz való szabad hozzáférés pedig csak a közhatalmat gyakorló szervek tevékenysége ellenőrizhetőségének alkotmányos biztosítéka.¹⁸

Szabad ki- és belépés. A pártokba való szabad belépés egyes említett (az összeférhetetlenséggel kapcsolatos) korlátain túl egyértelműen kizárt a kötelező párttagság előírása. Egyes szerzők úgy vélik, a belső rend demokratikus jellegéből automatikusan következik a polgárok általános igénye a pártokba való felvételre (ld. ezen véleményekre: Halmai, 1990: 143) – az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint azonban az egyesülési jog a belépésre nem terjed ki, s nincs annak megfelelő egyesületi kötelezettség sem, hogy minden jelentkezőt felvegyen (Cheall vs. United Kingdom [1985], idézi: Sólyom, 2004: 105).

A szabad kilépés jogával kapcsolatban inkább a kilépés önkéntességét, illetve a kizárás önkénymentességét biztosító szabályok bírnak nagy jelentőséggel. A kizárás önkényessége akkor kerülhető el, amennyiben az alapszabályban meghatározott okból történik, és nem a párt vezetője egy személyben, hanem a legfőbb döntéshozó fórum, és az is lehetőleg minősített többséggel dönt a kérdésben. Az alapszabály kötelező tartalmi elemeként a jogszabályok előírják a tagfelvétel és -kizárás szabályozását.¹⁹

Többségi elv, az alulról felfelé építkezés (a vezér-elv kizárása). A többségi elv és a vezérelvvel szembeni alulról építkezés a demokratikus működés természetes velejárói, mégis, sem a magyar egyesülési, sem pedig a párttörvény nem rendelkezik róluk.²⁰ Az azonban már a magyar egyesülési törvényben is megtalálható (12. §), hogy a párt legfőbb döntéshozó szervének legfontosabb hatásköreit törvény rögzíti – nehogy a pártvezetés ezen garanciális hatáskörök magához vonásával a párton belüli demokráciát kiüresítse. A legfontosabb párton belüli döntési körök: az alapszabály megalkotása/módosítása, a tagfelvétel és -kizárás, a pártvezér megválasztása, a párt képviselőjelöltjeinek kiválasztása és a pártprogram meghatározása. A gyakorlati tapasztalatok fényében megállapít-

ható, hogy ezekben a kérdésekben is általában vagy végső soron a pártvezetés döntő befolyása érvényesül a párttagsággal szemben (Enyedi–Körösényi, 2004: 130–135).

A külső parlamenti jog szabályai közül megemlíthetőek azon választási rendszerek normái, amelyek a pártlistán szereplő jelöltek sorrendjét illetően módosítási lehetőséget biztosítanak a választók számára. Ez az egyéni preferenciákat megjelenítő rendszer nyilvánvalóan a pártoligarchiák demokratikus ellensúlyozását, gyöngítését célozza meg (Enyedi–Körösényi, 2004: 245–247).

A tagok szólásszabadsága és jogorvoslati joga. A tagok szólásszabadsága a pártfórumokon való aktív részvétel útján érvényesülhet, amelyet a magyar egyesülési törvény 9-10. §-ai sajátosan garantálnak, akárcsak a többségi döntéssel szembeni (igaz, csak törvénysértésen alapuló) jogorvoslat lehetőségét. Így a társadalmi szervezet tagja részt vehet a társadalmi szervezet tevékenységében és rendezvényein, választhat és választható a társadalmi szervezet szerveibe. A társadalmi szervezet valamely szervének törvénysértő határozatát bármely tag a bíróság előtt megtámadhatja.

A POLITIKAI KÜZDELMET ÉS A PLURALIZMUST ÉRINTŐ KIHÍVÁSOK

Zárásul fel kell hívni a figyelmet azokra a pártrendszereket meghatározó további tényezőkre is, amelyek a többpártrendszer működését, jellegzetességeit befolyásolják. Ezek a tényezők, noha a demokratikus és plurális többpártrendszer keretein belül érvényesülnek, jelentős mértékben képesek befolyásolni a pártversenyt, a parlamenten kívüli (ellenzéki) pártok esélyeit, és ily módon két-, több- vagy sokpártrendszert eredményeznek. A politikai pluralizmust támogató alkotmányos szabályok működését ezen tényezők figyelembe vételével lehet csak teljességükben vizsgálni. Ezek a tényezők a következők.

Választási rendszerek – Douglas W. Rae megállapítása szerint míg a többségi választási rendszerek általában az első, legsikeresebb pártot favorizálják, az arányos választási rendszerek, kerület-nagyságtól és matematikai formulától függően, kedvezményezhetik a legnagyobb, a nagy, a közepes vagy akár a kisebb pártokat is (Enyedi–Körösényi, 2004: 259). A vizsgált három állam mindegyike a vegyes (vagy kombinált) rendszert alkalmazza, amellyel a két alaptípus előnyeit igyekeznek ötvözni. Mégis, az orosz – a többpártrendszer hagyományait nélkülöző – politikai rendszerben az arányos szisztéma bevezetésének sajátos céljai és hatásai voltak. *Ryabov* megállapítása szerint az arányosított választások pozitív szerepet játszottak a pártok és mozgalmak fejlődésében, hozzájárulva az orosz többpártrendszer kialakításához. Ezen cél elérése érdekében az orosz parlamenti jog további, a pártfrakcióknak nyújtott kedvezményekkel igyekszik a képviselőket fegyelmezni és az embrionális pártokat 'parlamentarizálni' (Sakwa, 2002: 126, 166–167). A nehézségek jó-

részt a végrehajtó hatalom túlsúlyából, és ezzel összefüggésben a parlamenti frakciók közötti kormány–ellenzék konfrontáció parlamentáris rendszerektől eltérő jellegéből is adódnak.

A többségi választási szisztémákat a kétpártrendszerekhez köthetjük, mégis, a magyar pártrendszer kétpólusúvá válása szembeötlő: 2002-ben és 2006-ban a két legnagyobb párt a szavazatok mintegy 90%-át megszerezte. Ennek oka azonban – noha a szisztéma a hatékonyságot is szolgálja a kormányképes parlamenti többség kialakításának céljával – inkább a választói magatartásban kell keresni, semmint a normatív keretekben.

Parlamenti küszöbök – Az arányos választási rendszerekben a pártrendszer és a parlament fragmentációjának elkerülése végett vezetnek be a parlamenti küszöböt. Ennek hatásait a lengyel politikai rendszer alapján tökéletesen nyomon lehet követni, ahol az 1993-as reformot követően drasztikusan csökkent a parlamenti pártok száma (Piotrowski, 1999: 12–18).

A parlamenti küszöbvel kapcsolatos fenntartások a pártok esélyegyenlősége kapcsán fogalmazhatóak meg. Általa ugyanis bizonyos, tényleges társadalmi relevanciával rendelkező csoportok esnek el a parlamenti képvisellettől, így pedig meghatározott ellenzéki vélemények vagy alternatívák olyan távol kerülnek az állami döntéshozataltól, hogy esélytelenné válnak arra, hogy az állami akaratképzésre befolyással legyenek. A hatékonyság elvével igazolt jelenség veszélyeit *Haberland* hasonló mértékűnek ítéli, mint a tiszta és korlátozás nélküli arányos választási rendszer azon veszélyét, amely a parlament működőképességét fenyegeti (Haberland, 1995: 50, 56–57).

Ez a rendszer nemcsak annak elkerülésére alkalmas, hogy kicsi, felelőtlen töredékpártok uralják a törvényhozást, vö. a weimari köztársaság szolgáltatta negatív példa (Szente, 2006: 219), hanem teljesen új formációk parlamentbe jutását is rendkívül megnehezíti, különösen, ha erre épülve a pártfinanszírozás tovább gyengíti a kis pártok pozícióit. *Sólyom* szerint a küszöb megtöri a pártok egyenlő kezelésének elvét, hiszen „hiába tűnik objektívnek a parlamentbe jutás százalékosan megvont határa, nem lehet általában igazolni, hogy a hatékony működés fenntartásához éppen 4, 5 vagy más mennyi százalékos eredmény elegendő” (Sólyom, 2004: 114).

A német szövetségi alkotmánybíróság 1952-ben Schleswig-Holstein tartomány választási törvénye kapcsán az 5%-os bejutási küszöböt (*Sperrklausel*) nem találta alkotmányellenesnek, kifejtve, hogy a küszöb önmagában elfogadható, ugyanakkor annak felemelése egy általános mérték fölé – kényszerítő ok híján – érvénytelen. A mérlegelés tárgya ilyenkor a demokratikus képviselet és a képviseleti szerv hatékony működése elveinek egyensúlya, ugyanis a töredékpártok elszaporodása az alkotmánybíróság szerint magát a demokráciát fenyegetné (BVerfGE 1, 208, valamint Szente, 2006: 243).

Pokol Béla pedig már idejekorán felhívta arra a figyelmet, hogy a választási küszöbök elkényelmesítik a parlamentbe már bejutott, és a közvélemény előtt

bejártott pártokat, nagy mértékben korlátozva ezzel a pártrendszer megújulását (Pokol, 1994: 44).

Pártfinanszírozás – A pártfinanszírozás problémakörét fentebb már körüljártam, most az előbbi tényezőket felerősítő, az aktuális politikai elitet védő hatását kell megemlíteni. A pártok állami finanszírozása a hatékonyság elvén és az előző választási eredményeken alapszik. A nagy és kis pártok közötti különbségek ezzel tovább nőnek, sőt, ha a parlamenti pártok magyarországihoz hasonló – alkotmányellenesnek is minősíthető – kiterjedt előnyöket élveznek, az a kis pártok felemelkedését szinte ellehetetleníti. Ennek alátámasztására szolgálhat a 2006-os magyar országgyűlési választások eredménye: az azt megelőző ciklusban is parlamentben levő pártok a szavazatok 97%-át megszerezve, mindössze egyetlen további pártnak „tették lehetővé” a finanszírozás 1%-os küszöbének átlépését, új szereplő pedig csak a Fidesz–KDNP együttműködés révén kerülhetett az országgyűlésbe.

JEGYZETEK

- 1 Vö. az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntését a *Vogt vs. Germany* (1995) ügyben: A bíróság elismeri Németországnak a weimari köztársaságban és az azt követő időszakban szerzett szomorú tapasztalatait, és hogy az 1949-ben létrehozott alkotmányos rendszer ezen történeti tapasztalatok megismétlődésének elkerülése érdekében olyan demokráciát kívánt megteremteni, amely képes megvédeni önmagát (Par. 59).
- 2 Az említett országok kiválasztásának önkényességét múltjuk hasonlósága és a pártrendszerek különbözősége talán képes enyhíteni vagy indokolni. A pártjogi szabályozás elemzésének szerkezetét ld.: Halmi, 2002: 236–246.
- 3 Az orosz párttörvény egyébként csak 2001-ben született meg!
- 4 Súlyom szerint a magyarországi kodifikáció története figyelmeztet arra, hogy *omnis definitio periculosa est*. Ld.: Súlyom, 2004: 27.
- 5 Magyar párttörvény 3. § (1) bek. d. pont; lengyel párttörvény 42-45. §; orosz párttörvény 41-42. §
- 6 Lengyel párttörvény 11. §; orosz párttörvény 20. § (5) bek.
- 7 *Judgement of 25. May 1998 in the case of Socialist Party and others v. Turkey*, par. 45.
- 8 *Judgement of 8. December 1999 in the case of Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey*, par. 41.
- 9 Magyar alkotmány 32/A § (5) bek., 50. § (3) bek.; Lengyel alkotmány 178. § (3) bek., 195. § (3) bek.
- 10 *Judgement of 20 May 1999 in the case Rekvényi vs. Hungary*, 57., az ítélet magyar fordítását és kommentárjait ld. a *Fundamentum* 1999/3. számában.
- 11 Magyar párttörvény 5. § (2) bek.; lengyel párttörvény 28. § (1) bek.; orosz párttörvény 33. § (5) bek.
- 12 2003. január 1. előtt az arány 25–50% volt, a különbség tehát nőtt.

- 13 Forrás: a pártok interneten közzétett pénzügyi beszámolóí
- 14 Vö. még a portugál alkotmány 10. § (2) bek., a spanyol 6. §, és az olasz alkotmány 49. §.
- 15 A lengyel alkotmánybíróság ítélete: 2000.03.08. hat., Pp 1/99.
- 16 Lengyel párttörvény 34. §, a magyar párttörvény 9. §, az orosz párttörvény 35. §.
- 17 Lengyel párttörvény 15. és 18. cikkei.
- 18 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, III. 2-3. pont.
- 19 Pl. lengyel párttörvény 9. § (1) bek. 2. pont; orosz párttörvény 21. § (2) bek. c.
- 20 Ld. ezzel szemben az orosz párttörvény 24-25. §-át, vagy a lengyel párttörvény már említett 8. §-át.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Chmaj, Marek (2001): The freedom of creating and functioning of political parties in Poland. In *Polish Political Science*.
- Enyedi Zsolt – Körösényi András (2004): *Pártok és pártrendszerek*. Bp., Osiris.
- Garlicki, Leszek (1999): The principles of the system of government in the Republic of Poland. In *The principles of basic institutions of of the system of government in Poland*. Warsaw, Sejm Publishing Office.
- Haberland, Stephan (1995): *Die verfassungsrechtliche Bedeutung der Opposition nach dem Grundgesetz*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Halmi Gábor (1990): *Az egyesülés szabadsága*. Bp., Atlantisz.
- Halmi Gábor (2002): *Kommunikációs jogok*. Bp., Új Mandátum - Membrán könyvek.
- Ipsen, Jörn (2003): A politikai pártok [helyzete a Német Szövetségi Köztársaságban]. In Takács Péter (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Bp., Szent István Társulat.
- Piotrowski, Ryszard (1999): *Sejm of the Republic of Poland*. Warszawa, Chancellery of the Sejm.
- Pokol Béla (1994): *A magyar parlamentarizmus*. Cserépfalvi.
- Sajó András (1995): *Az önkorlátozó hatalom*. Bp., KJK.
- Sakwa, Richard (2002): *Russian politics and society*. 3. ed. New York.
- Sólyom László (2004): *Pártok és érdekszervezetek az Alkotmányban*. Bp., Rejtjel.
- Szente Zoltán (2006): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Bp., Osiris.
- Szmyt, Andrzej (1999): Representation – elections – democracy. In P. Sarnecki et al. (eds.): *The principles of basic institutions of of the system of government in Poland*. Warsaw, Sejm Publishing Office.

A NEMZET FOGALMI KONSTRUKCIÓJA A FIDESZ DISKURZUSAIBAN 1998 ÉS 2006 KÖZÖTT

Szabó Ildikó

egyetemi docens, Debreceni Egyetem

ÖSSZEFOGLALÓ

A nemzeti tematika a Fidesz 1996-os fordulata után identitásstratégiájának fontos eszköze lett. Segítségével határozta meg híveit és határolta el magát politikai ellenfeleitől. A nemzeti tematika szimbolikus világát egyrészt építészetiileg jelenítette meg a Nemzeti Színház, a Millenáris Park és a Terror Háza létrehozásával, másrészt a különleges politikai alkalmak (nagygyűlések, kokárdamozgalmak, millenniumi ünnepek) koreográfiájával. A párt a nemzeti tematika folyamatos újrafogalmazásával identitáskonstrukciókat kínált híveinek, melyek a párt vezetőjének, Orbán Viktornak a beszédeiben fogalmazódtak meg. Orbán szisztematikusan tematizálta a nemzettel kapcsolatos, állásfoglalást kívánó kérdéseket (mit jelent a magyar nemzet; mit jelent magyarnak lenni; kik képviselik a nemzetet), és ezekre gondosan kimunkált válaszokat adott. A nemzetet közös érzelmi és értékrendbeli közösségnek írta le. A párt nemzeti diskurzusait második, 2003-as fordulatáig egy szűkebb nemzetfogalom jellemezte. Eszerint a nemzet a jobboldali érzelmi emberek politikai közössége, ellenfelei pedig a baloldaliak és a liberálisok. A 2002-es választást elvesztő Fidesz számára a nemzet a parlamenti legitimáció alternatívája lett. Nemzetfogalma kiszélesedett: a nemzetbe immár mindenki beletartozott. A nemzet ellenfeleinek a baloldal nevében kormányzó, a pénztöktét képviselő csoport tagjai minősültek.

KULCSSZAVAK ■ nemzet ■ nemzeti tematika ■ politikai identitás ■ politikai diskurzus
■ politikai ellenfél

BEVEZETÉS

A rendszerváltás utáni Magyarországon a politikai szocializáció szövedékének meghatározó szála lett a Fidesz által vezetett nemzeti tematika.¹ Ez a szál *közvetlenül* kötötte össze a pártot és a célközöniséget. A nemzet folyamatos meghatározása a nemzeti közösség újateremtésének célját szolgálta, ugyanakkor lehetővé tette politikai határvonalak meghúzását is. A nemzet újrafogalmazásával (1) el lehetett határolódni a pártállami időszak nemzetfelfogásától; (2) meg lehetett határozni a párt híveit mint nemzeti elkötelezettségűeket; végül (3) el lehetett határolódni a politikai ellenfelektől, mint nemzetietlen elemektől.

A következőkben azt vizsgálom, hogy a Fidesz nemzeti tematikája milyen témakonstrukciókból épült fel 1998 és 2006 között. Ezt a tematikát egy új, nemzeti dimenzióban elképzelt politikai közösség víziója vezette (Palonen, 2006: 15). A tematika a válaszok egyfajta rendszere volt arra, hogy miért gyengült meg a nemzeti identitás kohéziós ereje, és hogyan lehet ezt helyreállítani.²

Először azt vizsgálom, hogy a Fidesz hogyan realizálta a nemzeti tematika szimbolikus világát. Ezután három témakonstrukciót különítek el: az újra-fogalmazott nemzet képét, a Fidesz önarcképét és a politikai ellenfél képét. Külön figyelmet fordítok arra, hogy a Fidesz második orientációváltása hogyan módosította a különböző témakonstrukciókat.

A Fidesz identitásstratégiájának különösen 2002-től fontos része volt, hogy az identitáskonstrukciókat a párt első számú embere, Orbán Viktor nem intézményes fórumokon, hanem tömegrendezvényeken elmondott beszédekben fogalmazta meg. Ily módon az ő szerepe is a pártpolitika szintje fölé emelkedett: ő volt az, aki megtestesítette a nemzetet. Abban, hogy a nemzeti tematika a politikai diskurzusok fő sodrába került, nagy szerepet játszott, hogy Orbán mesterien élt a diszkurzív politikai cselekvés lehetőségeivel. A Fidesz identitásstratégiája elsősorban az ő diszkurzív aktsaiból érthető meg.

Orbán szisztematikusan tematizálta a nemzettel kapcsolatos, állásfoglalást kívánó kérdéseket (mit értünk a nemzet fogalmán; milyen kritériumai vannak a nemzethez való tartozásnak és kik tartoznak hozzá; kik ártanak és kik használnak a nemzetnek; mi a jó és mi a rossz a nemzetnek). Ezekre gondosan kimunkált válaszrendszert adott. A nemzeti alaptematika beszédeiben olyan politikai entitássá épült, amely választ kínált a múlt, a jelen és a jövő kérdéseire. A párt tömegrendezvényein elmondott beszédeiben a nemzeti tematizációk közérthető megjelenési formáival találkozunk, amelyek továbbéléséről a médiumok, a politikusi, szakértői és publicisztikai reakciók gondoskodnak.

A tömegrendezvények különös jelentőségre tesznek szert a politikai közös-ségek összeforrasztásában. Politikai kiaknázásuk a Fidesz nagy újítása. Média-eseményeknek számítottak, sokan vettek részt rajtuk és sokakhoz jutottak el. A résztvevőknek a személytelen, mediatisztált politika világában az élő politikát, a jelenlét, a részvétel és a közösség élményét nyújtják – és természetesen a személyes meggyőzés lehetőségét. Az ott elhangzott beszédekre nem pusztán a politikai osztály rezonált, hanem a társadalom számottevő része.

KULTURÁLIS ÉS KÖZÖSSÉGI SZIMBÓLUMOK

1998 és 2002 között a Fidesz az építészet szimbolikus lehetőségeit kihasználva megpróbált kiépíteni Budapesten egy új – a nemzeti irányultságú politikai közösségről alkotott felfogásával összhangban lévő – nemzeti központot.³ Az ekkor létrehozott intézmények: a Nemzeti Színház, a Millenáris Park és a Terror Háza a nemzeti tematika üzeneteinek materializálódott nyomatékai lettek: a szimbolikus térfoglalás példái, amelyek a Fidesz kultúra- és történelem-értelmezéseit is szimbolizálták.

Amikor a Fidesz 1998-ban úgy döntött, hogy a Nemzeti Színház ne az eredeti tervek szerint és ne az eredeti helyszínén épüljön fel, azt fejezte ki, hogy sem-

milyen közösséget nem vállal politikai ellenfeivel. Ugyanakkor a historizáló stílus és az építészeti megoldások (a lerombolt Nemzetire emlékező, tragikus arc, a hajóforma utalásai, a szerzők és színészek szobrai) azt is kifejezik, hogy az épület a történelmet újraértelmező és a színházat megépítő kormányzatnak is az emlékműve.

A magyar kultúra szentélyeként és erődjeként felfogott Nemzeti Színháztól eltérően a Millenáris Park a múlt és a jelen összekapcsolásának és közösségi térré való alakításának példája. A Ganz-gyár átépítésével kialakított épület-együttes csarnokaival, víz- és zöldfelületek ritmusára épülő parkjával a Fidesz társadalmi kapcsolatainak szimbolikus jelentésű tere lett. Itt voltak a párt fiatalos rendezvényei, itt várták a 2002-es választás eredményhirdetését. Itt nyílt meg 2001. november 3-án az *Álmok álmodói. Világraszóló magyarok* című kiállítás, az identitásépítő stratégia fontos eszköze. Címe egyértelműen utal a Fidesz „Merjünk nagyot álmodni” szlogenjére. A kiállítás újraértelmezte a múltat a sikerek mentén (Palonen, 2006: 28–29), és táplálta a nemzeti büszkeséget.

Szimbolikus jelentőségű volt a Terror Háza Múzeum létrehozása is 2002-ben. Az intézmény, amely a nyilaskeresztes hatalom és még inkább a kommunista diktatúra áldozatainak kívánt emléket állítani, a jobboldali pártok múltra utaló demonstrációinak kultikus helyszíne lett.⁴ Kiállítás a jobboldalt a baloldaltól elválasztó vonal sajátos, kontinuitásokat sugalló értelmezése (Palonen, 2006: 27–28). Átírja a diktatúrák emlékezetben élő képét, megváltoztatja az arányokat, és hangsúlyozza a diktatúrák közötti kapcsolatokat. A nyilaskeresztes időket térben és időben leszűkíti. Elsősorban Budapestre koncentrál, és zárójelbe teszi a Horthy-rendszerben gyökerező előzményeket. Ugyanakkor a kiállítás a kommunista diktatúrát térben és időben kitágítja. Földrajzi határai a Gulág lágereiig terjednek, időbeli határai pedig a jelenig.

A Fidesz-kormány kihasználta az államalapítás ezeréves évfordulójának lehetőségeit a nemzeti tematika multiplikálására és arra, hogy a megszólított csoportok identitásukban megerősödve politikai közösségi élményekhez jussanak. 2000-ben minden településen millenniumi ünnepek voltak. Ezeket gyakran templomban rendezték. A kormány képviselője ünnepélyes keretek között adta át a polgármesternek vagy a megyei közgyűlés elnökének⁵ a millenniumi emlékszázlót, amit az egyházak vezetői felszenteltek. A Szent Koronát 2000. január 1-jén a jogarral és az országalmával együtt a Parlamentbe vitték a Nemzeti Múzeumból, összekapcsolva az ezeréves államiságot jelképező ereklyét és a modern államiságot jelképező országgyűlést.⁶ 2001. augusztus 15-én, István királlyá koronázásának napján hajóval Esztergomba, István koronázásának helyszínére vitték, majd vissza az Országházba. Fizetett szabadnap tette lehetővé, hogy minél többen mehessenek el a koronához.

A Fidesz tömegrendezvényei szakrális elemeikkel, a vezető iránti rajongás kifejezéseivel új politikai szertartásokká váltak. A sokszor többszázazres részvétellel megrendezett nagygyűlések a nemzeti elkötelezettség hitszerű

megélésének és a párt vezetője iránti érzelmek kifejezésének a kitüntetett terei voltak. A látványt a nemzeti zászlók erdeje, a Fideszt éltető zászlók, táblák, transzparenszek, egységes formájú pártszimbólumok, Orbán Viktor nevét, képét tartalmazó és a politikai ellenfelek ellen irányuló feliratok együttese határozta meg.

2002. április 13-án, a Fidesz választási nagygyűlésén a főváros politikai szempontból legfontosabb terét, a Kossuth teret átfoglalták az óriási nemzeti szimbólumok, a zászlók, a Fideszt és Orbánt éltető jelmondatok. A nagygyűlés a párt kampányának emblematisztikus képe lett. Azt erősítette, hogy a jobboldali pártok közösséget alkotnak nemzeti érzelmeiket kifejező hívőkkel. A kampány leglátványosabb akciója a kokárdamozgalom volt. Azt fejezte ki, hogy a jobboldal nemzetfelfogásába nem férnek bele azok, akik más politikai értékeket követnek.⁷ A nemzeti összetartozást és a nemzeti identitást jelképező kokárda a nemzet kettéosztásának jelképe lett.

A NEMZET FOGALMÁNAK ÚJJÁÉPÍTÉSE

Hogy a Fidesz identitásstratégiája is a kultúrnemzeti koncepcióra épült, már az 1998-as választás megnyerésének pillanatában kiderült, amikor Orbán Viktor Antall József példáját követve jelezte: miniszterelnökként 15 millió magyarért érez felelősséget. Ugyanakkor a Fidesz a kultúrnemzeti koncepció érvényesítésénél többre vállalkozott. Tudatosan integrálta a többi jobboldali párt nemzeti retorikáját, és arra törekedett, hogy a nemzet fogalma mentén felépített új identitástartalmakkal a társadalom többsége azonosuljon.

A Fidesz 1996-tól, első orientációváltásától kezdve törekedett annak a megválaszolására, hogy (1) mit jelent a magyar nemzet, (2) mit jelent magyarnak lenni és (3) ki a magyar. A tematizációkból 1996–2003 között egy szűkebb, 2003-tól egy tágabb társadalmi háttérű nemzet-konstrukció bontakozott ki.

A szűkebb konstrukció szerint a nemzet azok közössége, akik a Fideszt támogatják. A jobboldali politikai közösség egyet jelent a nemzethez való tartozással. *„Aki úgy érzi, hogy a magyar nemzethez akar tartozni, szavazzon igennel a kormányprogramra”*, mondta Orbán 1998. július 4-én, a Fidesz kormányra kerülése utáni első parlamenti ülésen.

A „jobboldali nemzet” koncepciója morális, történelmi és kulturális kritériumok szerint konstruálódott a Fidesz tematikájában. A határon túli magyarok beletartoztak, de 2003-ig, a párt második orientációváltásáig csak a jobboldali érzelmű emberekre terjedt ki. Még a 2002-es választás elvesztése után is megmaradt egy ideig a szűkebb nemzetfogalom. Ekkor azt fejezte ki, hogy annak ellenére a jobboldal hívei vannak többen, hogy a választást megnyerők társadalmi bázisa nem tartozik bele. A szűkebb nemzetfogalom 2003-ig a jobboldal

differentia specificája kívánt lenni: az a csoportképző tényező, aminek indikátora a jobboldallal való szimpátia.

2003-tól a párt a *társadalom egészének nacionalizálására* törekedett. A megosztó, a politikai ellenfeleket kizáró, szűkebb nemzet fogalmát a társadalom egészét megcélzó, szélesebb nemzetfogalom váltotta fel.

A nemzet mint érzelmi és cselekvési közösség

A pártok közül a Fidesz ismerte fel a leginkább a politikai érzelmek fontosságát a vezetők elfogadásában, a párttal való azonosulásban és a nemzeti identitás-ban. Nemzeti tematikájában az érzelmeknek a kezdetektől nagy jelentőségük volt.

A politikai közösség érzelmi közösségként különleges cselekvésekre képes. Ezt figyelhetjük meg például a háborúkban, forradalmakban. 2002. április 13-án, a Kossuth téren Orbán Viktor így zárta beszédét: *„Mi tehát hiszünk és higgyünk továbbra is a szeretet és az összefogás erejében.”*⁸ Azt, hogy az érzelmileg felfogott politikai közösséghez milyen attribúciók kapcsolódnak, a legteljesebben Orbán 2002. május 7-ei beszédében figyelhetjük meg, amelyet a budai Dísz téren mondott a választás elvesztése után. A beszédben még a „polgári” jelző az egyik fő kategória. A beszéd logikája szerint a Fidesz és a mögötte álló „polgári Magyarország” alkotják a hazát, és szemben állnak azokkal, akik elvették a párttól a kormányzás lehetőségét. A haza azoké, akik felsorakoztak a térre; akik a kormányzástól időszakosan elestek, és akik számára az idegen befolyás elfogadhatatlan, mert a hazához való jog az alkotmányjogi-politikai legitimitásnál magasabb rendű legitimitás.

A beszéd egyik vezérgondolata a nemzet és a jobboldal közössége volt: *„Ha mozdulnunk kell, együtt mozdulhassunk.”* És: *„A csatát ugyan elvesztettük, de megnyertük magunknak egymást.”* A másik vezérgondolat a közös harc szükségessége volt: *„Meg fogjuk védeni, amit közösen elértünk, mert közösen képesek vagyunk rá.”* A harc célja a Fidesz kormányzása idején meghozott szimbolikus jelentőségű döntések megvédése. *„Nem engedjük [...], hogy a Szent Koronát visszacsempésszék a múzeumba, hogy átkereszteljék és átrendezzék a Terror Házát, hogy még oly ravasz módszerekkel is a külföldieknek adják el a termőföldeket, hogy szétrombolják a státusz-törvényt.”* A téren lévők különleges pozícióban vannak: *„Mi, akik itt vagyunk a téren, nem leszünk ellenzékben, mert a haza nem lehet ellenzékben”.* Akik elvették a haza igazi képviselőitől a kormányzás lehetőségét, idegen befolyás alá juttatták a hazát: *mert a haza akkor is van, ha idegen befolyás alá kerül, török és tatár dülja, vagy ha nem a miénk a kormányzás lehetősége.”*

Orbán a Dísz téren hirdette meg a polgári körök mozgalmát: *„százszámra alakuljanak csoportok, mert erőnk csak akkor valódi, ha képesek vagyunk megtartani és megszervezni magunkat”.* Ezeket jelentsék be a Fidesz „demokrácia-vonalán”,

mert *„tudnunk kell egymásról, hogy ha a sors úgy hozza, hogy mozdulnunk kell, akkor egyszerre mozdulhassunk”*.

Orbán többször is jelezte, hogy eljön majd az ideje annak, amikor egyszerre kell megmozdulnia a „polgári”, a „nemzeti” oldalnak. 2003. februári országértékelő beszédében konkretizálta az ellenfelet: ez a kormány, amely *„a törvényisztelő emberek sokaságával”, „a gyermeküket féltő kisgyermekes szülőkkel”* áll szemben. De: *„a polgári, nemzeti érzelmű emberek, ha kell [...], százezerszám, sőt, milliónyian is akarnak és tudnak egyszerre mozdulni.”*

A Fidesz második orientációváltása után az érzelmi közösségként felfogott politikai közösség köre kitágult. Az év vége felé már az egész ország beleértődött. *„A polgári köröket azért hoztuk létre, hogy ha eljön az idő, az egész ország egyszerre mozdulhasson”,* ismételte meg Orbán a 2003. október 23-án, a Széna téren. Utalt a jelenlegi helyzet átmenetiségére (*„Azért jöttünk össze, hogy emlékeztessük magunkat arra: ami körülvesz minket, az csupán egy ideiglenesen körülöttünk állomásozó állapot”*) és arra, hogy az együtt mozdulásban a polgári körök jelentik a kereteket.⁹

A cselekvésnek 2004. március 27-én, a néppárttá alakított Fidesz első szövetségi gyűlésén jött el az ideje. Itt Orbán Viktor nemzeti petíciót bocsátott útjára a költségvetés módosítása érdekében, és abban a reményben, hogy majd egymillió ember fogja aláírni.¹⁰ *„Itt a feladat, ideje mozdulni!”*, mondta, és aláírásgyűjtésre szólította fel a jelenlévőket és a jelen nem lévőket. A polgári köröknek területenként meghatározott számú aláírás összegyűjtése volt a feladatuk. Az „együtt mozdulás” metaforája a Kárpát-medencei magyarság egészére is vonatkozott. *„Politikai értelemben ma már az egész Kárpát-medencei magyarság együtt mozog”,* mondta Orbán 2004. júliusában, a Bálványosi Szabadegyetemen.

A 2006-os választás közeledtével az „együttmozdulás” a „lenni” vagy „nem lenni” kérdésévé szélesedett. Várpalotán, az országértékelő beszéde előtti egyik „országértékelő beszélgetésen” Orbán így fogalmazott: *„aki az összefogás ellen van, az elvész.”* Az összefogást, amelynek a választás megnyerése a tétje, alulról kell kezdeményezni, mert mindig csak az valósult meg, *„amit alulról követeltek”* (MTI, 2005. február 11.).

A nemzet mint értékrendbeli közösség

Az érzelmileg együtt mozduló közösség a vallásos emberek közössége is; a jók oldala a rosszak oldalával szemben. *„Az elmúlt négy évben megszületett a szeretet, az összefogás, a család és a haza értékei által egybeforrott nemzeti, politikai közösség”,* mondta Orbán Viktor 2002. április 21-én a Millenárison.

A 2002-es választás elvesztése után Orbán gyakran mondta el beszédeit határon túli helyszíneken, templomokban, vallási rendezvényeken. 2003. júniusában Kárpátalján, Akli községben, az új harang felavatásakor a vallás, a nemzet, a

politika, az építkezés és a felemelkedés összetartozásáról beszélt: *„A magyar ember sajátja, hogy harangszó nélkül nem akar templomot. Tudjuk: amint a gyáva, úgy a néma népek sincs hazája. A harangozás, a törvényalkotás, a diplomácia, az építkezés mind az egységes magyar nemzetstratégia részei, mely egyszerre kívánja lelkiileg és fizikailag felemelni a magyarságot”* (Idézi Balla D., 2003). Szerencsen pedig, egy presbiteri találkozón Isten, a haza, a szabadság, a közösség és az erkölcsök egységét fogalmazta meg: *„Akik gondviselés nélkül akarnak tenni a hazáért és a szabadságért, azok bálványokat fognak építeni. Szilárd erkölcsi értékek nélkül a haza csak gazdasági vállalkozás, a szabadság pedig túlhajszolt élvezet. Istennel azonban a haza közösség, a szabadság pedig teremtő erő”* (MTI 2003. június 22.).

Orbán Viktor a Fidesz 2004. március 27-i szövetségi nagygyűlésén a jókkal szemben álló gonoszokat Jókai Mór *A jövő század regénye* című regénye alapján definiálta. Azokkal szemben, akik az emberiség nagy bajait orvosolni törek-szenek, van egy másik *„óriás, akinek neve nihil, a semmi, aki nem hisz semmit, sem Istent, sem hazát, sem nemzetet [...] sem emberi törvényt, sem családot, sem költészetet.”* A gonosz oldal a jó oldal alapját képező értékeket tagadja. *„Ha a modern köztársaság megszorító csomagokat, elbocsátásokat, az otthonteremtés lehetőségének felszámolását, bankbotrányokat, inflációt és sokszorososan növekvő államadósságot jelent, akkor ebből a modern köztársaságból a magyar emberek nem kérnek.”*

A kishitűvé tett nemzet

A Fidesz nemzeti tematikáján a kezdetektől végighúzódtott, hogy a párt ellenfelei a nemzetet kishitűségben tartják. Kövér László 2002. március 26-án a következőket mondta Szombathelyen: *„Egy pillanatra fogadjuk el azt, hogy [...] egy képesség nélküli, alkalmatlan, tehetségtelen néppé lettünk az elmúlt néhány évtizedben. Csak én erre azt mondom [...], hogy így viszont nem érdemes élni. Tehát, hogyha így gondoljuk, akkor menjünk le a pincébe, keressünk egy jó erős kötelet, meg egy viszonylag erős gerendát és szöveget, és kössük fel magunkat. Csak én azt szeretném kérni azoktól, akik [...] évek óta ezt próbálják sulykolni az önök fejébe, hogy legalább járjanak elől jó példával. És ha ők már mind végeztek, akkor mi meg mégis csak gondolkodjunk el azon, hátha nélkülük többre mennénk”* (www.nyugat.hu).

Orbán Viktor is többször beszélt a nemzeti kisebbségről. Egy Kárpátalján elmondott beszédében a státusztörvény-módosításával kapcsolatban (mely azt célozta, hogy Szlovákia egyezzen bele a törvény alkalmazásába) azt mondta: *„Új szelek fújnak manapság odahaza: arról beszélnek nekünk, hogy tanuljunk meg kicsinek lenni”* (MTI 2003. július 13). Majd 2004. október 8-án: *„Magyarország legnagyobb bajának azt tartom, hogy krónikus kisebbségi érzésben szenvedünk.”* A kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazás előtt így fogalmazott: *„Nem lehet mindig megvert népek lenni, néha győzni is kell”* (Napkelte, 2004. november 19.).

A magabiztosság elvesztése betegségekhez vezet, derült ki Orbán beszédeiből. A 2002-es kormányváltás után a magyarok elvesztették önbizalmukat. A változás nem az, mondta 2005. február 12-én, az óbudai „országértékelő beszélgetésen”, hogy „nem mi kormányzunk – Istenem, fogunk még”, hanem, hogy „ismét egy kilátástalan, saját magában nem bízó néppé lettünk”. 1998-ban ugyanis „az ország valamilyen rejtélyes okból elkezdte elhinni magáról, hogy képes arra, amiben korábban nem hitt.” Ezért „nem egyszerűen kormányváltásra van szükség, sokkal többről van szó, vissza kell emelkedni valahogy, fel kell emelni a lelkünket, és el kell indulni előre”. A magyarok betegségei is arra vezethetők vissza, hogy meggyengült az identitásuk. Ez az oka annak, hogy a másik ember iránt a magyar nem együttérzést, védelmet, támaszt, szolidaritás és közösséget érez, hanem akadályt vagy veszélyt lát benne. „Ha ebből nem tudunk kigyógyulni, nem állunk talpra”. Magyarország az elmúlt három évben összeesett, elvesztette az erejét, az önbecsülését, mondta Orbán 2005. február 15-i évvértékelő beszédében is. „Vissza kell adnunk Magyarországnak az életerőt, és nemcsak a 2006-os választásokra gondolok”.

Orbán 2005. elején tartott „országértékelő beszélgetéseinek” utolsó helyszínén, Esztergomban az országot mentális betegnek nevezte. A kormány nemzetpolitika helyett üzletpolitikát folytat az egészségügyben, mondta. 1998 és 2002 között más volt a helyzet, mert a magyarságnak akkor volt önbecsülése. Úgy vélte, legközelebb 2006-ban térhet vissza az emberek életkedve, ha a Fidesz megnyeri a választást (Népszava, 2005. február 14.).

A beteg nemzet diagnózisát és terápiáját 2006. március 19-én, a Fidesz kongresszusán Mikola István miniszterelnök-helyettes jelölt így írta le: *„az új nemzettudat csak akkor tud kialakulni, hogyha abban a bizonyos nemzetlélekben, a kollektív tudattalanban elegendő energiátömeg, energiamentiség van. Sajnos [...] a magyar nemzet lelkéből, a kollektív tudattalamból Mohácstól Trianonig, Trianontól december 5-ig a történelmi vereségek, háborúk elszívták az energiákat.”* *„Ma energiahiányos a kollektív tudattalan, vissza kellene valamilyen módon töltenünk ebbe az energiát, erőforrásokat kellene nyernünk ahhoz, hogy elindulhasson egy új nemzettudat kialakulása.”* Mikola négy orvosságot ajánlott a beteg társadalomnak, ezek: az identitás, a szolidaritás, a család és a hit (NOL, 2006. március 19.).

A nemzet mint a parlamenti legitimáció alternatívája

Már 2002 előtt is voltak jelei annak, hogy a Fidesz a parlamenti politikálásnak mérsékelt jelentőséget tulajdonít.¹¹ 1999 óta Orbán Viktor minden februárban évvértékelő beszédet tartott, de nem az Országgyűlésben. 2002 után szinte bojkottálta az Országgyűlést.¹² Ezek a jelek jól mutatják, hogy olyan, spirituális vezetőnek tekintette magát, aki a parlamenti rendszernél szélesebb politikai tényezőben (népben, nemzetben, a társadalom egészében) gondolkodik.

A Fidesz 2003-as orientációváltása után a nemzet már nem pusztán a pártot támogatókat jelentette, hanem egy politikai legitimáló erővel rendelkező közösséget, amelybe mindenki beletartozik. A nemzet és a Fidesz mintegy természetes, szervesen összetartozó egységet alkotnak. A tágabb nemzetfogalom ugyanúgy utal az országhatárokon túl érő nemzeti közösségre, ahogy a szűkebb is utalt. Ugyanakkor a nemzet egészét már *az adott hatalomgyakorlási struktúrától és politikai intézményrendszertől független*, a Fidesszel egy értékrendet valló közösségnek is tekinti.

Az ellenzékbe került Fidesz a pártrendszer meghaladásának útját kínálta. 2002 után a nemzeti tematika ellenzéki tematika: a kormányzat bírálatának és delegitimálásának, a nemzet parlamenttel szembeni politikai közösségként való megfogalmazásának, illetve a következő választás megnyerésének legfontosabb diszkurzív területe. A nemzet eszerint a párt parlamentarizmusnál magasabb rendű legitimációjának tényezője. A választást megnyerő pártok *„semmit sem tehetnek a polgári Magyarország szándékai és akarata ellenére”* hangzott el a Dísz téren 2002. május 7-én. *„Nincs kormányzati eszközünk, de van sokmillió magyar akarata”*.

A Fidesz 2002-ben kis szavazati különbséggel került ellenzékbe. A szavazatok újraszámolásának követelése előre vetítette a politikai struktúrától független nemzeti legitimitás koncepcióját és a nyertesek legitimitásának kétségbe vonását.¹³ A nemzeti tematika a 2002-es választás elvesztése után először vált hangsúlyosan olyan politikai stratégia részévé, amelyben a cél a hatalom visszaszerzése volt. A tematizációk ettől kezdve azt bizonyították, hogy a párt a választásokat ugyan elvesztette, de nemzeti legitimitását, a nemzeti érdekek és értékek hiteles képviselőjének státuszát nem. A párt – kormányzatban lévő politikai ellenfeleivel szemben – a nemzet igazi akaratából képviseli a nemzetet.

A 2004. december 5-i népszavazás után a Fidesz retorikájában tovább erősödött a nemzeti legitimitációt biztosítani hivatott népfeltség-koncepció. A fő motívumok a következő gondolatmenetet erősítették: a legfőbb érzés a nemzeti érzés; a Fidesz kormányzása idején önbizalmat és hitet adott a nemzetnek, a mostani kormány idején viszont a nemzet elvesztette ezeket; a szakpolitikai kérdések a nemzeti önazonosság kérdései; a 2006-os választáson a Fidesz győzelme több lesz, mint kormányváltás: erkölcsi garanciája a nemzet lelki felemelkedésének.

Ma nem elegendő *„a parlamentben vitézkedni”*, hanem *„a társadalom ellenálló erejét”* kell növelni, mondta Orbán 2004. július 9-én, a Polgári Magyarországért Alapítvány konferenciáján. Ezt csak a jelenlegi állapotokon változtatni kívánó emberek tehetik meg, például azok, akik a polgári körökbe tömörültek. Ha valaki nem úgy gondolkodik, mint a kormány és holdudvara, *„könnyen a bíróság előtt találhatja magát”*, elvesztheti állását, vagy éppen sajtóhadjárat indul ellene.¹⁴ Ezért van szükség civil kurázsira – ez segítette elő a rendszerváltást

is, és ez vethet véget a mostani időszaknak is. A civil tudatosság jelenlétét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a nemzeti petíciót 1,2 millió ember írta alá. A kormány ugyanúgy illegitim, mint a rendszerváltás előtti kommunista hatalom, ezért a társadalomnak szembe kell vele fordulnia, és le kell győznie. Ennek keretei a polgári körök. A civil kurázsi tehát nem más, mint a kormányzat leváltása a polgári körök keretei között. *„Persze, lehet, hogy már le is győztük a múlt árnyait, csak még nem látzik”,* hangzott el a beszédben.

A nemzet parlamenti politika fölötti értelmezése tette lehetővé, hogy a Fidesz – elveszítve kormányzásra jogosító, választásokon nyugvó legitimitását – a nemzetet egyfajta *érzelmi legitimációs bázisként* fogja fel. Az új nemzetfelfogás *a parlamenti demokrácia morális ellenpólusa* lett. Az egyik oldalra került a politika piszkos világa: a *„pártok világa”,* ahol figyelmen kívül hagyják a nemzet akaratát, a másik oldalra pedig a nemzet a maga igazi képviselőivel.

A nemzetet egységesítő kormányzás koncepcióját Orbán 2004. szeptember 19-i beszédében összegezte az erdélyi Zilahligeten, a református templom felszentelésén. A *„pártok világában”,* mondta, *„a magyar közösség akaratának a megismerése helyett az alkudozások, a címek megszerzéséért folytatott harc tölti be a magyar közéletet az egész Kárpát-medencében.”* A másik oldalon viszont *„készülőben van egy egységesülő magyar nemzetstratégia, amely valóban áthidal a határok felett.”* *„Bár a budapesti kormány gyengécske, most éppen van is meg nincs is, de maga Magyarország, a haza azért erős.”* Az ország és a kormány közötti összhang azonban majd helyreáll: *„Lesz majd még Magyarországnak olyan kormánya, amely a határon kívüli magyarokat nem teherterhel, hanem erőforrásnak tekinti.”* *„Mi [...] nem politikai küzdelmet folytatunk pártokkal pártokért, kormányokkal kormányokért, a mi küzdelmünk elsődleges célja a közösségépítés. A teljes magyar nemzeti egység megvalósítása.”* A kettős állampolgárságról tartandó népszavazásról szólva így összegezte a nemzeti összetartozást: *„Magyarország és a határon kívüli magyarok vagy együtt emelkednek fel, vagy sehogy”* (Népszabadság, 2004. szeptember 20.).

Orbán 2005. július 23-án a Bálványosi Szabadegyetemen hosszan beszélt arról, mit jelent a politikailag egységes nemzet. *„Szeretnénk, ha a nemzeti oldal kifejezés egy idő után [...] nem a nemzeti érdekek erőteljesebb képviseletét hangsúlyozó megkülönböztető jegye lenne a jobboldalnak, hanem egész egyszerűen csak egy történeti név, egy történeti attribútum, és a nemzeti érdekek kifejezett képviselete általánossá válna a magyarországi belpolitikában.”*

A nemzet politikai képviselete

A Fidesz első orientációváltásától kezdve építette azt a képet, hogy a rendszerváltás igazi megvalósítója. 2003-ig nemzeti tematikája rendszerváltó anti-kommunizmusára épült.¹⁵ Ez volt öndefiníciójának egyik legfontosabb eleme.¹⁶ 1998 után a *„polgári”* és a *„nemzeti”* (2002 után pedig a *„kereszténydemokrata”*)

kategóriát használta a számításba jöhető kategóriák („jobboldali”, „konzervatív”, „keresztény”, „nemzeti”) közül önmaga meghatározására.¹⁷ Hatalomra kerülve a „polgári” (azaz „antikommunista”) jelzővel fejezte ki, hogy az antalli hagyományokat folytatva is saját profillal rendelkezik. Bár kormányzati ideje első részében a „nemzetit” alárendelte a „polgári” kategóriának, a diskurzusokat a kommunistáktól való megkülönböztetésre épülő nemzeti tematika uralta, amelyben a „polgári” egyet jelentett a „nemzetivel”. A szövetséggé alakult Fideszt Orbán Viktor egy interjúban kontinentális típusú kereszténydemokrata néppártként határozta meg (Index, 2004. április 1.).¹⁸

Ahogy erről már szó volt, a 2002-es választás elvesztése után a „polgáriként” értelmezett nemzet („mert a haza nem lehet ellenzékben”) fogalma kitágult. A szövetséggé alakult párt elnevezésében még a „polgári” jelző szerepel. De a baloldali emberek képviselőjére is vállalkozó Fidesz retorikájából a „nem kommunista” jelentésű „polgári” jelző kezdett kikopni. A szövetség alapítólevele már a „szabad ember” kifejezést használja. A párt antikommunizmusa és rendszerváltó énképe ugyanakkor megmaradt. Önmeghatározásában a nem kommunista (azaz polgári) nemzetet képviselő párt képe 2003-tól alakul át a nemzet egyetlen hiteles politikai képviselőjének képévé.

Orbán Viktor többször is új korszaknak nevezte az 1998–2002 közötti kormányzati ciklust. Egyfajta küldetesként értelmezte kormányzásukat, amely erkölcsi és lelki gyarapodáshoz is segítette az országot. *„1998-tól kezdődően lezártuk a 20. századot, amelyben a leszakadás, a vereség, a megaláztatás és a balszerencse jutott a magyaroknak osztályrészül”*, mondta 2002. április 21-én a Millenárison. A választást két világrend közötti választásnak, elvesztését 2002-ben is, 2006-ban is történelmi változásnak látta. *„Két világ határán állunk. Választanunk kell”*, mondta 2002. április 13-án a Kossuth téri nagygyűlésen.

A rendszerváltás álma egy biztonságos ország volt, mondta 2004. április 27-én, a Fidesz első szövetségi nagygyűlésén, az új jelszó (Munka, otthon, biztonság) előterében. Ezt vette el a szocialista–szabaddemokrata kormány, ezt ígéri a Fidesz. Az új küldetést 2005. június 16-án, a Magyar Demokratában a következőképpen foglalta össze: *„A polgári oldalnak az lett az új küldetése, hogy magyar emberhez méltó életet teremtsen a Kárpát-medencében”*.

A nemzetfogalom parlamenti politika fölé emelésével a nemzet politikai képviselőjének tartalma is megváltozott. 1998 és 2002 között a nemzeti tematika a kormányzás legitimálására szolgált; utána már a parlamentarizmust megkerülő nemzeti érdekképviselő legitimálására. A kormányzati időszakban tematizált gazdasági magyar út után a Fidesz tematizálni kezdte a politikai magyar utat is. A tematizációk a nemzeti tematika valamennyi kérdését (mi a nemzet; kik tartoznak hozzá és kik nem; kik a hiteles és törvényes képviselői és kik nem; kik az ellenségei; mik a nemzet érdekei) érintették.

A párt szövetséggé alakulásával neve Magyar Polgári Szövetségre változott. A támogatókból álló körök, valamint a párt és a polgárok közötti szövet-

ség gondolata nem a Fidesz találmánya volt.¹⁹ Kodifikált formában azonban a Fidesz–MPSZ 2003-as alapító okiratában találkozunk vele. A szövetségbe ekkor már a politikai partnerek mellett az Orbán Viktor személye köré csoportosuló polgári körök és a „nemzeti érzelmű polgárok” is beletartoznak. A szövetség tagozatai (munkás, gazda- értelmiségi, nyugdíjas, női, ifjúsági, falusi, kulturális, önkormányzati, zöld) a társadalom legkülönbözőbb csoportjait fedték le, kifejezve a nemzet szociológiai értelemben tág felfogását. A rendszerváltó párt képe kiegészült a *nemzetegyesítő párt* képével.

A szövetséggé alakulás célja, hogy megteremtsek „a magyar polgárok boldogulásának feltételeit” és erősítsék „a nemzet együvé tartozását”. A fő értékek: igazságosság, szabadság, szeretet, keresztény erkölcs, rend, kereszténydemokrácia, szociális piacgazdaság.²⁰ A hitben fellelt szabadság eszméje a kereszténységre, mint politikai vallásra utal.

A nemzet tehát: szövetség, a szövetséget pedig úgy hívják, hogy Fidesz. Három tényezője van: egy parlamenti politikai párt, a pártot támogató polgári körök hálózata és a szimpatizánsok időről-időre megszólított, mozdulásra hívott tábora. A polgári körök létrehozása a nemzeti legitimitást biztosító struktúra kiépítésének a kezdetét jelentette. Deklarált céljuk *A polgári körök hitvallása* című dokumentum szerint a nemzeti érdekek védelme egy, a politikai intézményrendszerrel párhuzamos szerveződési formában (www.szabad-europa.hu/online/fmenu/polgarikorok).

2004. március 27-én Orbán Viktor a Fidesz szövetségi nagygyűlésén jelentette be, hogy „megszületett az első európai néppárt Magyarországon”.²¹ Ekkor indította útjára a „nemzeti petíciót”. A nemzet politikai képviselőjét az „egy a zászló, egy a tábor” jelszó jegyében képzelte el. *„Szövetségben kell megvédeni a csatlakozás biztonságát. Magyarország első európai néppártja nem hagyhat senkit az út szélén.”* Majd Szabadkán 2005. január 14-én: *„Nemzeti és nemzetegyesítő párt vagyunk, politikai ellenfeleink pedig megosztják a nemzetet”.* Pártja *„egyik küldetése, hogy a Kárpát-medencében létrejőjön a magyar nemzet teljes körű újraegyesítése, az uniós normáknak megfelelően autonómiák szülessenek, és létrejőjenek a kettős állampolgárságról szóló döntések.”* A 2006-os választási kampány nagy akciói (nemzeti konzultáció, Orbán „országépítő beszélgetései”) ugyancsak a politikai értelemben mindenkit magába foglaló nemzetkép jegyében zajlottak. A párt 2006-os választási programja is ennek jegyében viselte a „nemzetegyesítő program” megnevezést.²²

A vezető

A 2002-es választás elvesztése után a Fidesz identitásstratégiájában felértékelődött a nemzet egységét megerősítő vezetőnek a személyes találkozásokon, rendezvényeken, akciókon (például a nemzeti konzultáció, a különböző petíciók)

alapuló viszonya. A nemzet, a vezető és a politikai siker összekapcsolódása nem ismeretlen a történelemben. A nagy tekintélynek örvendő, karizmatikus vezető képe, aki az ellentéteket nem feledve, de ezeken felülemelkedve a nemzetet egységbe fogja, történelmi előzményekre épült. A magyar történelem két sikeres korszaka: a honfoglalás és a kiegyezést követő időszak elválaszthatatlan volt Szent Istvántól, illetve Deák Ferenctől, akik nemcsak a sikerhez vezető politika koncepcióját alkották meg, hanem az új típusú államalakulat megvalósításához is hozzájárultak.

A nemzet és vezetője egységének alapja a racionális szempontokat ki nem iktató, de ezeket relativizáló érzelmi elfogadás. Az egység a vezetőben erősíti küldetéstudata helyénvalóságát, követőiben pedig az összetartozás tudatát. Vezetőnek lenni kiválasztottság kérdése, a nemzetet a jó úton vezetni: *küldetés*. A vezetőt a modern demokráciák politikai intézményei (választások, a győztes párt kormányalakítási joga) legitimálják. Ugyanakkor, ha a sors úgy hozza, az alkotmányjogi legitimitáció felfüggesztésével a megszólított társadalmi csoportok érzelmi, értékrendbeli és hitelvű elfogadásának is legitimáló ereje van.

Orbán Viktort a 2002-es választás elvesztése után hívei gyakran nevezték „a nemzet miniszterelnökének”. A Fidesz néppárttá átalakítása azt fejezte ki, hogy aki a pártot vezeti, az egész nemzetet vezeti. Ahhoz, hogy Orbán a nemzet vezetője legyen, pártjának túl kellett lépnie a bal–jobb dichotómia szerint értelmezhető jobboldaliságon, neki pedig az „egy ellenzéki párt elnöke” státuszán. A politikusi professzionalizmust prófétizmussal ötvözte.²³ A napi politikai aktualításokat egyetemesebb történelmi, nemzeti, társadalmi vagy éppen emberi kontextusba helyezte. A koncepció szerint a nemzet maga is részt vesz sorsa irányításában vezetője irányítása alatt. 2004. március 27-én, a Fidesz első szövetségi gyűlésén Orbán a nemzeti petíciót krisztusi szavakkal bocsátotta útjára: *„Menjete, a petíciót osszátok szét minél többfelé. Legyetek okosak és szelídek. Én is veletek leszek majd.”* Ez a felszólítás egyenes vonalú kapcsolatot ír le a nemzetet és érdekeiket megtestesítő párt fejétől az utasításokat végrehajtó tagokig.

Orbán Viktornak azt az elképzelését, hogy a nemzetnek vezetőre van szüksége, jól illusztrálja, hogy a 2006-os választási kampányban Mikola Istvánt, akit miniszterelnök-helyettesnek jelölt, rendszeresen „a nemzet orvosának” nevezte. A nemzet két nagy célja a gazdasági és a lélekszámbeli gyarapodás, mondta Orbán 2006. április 11-én. Mikola feladata, hogy *„a nemzet orvosa, gyógyítója”* legyen, *„a magyar életerő és gyermekvállalás ügyét képviselje majd a kormányzatban”*. Az lesz a dolga, hogy szem előtt tartsa: *„miképpen lehetnek a magyar emberek egészségesebbek, mit kell tenniük, hogy tovább éljenek, hogy vitálissabbak legyenek [...], és hogy a magyar családok ne féljenek annyi gyermeket vállalni, amennyit szeretnének.”*

Politikai cselekvési formák

A Fidesz egy központból irányított akciói („megbeszélés”, „nemzeti konzultáció”, „nemzeti petíció”, „nemzeti összefogás”) sajátos premodern társadalmi aktivitási formák, amelyek különböznek a nyugati demokráciák modern, alulról szerveződő, önállóságon alapuló társadalmi cselekvési mintáitól. A következőkben azt vizsgálom, hogy ezekben hogyan fejeződött ki a Fidesz által vezetett nemzeti tematika.

A megbeszélés. Orbán Viktor az együvé tartozók nagy családjának a közvetlen demokrácia ígését kínálta. A nemzet és politika viszonyának új koncepciója alapján az eliten kívüli társadalmi csoportokat is megszólította. A rendezvényeken való részvétel a saját sors alakításának ígését és élményét nyújtotta. A rendezvények vissza-visszatérő fordulata: „beszéljük meg”, mint ahogy a rendezvényeket is azzal hirdették meg meg, hogy „beszéljük meg” „közös dolgaikat”. Orbán 2005. februárjában, országértékelő beszéde előtt Pocsajon, Miskolcon, Várpalotán és Budapesten tartott „országértékelő beszélgetéseket”, hogy a párt politikai programjának elkészítésébe bevonják az embereket. Ezek dramaturgiája az emberek és az érdekeiket képviselő politika közötti kapcsolatok személyességét domborította ki: Orbán válaszolt azokra a kérdésekre, amelyeket a két állandó műsorvezető tett fel.

Sajátos társadalmi cselekvési forma volt a „nemzeti konzultáció”. Orbán Viktor 2005. március elején bejelentette, hogy elindítja a nemzeti konzultációs programot, hogy felül tudjon emelkedni a napi politikai csatározásokon.²⁴ Létrehozta a Nemzeti Konzultációs Testületet, élén a nyolctagú Nemzeti Konzultációs Tanáccsal. A testület hatáskörébe tartozott a 3,6 millió háztartásba eljuttatandó kérdőív feldolgozása.²⁵ A testületnek honlapja is volt és egy Nemzeti Konzultációs Központnak nevezett irodája.²⁶ Ide várják mindazokat, mondta Kudlik Júlia, a testület szóvivője, „*akik beszélgetni szeretnének a közélet dolgairól, konzultálni akarnak a testület tagjaival*” (MTI 2005. május 18.). A válaszok alapján összegző dokumentumot készítenek a testület tagjai, jelentette be Orbán; ennek „*ki kellene adnia majd azt a közös célt, aminek a jegyében, aminek a mentén egyesíteni lehetne ezt a megosztott, szétszabdalt és széthúzó országot*” (Népszabadság, 2005. április 28.).²⁷

A nemzeti konzultációban egy, a közös célok mögött felsorakozó nemzet képzete húzódik meg. „*A magyar nemzetből ma hiányzik a valóságos helyzettel való szembenézés bátorsága, hiányoznak a közös célok, e nélkül pedig nincs erős nemzet*”, mondta Orbán a Szabad Európa Központ konferenciáján. Azt fejtegette, hogy az embereket be kell vonni a nemzetet érintő, fontos döntésekbe. E bevonás sajátos formája volt a nemzeti konzultáció. A választásokat majd megnyerő polgári erőknél nem a baloldal ellen kell majd harcot vívniuk. Nemzeti kormányzásra lesz szükség, és a nemzetben a baloldal is benne van. A nemzeti konzultáció meghirdetése óta Orbán Viktor több ízben is hangsúlyozta, hogy

változást csak egy, a pártok felett álló „nemzeti kormány” hozhat. Körútja első állomásán, Zsámbékon arról beszélt, hogy van néhány ötlete arról, *„hogyan kellene a mostani pártkormány helyett egy igazi nemzeti kormányt alakítani annak érdekében, hogy rendbe hozzassuk azt, amit még rendbe lehet hozni”* (MTI, 2005. június 17.).

„A választásokon sem jobb-, vagy baloldali programmal kell föllépni, hanem kizárólag egy nemzeti válságkezelési programot kell meghirdetni, amelyben a jobb- és baloldali emberek megtalálják a számításukat”, mondta Orbán az M1 csatorna *Napkelte* című műsorában 2005. április 22-én. Azokat, akiket az emberek le fognak váltani, ugyan nem lehet bevonni a kormányzásba, *„de egyfajta nemzeti egységkormányra, meg nemzeti egységkormányzásra, meg összefogásra törekedni kell”*. Olyan nemzeti programot kell meghirdetni, amely ideológiamentes. Ideológiamentes nemzeti célnak nevezte a teljes foglalkoztatást, a magyar kulturális hagyományok megőrzését és az oktatási rendszer problémáinak megoldását.

A Nemzeti Konzultációs Testület nemzeti misszióknak fogta fel szerepét. Feladatértelmezésében a nemzeti értékválsággal összekapcsolódtak a betegségek. Iván László pszichiáter, gerontológus szerint a testület *„a mindennapi emberektől kapott információkkal a mai Magyarország gondjain, zavarain kíván enyhíteni”*, és szeretné megerősíteni az *„emberközi élet”* biztonságát. A nemzeti konzultációval küzdenének *„a szerteágazó zavaró tényezők”, „a széthullás, a bizalmatlanság, a képmutatás és az álértékek ellen.”* Az iroda feladata, hogy *„a bizalom hajléka lehessen, és a mindennapi sorsok által felvetett kérdésekre választ adhasson.”* Nem a politika szolgálatában tevékenykednek, hanem életünk jövőbeni minősége érdekében. *„Cél: pezsgő élet a hajlékban.”* A nemzeti konzultáció valójában nem más, mint egy nagy nemzeti pszichoterápia, mondta (Népszabadság, 2005. május 19.). A Fidesz a 2006-os választási kampányban folyamatosan hivatkozott a 3 millió 200 ezer emberre, akikkel konzultált programja összeállításához.

A nemzeti összefogás. A kormányzás *nemzeti küldetés*, fejtegette Orbán 2004. január 17-én, a Fidesz kulturális tagozata országos tanácsának megalakulásán. Nem gazdasági problémák megoldásából áll, hanem a legnehezebb kérdésekre adható válaszok összességéből. Ilyenek: a demográfiai problémák, a magyar középosztály hiánya, a nemzeti függetlenség kérdései, valamint a kultúra és a magyar nyelv ügye. E megválaszolendő kérdések alapja a kulturálisan összetartozó nemzet: *„mi olyan nép vagyunk, amelyet elsősorban nem vérségi kötelékek fűznek össze, sokkal inkább a kultúra és a magyar nyelv.”* 2005. július 23-án a Bálványosi Szabadegyetemen a kormányzás új minőségének szükségességéről beszélt: *„A kormányzás másfajta gondolkodásmódot, másfajta szaktudást igényel, mint az, hogy egy forintból kettőt csinálni. Különösen egy állami forintból két magánforintot.”*

Orbán 2004-től többször hangsúlyozta, hogy nincs jelentősége a jobb- és a baloldal megkülönböztetésének. A kettős állampolgárságról rendezett népszavazás után a párt még inkább törekedett arra, hogy a nemzet fogalmába a

társadalom egészét bevonja, érzékeltetve, hogy az MSZP és az SZDSZ koalícióját a legszűkebben felfogott nemzet utasítja el.

Orbán beszédei a *nemzeti összefogásban* jelölték meg a bajok megoldásának egyetlen lehetséges módját. Többször is emlegette „a magyar szolidaritás ál-lama” megteremtésének célját. Nemcsak a polgári oldal választási győzelmére van szükség, hanem ezt követően a pártpolitikai csatározásokat elkerülő nemzeti összefogásra is, hogy „a jelenlegi kormányzat után maradtakat el lehessen takarítani”. A jelenlegi kormány nem sokat tett, inkább ártott. „A baj azonban ennél is nagyobb, kedves barátaim. Nem csak arról van szó, hogy annak van vége, ami három éve kezdődött, a baj az, hogy annak is vége van, ami 15 éve kezdődött: a magyar demokrácia felélte lelki tartalékait, az emberek egyre kevésbé hisznek benne”. Közös nemzetegyesítő célokra van szükség, és ez megvalósulhat olyan kérdésekben, hogy mindenkinek legyen munkája. Egyetértés alakulhat ki a család, a gyerek, az iskola fontosságában. Ha az emberek azt látják, hogy a kormány, a parlament, az önkormányzat a célokban megfogalmazott irányba próbálja vinni az országot, „abban az esetben újjászületik a hit, a remény és a bizalom, ami egy demokrácia működéséhez szükséges” (NOL, 2005. május 24.). A nemzeti összefogás tehát a monopolhelyzet stabilizálásának és a politikai ellenfelek felszámolásának eszköze, amellyel elérhető a pártpolitikai csatározások megszűnése és a demokrácia működésének biztosítása.

A „nemzeti összefogás” szükségességére hivatkozott Lezsák Sándor is, amikor a Nemzeti Fórum nevében választási együttműködési szerződést írt alá a Fideszrel 2005. június 9-én: „A gazdaság után ma már a magyar élet erkölcsi és szellemi alapjainak, értékeinek szervezett rombolása folyik, a különféle devianciák támogatása, a közösségellenes magatartásformák iránti türelem és a türelmetlenség a nemzeti érzelmű megnyilvánulásokkal szemben.” A nemzeti összefogás „távolabbi célja, hogy megszakítsa a négyévenként esedékes, úgynevezett »politikai váltógazdálkodás« semmire sem jó, semmire sem elég gyakorlatát, és hozzászoktassa a magyar választókat ahhoz, hogy nem a »jobb« vagy »bal« hamis alternatívájában kell gondolkodni a politikai hatalom dolgában, hanem abban, hogy pártok és kormányok magyar nemzeti célokat szolgálnak-e vagy sem”.

Orbán Viktor ugyanebből az alkalomból a Fidesz és a társadalom újfajta viszonyát fogalmazta meg. Az „új szövetség” felváltaná a pártrendszer, ugyanakkor valamiféle társadalmi szerződés is lenne: „Magyarországnak ma nem erős politikai pártokra, hanem [...] az erős politikai pártokat is magukba foglaló erős szövetségekre, új szövetségekre, új megállapodásokra van szüksége [...]. A közélet kérdéseit az emberek közé kell vinni, karnyújtásnyi közelségben kell lennünk minden magyar emberhez.” Ezt a megállapodást most nem két ellenzékben lévő erő írja alá, mondta, mert „mi, a saját hazánkban sohasem lehetünk ellenzékben [...] mi mindig az emberek, a nemzet és a haza oldalán állunk.”

A 2006-os választás közeledtével a Fidesz nemzeti tematizációi azt hangsúlyozták, hogy a párt a pártpolitikai orientációktól független, ezek fölött

álló, ugyanakkor mégiscsak pártstruktúrához kötött összképviselést hirdet. „A nemzeti konzultáció nem akar megállni a jobboldal határainál”, mondta Orbán a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség országos küldöttgyűlésén 2005. február 21-én.

A 2006-os választásra készülő Fidesz plakátjain, szóróanyagain már nincsenek nemzeti színek. Már nem az általa hosszú évek alatt felépített nemzetbe tartozók nevében kíván harcolni, hanem az ország minden lakosa nevében. „Már rég nem arról van szó, hogy a Fidesznek csak a jobboldali, polgári, keresztény, nemzeti értékrendet vallókat kellene képviselnie, mi mindenkiért szót emelünk, senkit sem hagyunk az út szélén.” A Heti Válasz 2005. szeptember 22-i számában így fogalmazott Orbán Viktor: „2006-ban nem pártkormányt, hanem nemzeti kormányt kell alakítani. Vagyis nem a pártok erőviszonyai alapján, hanem a feladat nagyságrendjéhez mérten kell kiválasztani az ország életének irányítóit”.

A 2006-os választás előtt már a társadalmi, gazdasági és politikai élet teljes átalakulását ígérte a Fidesz. Új gazdaságra, államra és politikára van szükség, ismételte meg Orbán a Polgári Magyarország Alapítvány Közjé és szolidaritás című konferenciáján február 26-án. „Olyan kormányt választunk magunknak, amely a magyar emberek szemével nézi a világot, magyar fejjel gondolkodik, magyar szívvel érez, és a magyar érdekek megvédését tartja a legfontosabbnak”. Meghirdette a kultúrállamot, mely a bizalomra épül, szemben a jogállammal, mely a bizalmatlanságon alapul, hiszen jogszabályokkal védjük magunkat egymás ellen. A kultúrállam mélyebb gyökerekkel és hagyományokkal rendelkezik, mint a jogállam, mondta (Hír TV 2006. február 27.).²⁸

A politikai ellenfél

A Fidesz nemzeti tematikájában az első orientációváltástól kezdve a politikai ellenfelek ellenségekként fogalmazódtak meg. Két attribúció szövedékében jelentek meg: egyrészt mint *nemzetidegenek*, idegen érdekek szolgálatában állók, másrészt mint *nemzetellenes* erők, amelyek megakadályozzák a nemzet egyesítését. Mindkét attribúció megfosztja a politikai ellenfeleket nemzeti legitimitásuktól. A Horn-kormány „csak közjogi értelemben magyar kormány”, mondta Orbán 1996-ban, a magyar-román alapszerződés vitája idején. Ugyanezt megismételte 1997. júniusában, a Zeneakadémián. 2002. február 5-én, az Orbán–Nástase paktum parlamenti vitájában hazaárulónak nevezte az MSZP-frakciót.²⁹ A szocialista pártot 2002 és 2006 között a Fidesz több rendezvényén is a nemzet árulójának nevezték.

A nemzetellenesség hangoztatása az első orientációváltástól kezdve végigkísérte a Fidesz diskurzusait, de 2003-tól lett hangsúlyos, amikor a hatalom visszaszerzésének stratégiája a parlamenti legitimitáció ellenében megkonstruált nemzeti legitimitáció koncepciójára épült. Ennek az időszaknak a 2004.

decemberi népszavazás volt a legnagyobb eseménye, amely lehetőséget kínált a tematika és a gyakorlat összekapcsolására.

A nemzetidegen politikai ellenfél. A Fidesz először 1996-ban, *A polgári Magyarországért* című kiadványában vádolta meg az akkori koalíciót azzal, hogy a magyarságtól idegen, a külföldi tőkét kiszolgáló „nagytulajdonosi elit” javára kormányoz. Az 1998–2002 közötti kormányzati ciklusban már több jele volt mind az intézkedések, mind a retorika szintjén az idegen- és a nagytőke-ellenességnek. *„Megvédtük a termőföldet a külföldi kézre kerüléstől”*, mondta Orbán a Millenáris Parkban 2002. április 21-én.

A 2002-es választási kampányban erősödött a pénzvilág jelentette fenyegetettség víziója. A tematizáció szerint a szocialista párt a mögöttes álló nagytőke és pénztőke érdekeit képviseli. A pénztőke fenyegeti a kultúrát és a tisztességes munkán alapuló gazdaságot; a baloldal a nemzet ellensége volt a múltban is; a szocialisták nemzetietlenek.

Orbán Viktor a 2002-es választás második fordulója előtti mozgósítás egyik nagy rendezvényén, a Testnevelési Egyetem előtti, április 9-i nagygyűlésen kapcsolta össze hangsúlyosan a nagytőkét a szocialista párttal. Az ország érdekeit a nemzetközi pénztőke veszélyezteti, mondta. *„Ha a szocialisták alakítanának kormányt, akkor valójában [...] a nagytőke és a pénztőke alakít kormányt. [...] Minden ország gazdaságának, így a magyar gazdaságnak is szüksége van nagytőkére is, és pénztőkére is. De nem bízhatjuk rájuk az ország kormányát. Azért nem bízhatjuk rájuk, mert ők egyébként érthetően és helyesen csak a saját hasznukat nézik. A kormánynak pedig a polgárok javát kell szolgálnia. [...] Mert jó, ha nem felejtjük el, hogy Magyarország államformája köztársaság és nem részvénytársaság.”* Pár nappal később, április 13-án, a Kossuth téri, többszáz ezer fős nagygyűlésen szembeállította a Fidesz-kormányzást az MSZP és az SZDSZ koalíció kormányzásával: *„(1998-ban) beléptünk abba a világba, ahol többé nem a szociálisan érzékeny pártnak öltözött nagytőke és pénztőke alakít kormányt. Beléptünk abba a világba, ahol 1998-tól az öntudatos polgárok visszahelyezték magukat jogaikba és megerősítették közösségeiket.”* A 2002-es választás elvesztése után többször is elhangzott Orbán szájából, hogy *„a baloldali áruhát viselő nagytőke, pénztőke alakít kormányt.”*

A tematizáció szerint a nagytőke és a pénztőke fenyegető jelenléte egyrészt a kultúra dimenziójában érhető tetten, másrészt a munka világának dimenziójában. Arról a fenyegetésről, amelyet a „bankárvilág” jelent a kultúrára, Orbán Viktor 2004. január 17-én, a Fidesz kulturális tagozatának gálaestjén beszélt. A kultúrának kellene „vállára vennie” és „átmentenie” a nemzetet utódainknak, ám legyengítették. A kultúra „legyengítése” a csak általánosságban emlegetett „bankárvilág”, valamint a közelebbről ugyancsak meg nem határozott „magánállamok” és „magánbirodalmak” számlájára írandó. *„Ebben a bankárvilágban, amelyben élünk, a szavak és a mondatok is fedezet és tartalom nélkül sokasodnak. [...] Nemcsak a pénzüink, hanem szavaink is hétről hétre egyre kevesebbet érnek. [...] A föld mellett ma már a nyelvünk szinte az egyetlen nemzeti vagyon, amit még nem*

sikerült senkinek sem kiárúsítani, legfeljebb csak leértékelni. [...] Amikor tehát ma a bankárvilág minden számunkra fontos értéket, a forintét éppúgy, mint a szavainkét veszélyeztető kurzusáról beszélünk, akkor valójában a nemzet felemelkedését féltjük. Attól kell tartanunk, hogy a legyengített kultúra nem lesz elég erős, hogy a vállára vegye és átmentse a nemzetet utódainknak. És ha a kultúra nem tudja átmenteni a nemzetet, akkor a nemzetek helyét teljes mértékben a magánbirodalmak, a magánállamok veszik át [...], amelyek a nemzetállamok mögött és között a bankárvilágot uralják, mint a polip csápjai, mindenhová elérnek. [...] És mégis úgy szólnak bele az életünkbe, úgy irányítanak, hogy közben semmilyen felelősséget sem vállalnak. Sem nép, sem táj, sem semmilyen élőlény iránt. És semmilyen közösséghez, csak a pénz, a haszon világához tartoznak.” Ha mi, magyarok nem választunk magunknak létformát, akkor más választ nekünk. „Csak annak a létformának van elérhető jövője, amelynek a kereteit a nemzet szabja meg. Európát eddig is a szabad nemzetek akarata tartotta és tartja össze, nem fordítva.”

A bankárvilágban a szavak és a mondatok – mint gyakran a tőzsdén forgó értékpapírok – fedezet nélkül sorakoznak. Orbán a Fidesz kulturális tagozata tanácsának megalakulásakor elmondott beszédében síkra szállt a „tisztá értékekre épülő nemzeti közérzés” és „közös akarat” mellett. „Hiányos és torz önismerettel, sérült nemzeti tudattal csupán az Európai Unió kiszolgáltatott, másodrendű polgárai lehetünk” (Népszabadság, 2004. január 19.). Az Unióban elfoglalt helyünk nem a törvényi garanciáktól, nem is a politikai érdekérvényesítéstől függ, hanem nemzeti tudatunktól.

A Fidesz kormányzása idején „visszaadtuk a munka becsületét”, mondta Orbán Viktor 2002. április 21-én a Millenáris Parkban. 2005. februárjában Várpalotán, az egyik „országértékelő beszélgetésen” is azt hangsúlyozta, hogy 1998-ban megpróbálták „visszaállítani a munka becsületét, a munkát és a jólétet összekapcsolni.” De ismét „visszatért a spekulációbarát gazdaságpolitika korszaka. Ismét úgy tűnik, annak van becsülete, aki spekulál”. „A munka és a jólét szétszakadt Magyarországon”, és ezt „valakinek egyesítenie kell, valakinek a spekulációbarát gazdaság helyett egy munkabarát gazdaságot kell létrehozni” (MTI 2005. február 11.).

2005. február 15-i országértékelő beszédében Orbán azt fejtegette, hogy két jövő között választhatunk. „Engedjük-e, hogy a spekulációbarát gazdasági rendszer szerint éljük az életünket, vagy változtatni fogunk, és egy munkabarát gazdasági rendszer irányába teszünk majd lépéseket?” „Ki kell mondanunk, hogy a spekuláló, az ügyeskedő, az a múlt figurája, s nem akarjuk megengedni, hogy ismét visszatérjen, s elvegye a jövőnket, mert ez fölemészti a jövőnket.” A választás egyik legnagyobb tétje az lesz, hogy marad-e egy spekulációbarát kormány, vagy jön egy munkabarát gazdasági- és adórendszert támogató kabinet.

A politikai riválisok és a nagytőke összekapcsolására az általam vizsgált időszakban utoljára a 2006-os választás első fordulója után került sor. A kedvezőtlen eredmények nyomán Orbán Viktor bejelentette, hogy lemond miniszterelnök-jelöltségéről. 2006. április 11-én a következőket mondta a Hír

TV-ben: *„Mindenki látja ebben az országban, hogy útban vagyok. Útban vagyok az MSZP-nek, az SZDSZ-nek és az MDF-nek is. És a mögöttük álló pénzügyi nagytőkés köröknek is útjában állok, ez az igazság.”* Ő plebejus miniszterelnök volt, mondta, plebejus érzelmű pártot vezet; személyével kapcsolatban ez a baja a nagytőkének, illetve ez a bajuk a nagytőke pártjainak.

A bankárelles retorika épít a bankárellelenség történelmi előzményeire. Egyszerre hívja elő az ötvenes évek kelet-európai kommunista tematikájának ellenségképét és a nemzetidegen bankár történelmi sztereotípiáit. Az európai történelemből két magyarázatot is ismerünk arra, hogy miért nem kell szeretni a bankárokat: (1) mert a bankárok a munka nélkül szerzett jövedelem haszonélvezői és (2) mert a bankárok többsége zsidó, akik a nem zsidókból gazdagodtak meg. A keresztény úri magyar középosztály egyszerre irigyelte és nézte le a piszkos pénzügyekkel foglalkozó bankárokat és szívtelen uzsorásokat. A pártállami rendszer is bank- és bankárelles volt. Új azonban, hogy a Fidesz tematizációjában a politikai pártokkal összefonódva jelenik meg a hatalomra törő bankárvilág veszélye.

A nemzetellenes politikai ellenfél. A párt a koalíciós pártok üzleti szemléletével és érdekeivel állította szembe a saját, a magyarság érdekeit képviselő érzelmi, lelkiismereti, erkölcsi szempontú megközelítésével. *„Nem üzleti ügy! Nemzeti ügy!”* – olvashattuk a népszavazás előtti hetekben bedobott szóróanyagban. *„Nagyon szomorú, hogy akadnak olyan politikusok, akik mindenben csak a pénzt, az üzleti hasznot nézik. Amiben nem látnak közvetlen üzleti érdeket, ami nem kecsegtet számukra anyagi haszonnal, azt gátlástalanul félresöprik. Szomorú, de ha érdekük úgy kívánja, a határontúli magyarokat is kilóra mérik.”*

A tematika szerint a baloldali politikusok nem képviselik sem a baloldali polgárokat, sem a nemzeti érdekeket.³⁰ A baloldal a múltban is nemzetellenes volt, a jelenben is az, fejtegette Orbán Viktor a Bálványosi Szabadegyetemen 2005. július 23-án. Ecsetelte a nemzetellenes baloldal konstrukciójának történelmi vonulatát és azt, hogy miért kell tartós jobboldali kormányzásnak lennie. *„Magyarországon a nemzeti életöszton nem elég erős, s ez oda vezet, hogy a magyarok gyakran nem képesek felismerni saját nemzeti érdekeiket. A baloldal, amikor arra időnként lehetőséget kapott, rárontott a saját nemzetére. [...] Így rontottak rá a sajátjaikra 1919-ben Kun Béláék, és így rontottak rá saját fajtájukra Rákosiék. Ugyanezt tették az ő modern kori kiadásukban 1956-ban azok, akik rárontottak a forradalomra. És nem ilyen harcias eszközökkel, de december 5. is egy kormányzati rárontás a saját nemzetünkre.”*

A szónok a baloldal történelmi bűneinek felsorolását összekapcsolta egy olyan nemzeti egység víziójával, amelybe beletartoznak azok a baloldaliak is, akik nem törnek hatalomra. A megváltozott baloldalra *„szükség lesz a jövőben a nemzeti egység megteremtése szempontjából.”* *„Nekünk egy nemzeti baloldalra is szükségünk van. Sokan persze szkeptikusak, mondván, hogy különböző, hát genetikailag talán túlzás lenne mondani, inkább fogalmazzunk úgy, történelmi meghatározottság*

miatt ennek az esélyei csekélyek.” „Én azonban optimistább vagyok, mint akik így fogalmazznak. Ugyanis [...] a baloldal rendkívül gyors változásokra képes. Hajlékony, és az általunk vártnál mindig sokkal könnyebben változtatja a nézeteit. Ezért egy nemzeti fordulat sem zárható ki.”

Mit kell tenni a nemzetellenes kormánnyal? Le kell váltani, hogy egy nemzeti kormány jusson tartósan hatalomra, és egyesítse a nemzetet.³¹ Orbán 2005. július 23-án, a Bálványosi Szabadegyetemen a politikailag egységes „nemzeti oldal” képét rajzolta fel, amely a politikai értékelkötelezettségek fölé emelkedik, egyesítve a nemzeti érdekek mellett elkötelezettebb jobboldalt és a kevésbé elkötelezett baloldalt. A beszéd a Kárpát-medence magyarsága egyesítését is ígéri. Az egyesítés csak nemzeti kormányzással, a Fidesz kormányzásával valósítható meg. A határon túli magyaroknak olyan tartós magyarországi politikai kurzusra van szükségük, amely a nemzetegyesítést lehetővé teszi, a Kárpát-medencét pedig jól működő gazdasági térséggé alakítja. A magyar igazolványra nagyon vigyázzanak, mert ez lesz rövid időn belül „a Kárpát-medence legértékesebb dokumentuma”, többet fog érni, mint a kettős állampolgárság: „Egy Erdélyországban élő magyar számára anyagi értelemben, jogosítóványokat, iskoláztatást és gyermektámogatásokat tekintve a státustörvény, és az annak nyomán létrejött magyarigazolvány többet jelent majd, mint a kettős állampolgárság.”

A kettős állampolgárság kérdése megoldódik, „mihelyt Magyarországon a polgári erők kétharmados többséget szereznek az Országgyűlésben”. Ehhez azonban hosszabb időre van szükség: „A határon túli magyarok hosszú idő óta másra sem várnak, mint hogy egy olyan tartós kormányzati politikai kurzus jöjjön létre Magyarországon, amely őket egyesíteni szeretné az anyaországgal.”³²

A beszéd kiinduló tézise, hogy a magyarok nem ismerik érdekeiket. „A nemzeti önérdék érvényesítése [...], a magyar érdek követése, keresése és meghatározása nem evidencia sem a magyar külpolitikában, sem a magyar belpolitikában úgy, mint ahogyan [...] Magyarország szomszédos országaiban az. Az a gondolat, hogy egyetlen hely van a világon, ahol mi vagyunk a legfontosabbak, és ez a hazánk, mert a világ bármelyik pontjára megyünk, valahol valaki mindig fontosabb, mint mi, ez nem egy evidens gondolat ma Magyarországon.” A beszéd konklúziója a következő: „Tehát, úgy tűnik, hogy a nemzetegyesítés egyik fontos föltétele az a kormányváltás.” Ez csak újfajta nemzettudattal és a jelenlegi kormány javaslatának elutasításával érhető el. „A nemzetegyesítés következő előfeltétele az erős nemzettudat. [...] Persze igaz, hogy a kormány mondott nemet a határon túli magyarokra, és nem a belmagyarok, de talán mi vagyunk az egyetlen ország a Kárpát-medencében, ahol a közvélemény tekintélyes része követi a kormány ilyen irányú javaslatait.”

A nemzetellenesség történelmi gyökerei. A Fidesz diskurzusaiban a politikai ellenfelek nemzetellenességének hangsúlyozása a nemzeti ünnepek alkalmával mondott beszédekben erősödött fel. Kövér László Nyírbátorban így jellemezte az 1956 óta eltelt időszakot: „Hatvan éve alattomos, mocskos kis háború folyik ez ellen

a nép ellen". A jelenlegi vezetésnek az a célja, hogy „tulajdontalanná, kiszolgáltatottá tegyen bennünket, hogy könnyebb legyen uralkodni rajtunk.” A jelenlegi vezetés és a forradalmat leverő hatalom módszereit folytatja: „A módszerek változtak, finomult a kín, de az eszközök lényegében tekintve nagyon is változatlanok”. (Index, 2005. október 22.) Ugyanezen a napon Pokorni Zoltán Budapesten, a Széna téren értelmezte Gyurcsány Ferenc egy évvel korábban, 2004. november 4-én Nagy Imre sírjánál elmondott beszédének egyik mondatát („Imre, mit tennél a helyemben? Hogyan kell boldogulni ebben a veszekedős világban, hogyan van egyszerre haza és haladás, hogyan van demokrácia és hatékony állam?”). Pokorni történelmi analógiája szerint „egyetlen, még oly ártatlan Habsburg főherceg sem vette volna magának a bátorságot, még fél évszázaddal 1849 után sem, hogy március 15-én Battyhány Lajos sírjához zárándokolva feltegye a kérdést: Lajos, te most mit tennél?”

Orbán Viktor párhuzamosan beszélt az 1956-os forradalomról és a jelenről 2005. október 23-án a Műegyetem előtti rendezvényen. 1956-ban a hazugságok hálójából kiszabaduló országot akartak az emberek. *„Azt akarták, hogy az ország élén választott államférfi álljon és ne politikai kalandor. Azt akarták, hogy Magyarországon a magyar ember legyen a legfontosabb.”* A forradalmi újjászületésben az igazi baloldali emberek is részt vettek. *„Az ő világuk, a valódi munkásbaloldal világa mérföldekre esett a Csajkákön parádézó, elrabolt villákban pöffeszkedő és a szegényekre hivatkozó luxusbaloldal világától.”* A részvételükért életükkel fizető *„valódi baloldaliak példája tartja bennünk a reményt, hogy életünk fontos kérdéseiben lehetséges a teljes összefogás, igenis lehetséges a magyar nemzet egysége.”* Végül 1956 folytatására szólított fel: *„Mindennek rendelt ideje van – a változásnak is. A nekünk szánt jel megérkezett. Hazánk ismét bajba jutott, a hamisság ismét lelepleződött. Mint 1956-ban, ismét le kellene zárunk egy korszakot, és át kellene lépniünk a tegnaptól a holnapba.”* A beszéd így zárult: *„Adjuk hát bizonyosságát, hogy megértettük 1956 mára egyetlen, felszabadító, örömteli és erőt adó gondolattá sűrűsödött üzenetét: a változás jó. [...] És mi, magyarok, tudunk változtatni. Készüljete hát!”* (www.kampany.freeblog).

A nemzeti és a baloldali szociális tematizáció összefonódása

A magyar munkahelyek védelme, a magyar vállalkozók támogatása, a magyar föld védelme az 1998–2002 között a Fidesz gyakori tematizációja volt, amelyben koalíciós partnereire is számíthatott. A 2002-es választási időszakban a párt klasszikus konzervatív szlogent („Nemzet, család, hit”) választott. Ebben még a „nemzet” állt az első helyen. A választás elvesztését követően a párt felmérte, hogy az állammal kapcsolatos elvárásokban a rendszerváltás előtti időszakban gyökerező, baloldali beállítódások élnek tovább. Sokan vannak, akik nem bíznak az államban, ám igénylik az állami gondoskodást. A párt figyelembe vette, hogy a Kádár-korszakról jó emlékeket őrzők bizalmának megnyerése nélkül Magyarországon nem lehet választásokat nyerni. Ezért a jóléti és az egalitárius

követelésekkel azonosuló, nem jobboldali társadalmi csoportok megnyerésére is törekedett. A 2004. március 27-i szövetségi nagygyűlésen „európai néppárttá” alakított Fidesz már olyan, integratív pártként jelent meg, amibe már a társadalom baloldali csoportjai is belefértek.³³ Az áprilisi kongresszuson bevezetett új szlogen („Munka, otthon, biztonság”) már a munka világának és a szociális biztonságának a képzetét mobilizálja.

Baloldali antikapitalizmus. A nemzeti tematikában mindinkább kirajzolódott egy baloldali, „népfrontos”, szociális-antikapitalista politizálás víziója. Ezt privatizáció- és bankárelenesség, versenyellenesség, radikális antikapitalista tematizációk, piacgazdasághoz nem illeszkedő ígéretek („védett” és „munkaalapú” gazdaság a „spekulációalapú” gazdaság ellenében; teljes foglalkoztatottság és a „luxusprofit” letörése, „luxusbaloldal” az igazi, baloldali emberekkel szemben), valamint a Kádár-korszak iránti nosztalgiák támogatása jellemezték. Ahhoz, hogy a Fidesz magát a baloldalra tudja helyezni, át kellett fogalmaznia az MSZP politikai pozícióját. A „magánbirodalmak” és „magánállamok” formájában benyomuló fenyegetést a „bankárkormány”: a szocialista-liberális kormány jelentette meg (www.bankarkormany.hu). Medgyessy Péter és Gyurcsány Ferenc miniszterelnökök magánvagyonának és gazdagságának az emlegetése ennek az „átpozícionálásnak” a része.³⁴

A politikai ellenfelek „bankárvilága” egyenlő a „munka nélküli gazdasággal”. Ellenpontja, a „munka alapú gazdaság” a munkát megbecsülő, gondoskodó, a piaci viszonyokba erős kézzel beavatkozó, privatizációellenes állam sajátja. Jelzi a tematizáció új irányát: a munkások, kisemberek, a kádári paternalista állam iránt nosztalgiát érzők iránti figyelmet.

Orbán először 2004. februárjában, országértékelő beszédében követelte a munka becsületének visszaállítását és a „munkán alapuló gazdaságot”. Többször is beszélt arról, hogy olyan „munkaalapú gazdaságra” van szükség, ahol a vállalkozónak nem kell 100 forint bérre 100–130 forintnyi adót is kifizetnie.³⁵ *Baloldali emberek kontra szocialista kormány.* A társadalom egészére kiterjedő nemzetfogalom legérdekesebb sajátossága a munkások társadalmi súlyának és a baloldali emberek nemzethez tartozásának erőteljes hangsúlyozása volt. A munkásoknak nemcsak az idegen érdekeket kiszolgáló bankárvilág az ellenpontjuk, hanem a jelentőségüket fel nem ismerő „szellemi élet” is. Orbán 2004. márciusában, a Fidesz munkástagozatának alakuló ülésén beszélt először a munkásokról. A rendszerváltás óta eltelt időszakban „mintha az egész magyar szellemi élet abban a tévőképzetben ringatta volna magát, hogy talán munkásság nem is létezik többé, következképpen problémáik sem lehetnek. Így lelkiileg, erkölcsileg fölmentette magát a munkásság szolgálatának kötelezettsége alól.”

A Fidesz különbséget tett a szocialista kormány és a „baloldali emberek” között, akik hiteles képviselője a Fidesz. Nem helyes mindazt lenézni, ami a rendszerváltás előtt történt, mondta Orbán a Polgárok Házában, egy nyug-

díjas fórumon. A Kádár-rendszer rossz politikai rendszer volt. *„De nem az volt vele a baj, hogy nem haltak éhen az emberek, hogy mindenkinek volt állása, vagy hogy volt szakszervezeti beutaló az üdülőkbe.”* Nem a szocializmus volt azonban a „munkaalapú gazdaság” korszaka, hanem a kapitalizmus az; 2006-ban pedig olyan kormánynak kell hatalomra kerülnie, amely a teljes foglalkoztatottság felé vezető úton indul (Népszabadság, 2005. március 21.).

A történelem során a baloldali vezetők, visszaélve a baloldali emberek bizalmával, gyakran rárontottak a saját nemzetükre, mondta Orbán Viktor 2005. július 24-én a Bálványosi Szabadegyetemen. *„Na, de hát a Rákosi diktatúrát nem a baloldali emberek csinálták, hanem a baloldal nevében fellépő vezetők.”* *„A kormányt meg a baloldali embereket nem szabad összekeverni akkor se, hogy ha a kormány egyébként magát baloldalinak adja ki, holott egyébként nyilvánvaló mindannyiunk számára, hogy sokkal inkább töről metszett liberális emberekről és nézetekről van szó, legyen szó akár gazdaságpolitikáról, akár nemzeti kérdésekről.”*

A nemzeti petíció. A nemzeti és baloldali szociális tematizáció együttes mozgósító ereje 2004. áprilisában, a Fidesz szövetségi ülésén kezdeményezett aláírásgyűjtési kampányban vált mérhetővé. Az orientációváltásnak megfelelően a „nemzeti petíció” már nem párt-, hanem nemzeti keretek között szervezett akció volt. Az egymillió aláíró megcélzása arról tanúskodik, hogy a párt baloldali követelésekben, sajátos népfrontban és tömegeket mozgósító tevékenységsorban gondolkozik. *„Alig van olyan lakás vagy ház az országban, ahova, ha akarunk, nem tudunk eljutni”*, mondta Orbán Viktor 2004. április 1-jén, az Indexnek adott interjújában.

A petícióban a párt második orientációváltása utáni időszakára jellemző nemzeti tematikájának minden új elemét együtt találjuk: a tágabb nemzetfogalmat, a parlamenti legitimitációt felülíró nemzeti legitimitációt, a politikai cselekvés új mintáját és a baloldali szociális és gazdasági tartalmat. A Fidesz a petíció meghirdetése óta törekedett arra, hogy úgy jelenjen meg, mint az állami gondoskodás iránti igény kielégítésének garanciája. A baloldal felé tett lépései visszhangra találtak.³⁶ A petíció baloldali követeléseket tartalmaz. A követendő gazdaságpolitika nemzeti jellegét direkt módon is hangsúlyozza (a kormány *„védje meg a magyar munkahelyeket; „a magyar élelmiszerek árai ne emelkedjenek”*), akárcsak a legfontosabb társadalmi csoportokét (a kormány *„támogassa a magyar vállalkozókat”* és *„a magyar gazdák érdekében módosítsa a költségvetést”*).

A petíció nemzetképe különböző csoportok együtteséből rajzolódik ki, akik érzelmeiket, valamint érdekeiket tekintve egységesek. Azért szükséges az összefogás, hogy *„Magyarországon biztonságosabb legyen mindannyiunk élete.”* Az első követelés (a lakástámogatás korábbi rendszerének visszaállítása) a fiatalokat szólítja meg, a második (a privatizáció leállítása) a bérből és fizetésből élőket, a harmadik (a gyógyszerárak csökkentése és a kórház-privatizáció leállítása)³⁷ a nyugdíjasokat, a negyedik (a költségvetés módosítása a gazdák érdekében) a mezőgazdaságban dolgozókat, az ötödik pedig (gáz- és energiaárak) a csa-

ládokat. A követelések a „mindenkinek joga van” vagy a „mindenkinek közös érdeke” kifejezésekkel kezdődnek. A követelésekből kirajzolódó gazdaságpolitika az adóbevételekből finanszírozott, állami tőkebefektetéseken és a nem versenyképes cégek védelmén alapul.

Mivel a petíciónak nincs alkotmányjogi következménye (követeléseit az országgyűlés érvényesítheti), nem lehet befolyása a követelések valóra válására. Aláírása inkább egyfajta közösségvállalás szellemiségével, és annak kinyilvánítása, hogy az aláíró a petícióban leírt nemzethez tartozónak tekinti magát. Nem a petíció „kimenete” a fontos, hanem az „inputja”. Ez pedig a petíciót kísérő kampány, amely a Fideszről, mint a nemzetet képviselő és a nemzet által legitimált pártról szól.

A nemzeti petíció utóélete. Pár hónappal később az európai parlamenti választások lehetőséget nyújtottak a petíciós kampány folytatására. A postaládákba bedobott szórólap a petícióhoz hasonlóan a megszólítottak és a párt egységére („Csak együtt sikerülhet!”) épült. Utalt a nemzeti petíció néhány követelésére („ha meg akarja gátolni az újabb gáz- és gyógyszerár-emeléseket”; „ha nem akarja, hogy privatizálják a kórházakat”), és összegezte a gazdagok elleni retorikát („ha nem akarja, hogy az EU-s támogatásokból csak néhányan gazdagodjanak”). Az Európai Unió parlamenti választást mint a petícióra való szavazás alkalmát jelölte meg („június 13-án szavazzon a nemzeti petícióra, a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség listájára!”). A szórólap hátlapján a nemzeti petíció kampányában felhasznált plakátok, szórólapok, reklámhirdetések ismert alapképe volt látható (a nemzeti zászlón öt kéz kapcsolódik össze egymás csuklóját fogva). A képet domináló felirat („Hajrá, Magyarország, hajrá, magyarok!”) a polgári köröket, a párt tömegrendezvényeit, a párt mögötti társadalmi támogatás egészét idézte fel, a párt emblémája a jobb sarokban húzódott meg.

Az európai parlamenti választást megelőző kampányban a bankárveszedelem tematizációja is folytatódott. A Fidesz a „bankárkormány” bűneit (általában a szabadáras termékek árainak emelkedését) soroló szórólapokat dobott be a postaládákba. Orbán több ízben is a „bankárterror” rémével riogatta hallgatóságát arra az esetre, ha a választáson az MSZP nyerne. A bankárterror soha nem látott mértékű megszorításokból és gázáremelésekből állna. *„Aki otthon marad, az valójában a szocialistákra szavaz [...], a bankárkormányra [...], a volt kommunistákra szavaz, ezért jöjjenek el választani”*, mondta 2004. június 4-én egy székesfehérvári nagygyűlésen.

Orbán Viktor 2004. június 6-án, a budapesti Összefogás napján, az úgynevezett petíciós nagygyűlésen szintén azt hangsúlyozta, hogy aki otthon marad a választások napján, az MSZP-re szavaz. A szocialisták, a bankárkormány, a volt kommunisták: ugyanazok. Az európai parlamenti választás tétje a belpolitikai ellenfél legyőzése. Aki otthon marad, bűnt követ el, mert az ország tönkretételéhez segítkezik. Aki otthon marad, jóváhagyja, hogy *„ezentúl az*

uszítás, az alantas indulatok felkeltése, az idegen tanácsadók által terjesztett gyűlölet és a háborús hangulat döntsön Magyarország jövőjéről a demokrácia szabályai helyett.” Majd kiadta a jelszót: *„Ébresztő, Magyarország!”* *„A nagy ígéretek bankja csődbe ment, joggal tarthatunk attól, hogy már otthon, a fiókban őrzött koszt pénzért is eljönnek a bank emberei.”* Mindezekkel a veszélyekkel szemben állnak a Fidesz petíciós pontjai. Az európai parlamenti választáson tehát meg kell állítani *„a hatalom fékevesztett ámokfutását”*. A hiszékeny népnek nincs hazája, mondta: *„éppen ezt a leckét tanuljuk.”* Aki hisz a bankárkormányt alkotó szocialistáknak, a volt kommunistáknak, a haza elvesztéséhez segítkezik. A szónok befejezés-képpen így búcsúzott: *„Hajrá, Magyarország, hajrá, magyarok!”*

ÖSSZEFOGLALÁS

A rendszerváltás után a jobboldali pártok által vezetett nemzeti tematika politikai és erkölcsi értelemben is *kétosztatú társadalomképet* sugallt. Az egyik oldalra kerültek a nemzetiek (a „nemzeti oldal”), a másikra a nemzetietlenek: a szocialisták és a liberálisok, akik a volt kommunista rendszerhez kötődnek és erkölcsi szempontból kifogásolhatók. A kétosztatú társadalomkép épített az előző korok nemzeti tematikáinak hagyományaira. Ismerős volt a pártállami időszakból és folytatta a két világháború közötti időszakból.

A Fidesz kormányra kerülve 1998-tól vette át a nemzeti tematika vezetését. Felépítette a tematika szimbolikus világát. Ennek jegyében a fővárosban új nemzeti központ létrehozásába kezdett. Az új Nemzeti Színház a nemzeti kultúra történelmi szerepét hangsúlyozta; a Millennáris Park újraértelmezte a modern kulturális, egyszersmind politikai városi teret; a Terror Háza átértelmezte a közelmúlt magyar történelmét. A millenniumi emlékünnepek a magyar államiság, az egyházak és a kormányzó jobboldali pártok összekapcsolásának alkalmai voltak. A korona áthelyezése a Parlamentbe az államiság közjogi kontinuitását fejezte ki. A tömegrendezvényeket a nemzeti színek és a párttal való identitást kifejező jelek látványa határozta meg. A 2002-es kokárdakampány azt hivatott kifejezni, hogy a magyar nemzet igazi politikai képviselői a jobboldali pártok, és akik igaz magyarok, kokárda viselésével fejezik ki politikai elkötelezettségüket.

A rendszerváltás után a nemzet diszkurzív fogalma a kultúrnemzeti modellt követte. A szűkebb nemzetfogalom a Fidesz diskurzusaiban 2003-ig csak a társadalom egy részére: a jobboldali érzelmű emberekre terjedt ki. A nemzet érzelmi, cselekvési és értékrendbeli közösséget jelentett, amelyet ellenfelei megpróbáltak kishitűvé tenni, de amely szemben áll a gonosz erővel. A tágabb nemzetfogalom a párt második orientációváltását követően formálódott. Ebbe mindenki beletartozott, politikai és eszmei elkötelezettségétől függetlenül. A nemzetnek ez a fogalmi konstrukciója a 2002-es választás elvesztése után a Fidesz parlamentarizmus feletti politikai szerepének legitimálására szolgált.

A nemzet politikai képviselete a Fidesz tematizációiban egyrészt arra épült, hogy a párt rendszerváltás igazi megvalósítója, másrészt (2003 után) arra, hogy az egész nemzetet képviseli. A 2002-es választás elvesztésével járó ellenzéki pozíció kedvezett a parlamentarizmust megkerülő nemzeti érdekképviseleten alapuló politikai szerepfelfogásnak.

A Fidesz szövetséggé alakulása és a polgári körök létrejötte után az „egy a zászló, egy a tábor” jelszó jegyében képzelte el a politikai képviseletet. A bal- és a jobboldaliak nemzeti egységbe foglalásának és a nemzeti kormány szükségességének hangsúlyozásával a párt vezetője az egész nemzet érzelmileg legitim vezetőjének szerepébe került.

A Fidesz által felkínált politikai cselekvési formák (nemzeti összefogás, új szövetség, országértékelő beszélgetések, nemzeti konzultáció, nemzeti petíció) a közvetlen részvétel ígérletét tartalmazzák, de – eltérően a többpárti demokráciákra jellemző cselekvési formáktól – ezekben a központi akciókban a résztvevők legfeljebb csak a végrehajtásban jeleskedhetnek. A párt és személy szerint a párt vezetője sikerrel szólította meg a társadalmat a nemzet diszkurzív megjelenítésével. A nemzetre, mint értékre fel tudta fűzni a családi, közösségi, társadalmi és politikai élet szinte minden jelenségét. A párt elnöke jelentős társadalmi csoportokkal tudta magát elfogadtatni a folyamatosan bővített nemzet érzelmi vezetőjeként. A párt ellenségképében diabolizálódtak a rivális pártok. A jogállam alárendelődött a kultúrállam sajátos koncepciójának, a többpártrendszer pedig a nemzeti egység akadályaként értelmeződött.

A Fidesz ellenfelei képét a „nemzetidegen” és a „nemzetellenes” attribúciók szövedékében konstruálta meg. Tematizációja szerint a szocialista és a liberális párt a nagytőke és a pénztőke érdekeit képviseli. A koalíciós pártok üzleti szemléletével és érdekeivel állította szembe a magyarság érdekeit, a saját érzelmi, lelkiismereti, erkölcsi szempontú politikai világgépét. A 2002-es választási kampányban erősödött fel a nemzetet fenyegető pénzvilág víziója, amelyben a pénztőke fenyegeti a kultúrát és a munkaalapú gazdaságot. A politikai ellenfél nemzetellenességének konstrukciója a Fidesz nemzetegyesítő küldetésének ellenpólusaként fogalmazódott meg. A nemzet egyesítése csak a Fidesz tartós kormányzásával valósítható meg. A Fidesz kétségbe vonta a baloldali és a liberális politikai oldal jogát a kormányzásra, azt állítva, hogy a kormány nem képviseli a nemzet érdekeit, és hogy a baloldal a múltban is nemzetellenes volt.

JEGYZETEK

- 1 A nemzeti tematikát (hasonlóan a vallási, a demokratikus és az európai alaptermatikához) a politikai cselekvés diszkurzív formájának tekintem, amellyel a politikai aktorok a kollektív identitások befolyásolására és politikai közösségek létrehozására töreksenek. A nemzeti

- tematika tematizációk sorában formálódik. Témakonstrukciói a társadalomban érzékelhető problémák sajátos, politikai szempontú megfogalmazásai, értelmezései és észlelésük érzelmi, hitelvű befolyásolásának kísérletei. (Szabó I., 2004., 2005).
- 2 A 21. századra „egyetlen komoly tömegérzelem maradt egész Európában, és ez a nemzeti érzés”, mondta Orbán Viktor 2005. február 12-én. Ez a románokat, a szerbeket és a szlovákokat is jobban összetartja, mint a magyarokat, akik egymásban nem támaszt látnak, hanem akadályt. Meggyengült a magyarok identitása nemcsak nemzeti, hanem nemi és egyéb értelemben is. Identitása és érdekei képviseletében a magyarság a Nyugathoz is, a környező országokhoz képest is lemaradt. Tudnunk kell, kik vagyunk, „tudni kell, mi a magyar érdek”, hogy a célokat el lehessen érni (Népszava, 2005. február 14.).
 - 3 „A párt által favorizált új építészlet láthatóvá tette a Fidesz vízióját a nemzetről és a jövő Magyarországról”, írja Palonen (Palonen, 2006: 18).
 - 4 A Terror Háza prospektusának borítóján egymásba fonódó ótágú vörös csillag és fekete nyilaskereszt kapcsolja össze a „vörös” és „fekete” diktatúrát.
 - 5 A millenniumi kormánybiztos hivatala meghatározta az emlékszázló paramétereit, és ajánlásokat adott a zászló átadási ünnepségének lebonyolításához is.
 - 6 Az ezt lehetővé tevő 2000. évi első törvény összekapcsolja a Szent Koronát, a nemzetet és az Országgyűlést: „Az államalapítás ezeréves évfordulója alkalmából Magyarország méltó helyére emeli a Szent Koronát, és a nemzet múzeumából a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá helyezi.”
 - 7 A Fidesz második orientációváltása után a párt már a szélesebb, mindenkire kiterjedő nemzetfogalmat építette. Így rendezvényeiről, a 2006-es választási kampány plakátjairól, szóróanyagairól kiszorultak a magyar nemzeti színek. A 2006-os választási kampányban már nem voltak nemzeti kokárdák.
 - 8 A tanulmányban idézett beszédrészletek forrása általában Orbán Viktor honlapja (www.orbanviktor.hu). Ahol más forrásokat használok, külön jelzem.
 - 9 A polgári körök a Fidesz Demokrácia Központján keresztül kapcsolódnak Orbán Viktor személyéhez. 2004-ben már 11 ezer polgári kör működött.
 - 10 A petíció követelte az energiaár éves emelésének limitálását, a gyógyszerárak tartós csökkentését, a Fidesz-kormány lakástámogatási rendszerének visszaállítását, a kórház-privatizáció leállítását, a gazdák fokozott támogatását.
 - 11 1998 és 2002 között az Országgyűlés csak háromhetenként ülésezett, kétéves költségvetés készült, és ellenzéki pártok kezdeményezésére nem alakulhattak parlamenti bizottságok.
 - 12 A választások elvesztése után először 2005. november 7-én szólalt fel a Parlamentben.
 - 13 „Bár a pártok versenyében a célszalagot a polgári összefogás szakította át, az élelmes ezüstérmes és a szemfüles bronzérmes összefogott, így ők állhattak a dobogó legfelső fokára”, mondta Orbán 2002. május 7-én, a Dísz téren. 2002. június 2-án pedig arról beszélt a Kossuth Rádió *Vasárnapi újság* című műsorában, hogy a szavazatokat újra kellene számlálni. Ugyanakkor később már másképpen emlékezett: 2005. február 20-án, az MTV *A szólás szabadsága* című műsorában azt mondta, hogy nem kérdőjelezte meg a választási eredményt.
 - 14 A 2006-os választás elvesztése után hasonló érveléssel alakította meg a Fidesz saját „társadalmi önvédelmi testületét”.

- 15 A Fidesz egyik választási szlogeneje az volt 1998-ban, hogy „Több mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltás”.
- 16 Ez azért is érdekes, mert az Orbán-kormány nyolc minisztere volt korábban az MSZMP tagja.
- 17 A fogalom elterjedése érdekében politikusai például nem a párt rövid nevét használták, hanem a teljes nevét (Fidesz – Magyar Polgári Párt); a kormányt „polgári kormánynak” nevezték, a jobboldalt „nemzeti oldalnak”.
- 18 „Szövetségünket a keresztény erkölcs, a szabadság, a rend és a természet törvényeinek tiszteletére építjük”, olvashatjuk az alapító levélben (www.fidesz.hu).
- 19 Csurka István még az MDF tagjaként, 1992. szeptemberében kezdeményezte a Magyar Út nevű alapítvány létrehozását. A Magyar Út Körök mozgalma 1993 februárjában lépett a politika színpadára.
- 20 A „szövetség” a MIÉP hívo szava volt választási szórólapjain 2002-ben: „Szövetséget ajánlok a választóknak!”
- 21 A Szövetség alapító levele szerint „a nemzeti érzelmű polgárok a választások után is bátran kiálltak értékeik, meggyőződésük és az országépítő munka folytatása mellett. [...] Megmozdultak, felmutatták akaratukat; sokszázezer ember, lelkes és békés tüntetéseken hozta mindenkinek tudtára, vannak értékei és ragaszkodik hozzájuk. Értékvilágukat, cselekedni kész helyállásukat tízezernyi polgári kör megalapításával fejezték ki.
- 22 Mi, Magyarország szabad és felelős polgárai, felismerve a magyarok közéletet megújítani óhajtott igényét, tanulva az 1990 óta végbement változások tapasztalataiból, szem előtt tartva az igazságosság, a szabadság és a szeretet örök parancsát, kinyilvánítjuk akaratunkat, hogy szövetségre lépünk egymással.” A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség „várja a nemzetért felelősséget vállalni kész, értékeinkben osztozó állampolgárokat. Szövetségünket a keresztény erkölcs, a szabadság, a rend és a természet törvényeinek tiszteletére építjük. [...] Szövetségünk célja, hogy a kereszténydemokrácia, a szociális piacgazdaság hagyományait követve, az európai néppártok nagy családjához csatlakozva megteremtjük a magyar polgárok boldogulásának feltételeit, s erősítsük a nemzet együvé tartozását” (www.szabad-europa.hu/online/menu/szovetseg/dokumentumok).
- 23 A szövetséget a Kisgazda Polgári Egyesület, a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség, a Kereszténydemokrata Néppárt, a Lungo Drom Országos Cigány Érdekvédelmi és Polgári Szövetség, a Fidelitas és a „történelmi” Szociáldemokrata Párt alkotja.
- 24 „Munka, otthon, család, ez a nemzetegyesítő program lényege”, mondta Orbán több fórumon is; a *Cselekvő nemzet programja* olyan közös célokat fogalmaz meg, amelyek mindenki számára fontosak, pártállásra való tekintet nélkül. A program bevezetője szerint „egy nemzetegyesítő programhoz nemzeti kormányra van szükség, amely a magyarok szemével nézi a világot, a magyarok fejével gondolkodik, és a magyarok szívével érez.”
- 25 Orbán egyik meghatározó mintája a pragmatikus Bethlen István miniszterelnök volt (Csizmadia, 2004: 6).
- 26 A nemzeti konzultáció a nemzeti petíció és az államfőjelöltek szimpátiaszavazása mellett a harmadik olyan akció volt, amelyben az emberek aláírásukkal és személyes adataikkal együtt fejezték ki állásfoglalásukat.

- 27 A kérdések: mit tett értünk az ország, miben csalódtunk (a politikusok teljesítményében, az életszínvonal alakulásában, a határon túli magyarok helyzetének javulásában), mitől félünk, mibe szeretnénk beleszólni mi is, min változtassunk és mi legyen a közös célunk.
- 28 A honlapon a kérdőívet is ki lehet tölteni a név, lakáscím, telefonszám és email cím megadása után.
- 29 Tudomásom szerint ilyen dokumentum nem került nyilvánosságra.
- 30 Orbán arról is beszélt, hogy „a közbeszéd központi kategóriája a 90-es évek elején a jogállam kifejezés volt, és nem jöttünk rá arra, hogy ez micsoda lefokozása a demokráciának. Hiszen a magyar történelemből nem egy jogállami berendezkedés, hanem egy kulturállami berendezkedés adódott volna. Ez nem ellentéte a jogállamnak, hanem több annál. A jogállam arra a filozófiára épül, hogy az ember bizalmatlan, ezért a joghoz menekül. Egy kulturállam éppen fordítva, a bizalomra épül”(www.terrorhaza.hu).
- 31 Az MSZP-frakció tagjai ekkor kivonultak a teremből. Orbán Viktor miniszterelnök másnap, szokásos szerda reggeli rádióinterjújában azt mondta, nem történt semmiféle „csúnyaság” a parlamenti vita során, mert nem parlamenti hozzászólásban, hanem magánbeszélgetésben hangzott el a „hazaárulók” kifejezés.
- 32 „Magyarországon [...] újra és újra fölbukkannak olyan megélhetési politikusok, akik baloldalinak adják ki magukat, ám valójában nem képviselik a baloldali emberek nemzeti elkötelezettségét, sem a hagyományos baloldali értékeket.” (Orbán Viktor 2005. július 25-i közleménye).
- 33 A Fidesz tartós hatalomváltásra készült 2002-ben is. „Ahhoz azonban, hogy a jövő újabb négy évének izgalmas, szép és felemelő céljait megvalósítsuk, úgy tűnik, még egyszer – és ha az orrom nem csal – utójára meg kell küzdenünk a múlt erőivel”, mondta Orbán Viktor 2002. 16-án, a Fidesz kongresszusán. Ez a cél a 2006-os választási időszakban is előkerült.
- 34 A Fidesz kongresszusán Mikola István miniszterelnök-helyettes jelölt ugyanezt a gondolatot fejlesztette tovább: „Mert ha négy évre nyerni tudunk, és utána, mondjuk, az ötmillió magyar-nak állampolgárságot tudnánk adni, és ők szavazhatnának – 20 évre minden eldőlné ebben az országban” (NOL, 2006. március 19.).
- 35 Szűrös Máttyás, a „történelmi” Szociáldemokrata Párt elnöke arról beszélt, hogy az igazi szociáldemokrata pártnak a nemzeti oldalon a helye. Elég a bankárokból, a milliárdos gazdagokból; olyan államférfiak kellene, akik a népet szolgálják, és nem saját hasznukat nézik.
- 36 A Fidesz szóvivője, Révész Máriusz egy kampánygyűlésen azt mondta, hogy az MSZP nem baloldali, hanem neoliberais párt, amelytől a Fidesz balra áll. A kormányt két neoliberais párt alkotja, egy nagyobb és egy kisebb. „Az, hogy Gyurcsány Ferenc egy magyar baloldali kormánynak a miniszterelnöke, ez ugyanolyan perverz dolog, mint hogy ha a KDNP elnökét a pornosztár Cicciolinának hívnák.” Az (*Index*, 2006. január 27.)
- 37 Az adó mértéke nem változott, ugyanilyen volt az Orbán-kormány idején is.
- 38 A Népszabadság online Politográf nevű öntesztje 2006. tavaszán 21 kérdéssel mérte a kérdéseire válaszolók helyét a bal-jobb és a konzervatív-liberais tengely metszésével kialakított mezőben. Azok többsége, akik a Fideszre szavaznának, a *baloldali-konzervatív* mezőben helyezkedett el, az MSZP szimpatizánsainak többsége pedig a *baloldali-liberais* mezőben.

- 39 A kormány a petíció elindításának heteiben fagyasztotta be a gyógyszerárakat, a kórház-privatizációt pedig el sem kezdték, mert az ezt lehetővé tevő törvényt az Alkotmánybíróság döntése megsemmisítette.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balla D. Károly (2003): A megkongatott nemzetstratégia. In *Népszabadság*. 2003. július 29.
- Csizmadia Ervin (2004): A lírikus monológja. Az Orbán-beszéd és a profetikus politika. In *Élet és irodalom*. március 5., 6.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2002): Kampány és értékek. A pártok arculatának dimenziói 2002. tavaszán. In *Politikatudományi Szemle*. 3–4. 167–198.
- Mester Béla (2005): A nemzet mint kommunikációs közösség. *Beszélő*. 6–7., 140–146.
- Palonen, Emilia (2006): Fidesz-diskurzus és Budapest. Határteremtés és térfoglalás. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 13–40.
- Szabó Ildikó (2004): Kollektív identitásminták a politikai szocializációban. In *Educatio*. 4. 551–567.
- Szabó Ildikó (2005): Rendszerváltás és nemzeti tematika. In *Politikatudományi Szemle* 2. 89–110.
- Szabó Márton (1994): A metaforikus politika. In *Politikatudományi Szemle*. 3. 91–111.
- Szabó Márton (1997): Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről. In Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest, Scientia Humana 13–47.
- Szabó Márton (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

A POLITIKAI IDEGEN KONSTRUKCIÓI GONDOLATOK SZABÓ MÁRTON ÚJ KÖNYVÉRŐL*

Kiss Lajos András

tanszékvezető főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola,
Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Filozófia Tanszék

Az idegen és az idegenség problémája az utóbbi évtizedek egyik kedvelt társadalomtudományi, filozófia témája lett. Ezt a megállapítást aligha kell különösebben bizonyítani. Első pillanatra tehát úgy tűnik: Szabó Márton nem sokat kockáztatott, amikor e meglehetősen divatos kérdés feldolgozására szánta rá magát. Ez azonban csak a felszínes reflexió igazsága. Hiszen alaposabban utánanézve az idegenség politikafilozófiai irodalmának – s ez részemről az utóbbi évtizedek francia és a német nyelvű kiadványaiban való kutakodást jelentette –, valóban nem található átfogó feldolgozása az idegenszerepek politikai konstrukcióinak. Egyébként erre a „diskurzust-teremtő” szerepre maga szerző hívja fel a figyelmünket a könyv bevezetésében. (Tegyem hozzá: érezhető büszkesége nem alap nélküli, amint azt a következőkben igyekszem megfelelőképpen érzékeltetni. Persze az is igaz: nincs vadonatúj dolog a Nap alatt; mert ahogyan Spaemann professzor mondja: „minden emlékeztet valamire”. A hasonlíthatóság, az analógia hiányában az ember képtelen lenne megismerni bármit. A tökéletes szingularitás maga lenne a legnagyobb átok: a kommunikáció csődje, amit persze még egy isten sem engedhet meg magának.) Természetesen Szabó Márton ennek a paradoxonnak a tudatában írta meg könyvét, melynek éppen az kölcsönöz eredeti dinamikát, hogy a jól ismert filozófiai, szociológiai, filozófiai és antropológiai belátások összekapcsolódnak – néha könnyed természetességgel, máskor bizarr kép- és fogalomtársításokkal – eredeti és egyáltalában nem magától értetődő összefüggésekkel, felismerésekkel.

Szabó a könyv bevezető részében az idegen „egzisztenciális helyét” jelöli ki, amely az idegenség különleges, definiáló képességével kapcsolódik össze. Az *idegen* mindig a *saját* határán jelenik meg. Tudniillik a politikai közösségek csaknem mindig a „mi/ők”-opozíció ilyen vagy olyan konstrukciójára építik saját identitásuk meghatározását is. Az efféle eljárás természetesen, pusztán formálisan nézve, még nem a politikai szféra specifikuma. Az ilyen megkülönböztetés hozzátartozik a megismerés általában vett természetéhez. Mert miképpen Luhmann mondja: „Minden megfigyelés megjelöl valamit, s ezáltal azt, amit megfigyel, minden mástól meg is különbözteti.”¹ A megkü-

*Szabó Márton: *Politikai idegen. A politika diskurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. 236.

lönbötetések különös fajtája a más megfigyelő(k) megkülönböztetéseknek a megfigyelése. Ezt a fajta megkülönböztetést Luhmann az *autologikus* jelzővel illeti, ami azt jelenti: ez esetben a megfigyelő minden megkülönböztetése önmagára vonatkozó következtetésekhez vezet. „Ennyiben éppen önmaga az, amitől megkülönbözteti magát.”²

Ami a politikai idegen konstrukcióit elméletileg különlegesen izgalmassá, a társadalmi gyakorlatban pedig kiemelten fontossá teszi, az egyrészt testet ölt ennek a konstrukciós folyamatnak a fogalmilag nem könnyen rögzíthető, különlegesen rafinált jellegében, másrészt abban a gyakorlati képességben, hogy a szóban forgó konstrukciók lényegileg képesek befolyásolni a mindennapi életet. Éppen ezért lengi körül állandó bizonytalanság a politikai idegen meghatározását, meghatározásait. A meghatározó ugyanis sohasem tud kibújni az alól a felelőség alól, hogy az idegen definícióját ne tekintse egyúttal saját (vagy a referenciacsoportja) identitása szerves részének. A politikai idegen változatos konstrukciói már csak azért is kitüntetett helyet foglalnak el a politika diszkurzív szereplői között, mert sohasem a meghatározás nélküli *másik* elvont lehetőségére utalnak, miképpen ez a fenomenológiai filozófia szokásos megközelítéseiben megfigyelhető, hanem mintegy „helyből” közvetlen tartalommal telítődnek meg, úgyszólván habozás nélkül „ideologikus” állásfoglalásra kényszerítve a politikai idegen fogalmának konstruktóereit és használóit. Továbbá a politikai idegen ilyen vagy olyan diszkurzív konstrukciója a politikai élet azon sajátosságát is képes megvilágítani, hogy ez a szféra meglehetősen „aluldeterminált”, azaz nem (vagy csak nehezen) viseli el az apriori érvényességű szükségszerűségeket, és hogy ebben a világban sokkal inkább jelen van a „lehetőségek és a véletlenek játéktere”, mint bármely más társadalmi alrendszerben. Egy másik bizonytalansági forrásként jelenik meg a szerző számára az is (ami persze egyúttal vonzó kihívás is egyben), hogy miképpen lehet a hivatalos politikai megnyilatkozásokat (amelyeket általában valamilyen elismert politikai intézmény ruház fel a releváns mondanivaló értékével) a köznapi beszéd epifenomenális eseményeitől megkülönböztetni.³

A politikai idegen diszkurzív konstrukcióit Szabó Márton három vezérfogalom (szimbólum!?) köré szervezi. A *veszélyes*, az *érvénytelen* és az *ismeretlen* fogalmak vagy szimbólumok, olykor értelmezési módozatokként, máskor nyelvi/szimbolikus csomósodási pontokként funkcionálnak, lehetővé téve a politikai szereplők ön- és idegendifinícióinak átfogó vizsgálatát. Ez a megközelítés egyrészt igyekszik eleget tenni a teoretikus elemzéssel szemben megkövetelt objektivitás-feltételnek, ugyanakkor az említett fogalmak és szimbólumok nem szakadnak el az életvilág megszokott, hétköznapi nyelvétől sem.

A veszélyes idegen általában valamilyen kockázatosnak ítélt állapot, fejlemény perszonalifikációja. A konkrét megnevezés, a megszemélyesítés nem más, mint a kockázat- és veszélytudat egyfajta domesztikációja. Ha többé-kevésbé azonosítható módon meg tudom nevezni a veszély forrását, az már sem lesz

többé olyan félelmetes. Persze, mondja Szabó, a veszély több irányból is érkezhethet, ennek megfelelően más és más módon kell megnevezni a veszélyes idegen aktuálisan megjelenő alakját. Az első fejezet a *támadó idegen* altípusait mutatja be. A támadó idegen természetesen nem lehet más, mint az idegenség szélső esete: az *ellenség*. A valóságos háborúban a támadó ellenség a nyers valóság elementáris formája. Fegyverrel jön, öl, pusztít, nőket erőszakol stb. Ámbár a szabályozott háborús gyakorlat, amely nem a magánellenségek, hanem a közellenségek között zajlik valamelyest képes moderálni az előbbi túlkapásait. A politika világa azáltal, hogy a legkülönbélebb szabályozó mechanizmusok beiktatásával visszautasítja a harc magánjellegét, legalább esélyt biztosít egy, minden érintett fél által elfogadható, békekötésre. A liberális demokráciák politikai küzdelmei persze csak a diszkurzív gyakorlat szintjén folynak; s ezek, ahogy mondani szokás, jobbra verbális csatározások – noha mindig ott kísért a valóságos háborúba való visszacsúszás veszélye.⁴ A politikai ellenség hatásán a már jól ismert *abszolút ellenség*, illetve a viszonylag új fejleményként megjelenő, *láthatatlan ellenség* tűnik fel. A közöttük lévő különbség persze csak viszonylagos, inkább csak az analitikus elemzés szempontjából megkülönböztethető altípusokról van szó. Amíg az abszolút ellenség inkább a totalitárius rendszerek konstrukciója, addig a láthatatlan ellenség a posztmodern „cyberkapitalizmus” teremtménye. Az abszolút ellenség diszkurzív építményét „három alapvető vonás jellemzi: *univerzalisztikus* igényű hit vagy ideológiai nevében lépnek fel, konstrukciójuk a relatív elemektől halad az *abszolút* felé, és mindehhez a *térítés* gyakorlata járul”.⁵ Jómagam úgy vélem: e három alapvető vonás nem feltétlenül jellemzi mindegyik abszolút ellenségkonstrukciót. A térítés gyakorlata inkább csak a kommunista-szocialista utópiák politikai gyakorlatát jellemezte. A nácizmusnak nem, vagy csak egészen periférikus jelleggel volt szüksége a térítésre. A nácizmusban sokkal inkább az eugenika töltötte (volna) be azt a funkciót, amit a kommunizmusban az ideológiai, kvázi-vallásos propaganda.⁶ A láthatatlan ellenég-konstrukció szintén egyfajta manicheus világképre épül, melynek értelmében könyörtelen keresztes háborút kell folytatni a rosszak ellen. Viszont a láthatatlan ellenségről – ellentétben az abszolút ellenséggel – szinte kizárólag apofatikus kijelentéseket lehet tenni: csak azt tudjuk róluk biztosan, hogy nem olyanok, mint mi; valódi mibenlétük viszont sohasem nyer pozitív meghatározást. „Vegyük észre, hogy a helyzet rendkívüli: *a világ legerősebb hatalmának első embere világméretű háborút hirdet, csak éppen azt nem tudja megmondani, hogy kik ellen kellene harcolni.*”⁷ Szabó Márton megfogalmazásai nem állnak távol Michael Hardt és Antonio Negri ilyen jellegű elemzéseitől.⁸ Hardt és Negri azt hangsúlyozzák, hogy a „katonai konfliktusok forradalma” (rövidítve: KKF) korszakába lépve, ugyan sok minden megváltozott a korábbi háborús gyakorlathoz képest, mindenesetre a lényeg változatlan maradt: a láthatatlan ellenségnek látható halállal kell végeznie. A virtuális háborúnak is nevezett újabb fegyveres konfliktusokban (pl. a két öböl-háború, Afganisztán),

az amerikai hadsereg szinte a nullára akarta lezorítani a saját embervesztését, míg az ellenség esetén persze már nagyon is látható, empirikus halottakra volt szükség a harci sikerek igazolására. Ugyanakkor a sokasodó szövetséges veszteségek, amelyek jórészt az ún. *baráti tűz* számlájára írták, nyilvánvalóvá tették a saját oldal sebezhetőségét is.⁹ Hardt és Negri szellemesen mutatják be azt a folyamatot, melynek kertében mind a saját, mind pedig az ellenséges harcok virtualizálódnak. A szenzorokkal és teledetektorokkal felszerelt amerikai katona sokkal inkább emlékezet valamiféle robotra vagy posztantropoid lényre, mintsem arra az amerikai republikánus polgár-eszményre, amelyet évtizedeken át John Wayne testesített meg a filmvásznon. A jórészt szerződéses katonákból álló amerikai hadsereg döntő mértékben a fektékből és a spanyol ajkú migránsok soraiból rekrutálódik, ilyenformán az amerikai katonák maguk is félig-meddig idegenek a saját hazájukban. A küzdőtér másik oldalán, az immáron halott posztmodern *condottiere*, Szaddam Husszein található, aki eleinte – mint az amerikaiak vazallusa – még a jó oldalhoz tartozó vezetőként volt nyilvántartva. Később viszont mint „önjáróvá” lett lokális diktátor, az abszolút ellenség szerepében jelent meg. Szabó Márton, a Hardt/Negri szerzőpároshoz hasonlóan, kiemelt jelentőséget tulajdonít a láthatatlan ellenség ideáltípusának, a kamikázénak. Az öngyilkos terrorista, „Amikor aztán ellenségei megsemmisítéséhez saját *testét* használja fegyverként, szemünk előtt testesedik be a korlátlan cselekvés pusztító ereje.”¹⁰ Szabó Márton, már pusztán az említettek miatt is, okkal bizalmatlan az igazságos háború különféle definícióival szemben, hiszen az efféle definíciók mögött mindig a parciális közösségek ilyen vagy olyan érdeke húzódik meg.

A *hódító* idegen vagy a *megszálló* különleges nyelvpolitikai szereplő: az általa működtetett diskurzus többszörös hasznosítottsággal rendelkezik. A hódító szinte beteges beszédkényszere (a hódító nem tud nem beszélni!) egyszerre szolgálja önmaga identitásának folyamatos erősítését, illetve a leigázottak nyelvi-kulturális kifosztását, kulturális emlékezetük hiteltelenítését. A hódító egyfajta küldetésnek tekinti azt, amit tesz, s az is, ahogyan teszi. „Nem leigázás és kifosztás, hanem *felszabadítás és fejlesztés*.”¹¹ A meghódított alapvető kiszolgáltatottsága, verbális tehetetlensége abban van, hogy még a hitelt érdemlő megszólaláshoz való jogot is elveszik tőle. A leigázottnak kivételes nyelvi invencióra van szüksége ahhoz, hogy áttörje azt a nyelv- és biopolitikai karantént, amelyet a hódító von köré. A tettetés, az irónia, a gúny és a mellébeszélés azok az eszközök, mondja Szabó, amelyek a rebellió leghatékonyabb formái. Bizonyos tekintetben nem áll távol ez a megközelítés a bahtyini karneváli kultúra-értelmezésétől. Az orosz kultúrfilozófus felfogásában az antik és a középkori karneválok az arisztokratikus/vertikális, illetve a plebejus/horizontális kultúra összecsapásai voltak. „Mihail Bahtyin elemzése szerint a karnevál az alsóbb néprétegek és az alávettettek nyilvános demonstrációja, egy konzekvens, bár

provizórikus *ellenvilág* megjelenítése, amelyben semmi sem szent és semmi sem ördögi, minden visszájára fordítható és újrendezhető.”¹²

A harmadik fejezet a *kirekesztett* ellenség nyelvi és egyéb konstrukciós kérdéseit elemzi. Aki ismeri Szabó Márton eddigi életművének legfontosabb állomásait, annak számára nem ismeretlenek ennek a fejezetnek a fejtegetései. Szabó mintegy rekapitulálja a korábbi években általa írt és fordított munkák fő mondanivalóját. Mégsem felesleges ez a fejezet sem, hiszen új összefüggésbe ágyazva mutatja be azokat a csalafintaságokat, sokszor a bűvészmutatványokkal vetélkedő ügyeskedéseket, trükköket, amelyeket a politikai ellenség konstruktőreinek fel kell tudni mutatni ahhoz, hogy a legabszurdabb kijelentéseiknek, ha nem is az igazságot, de legalábbis az igazság látszatát kölcsönözhessek. Az efféle konstrukcióknak van egy alapképlete, amely aztán a legkülönbözőbb variációkban konkretizálódik. Ez az alapképlet a következőképpen szól: nincs olyan többé-kevésbé homogén embercsoport, amelyről nem lehet olyan pozitív vagy éppen negatív univerzális kijelentést tenni, amelyhez egyúttal ne lehetne empirikus ismertető jegyeket is hozzárendelni.¹³ Mindazonáltal nem minden „ellenségkonstrukció” válik be, s ha a konstrukció nem elég rugalmas, akkor kontraproduktív következményeket vonhat maga után.¹⁴ Az ellenségképet konstruálni tehát nem egyszerű, de ha lehet, akkor még nehezebb megszabadulni tőle – mondja Szabó. Ez szerintem rendkívül érdekes megfigyelés. Érdemes lenne alaposabban utána járni, hogy mennyiben különbözik egymástól a két totalitárius rend – a fasiszmus és a kommunizmus – ellenségképe. Annyi talán elmélyültebb kutatás hiányában is biztos állítható, hogy a fasiszmusnak, s főképpen annak a nácizmusként ismert formájának, nem tudott megszabadulnia az általa teremtett ellenségképtől, s egészen a bukása utolsó percéig változatlan formában igyekezett működtetni azt. Ellenben az úgynevezett létező szocializmus, legalábbis fennállása utolsó évtizedében, fokozatosan domesztikálta a maga alkotta ellenségképet, s ez az elnyújtott kilépési-procedúra maga is egyik alapvető oka lehetett a békés rendszerváltásnak.¹⁵

A második rész az *érvénytelen* idegen különböző típusait mutatja be. A *diplomata* mint akkreditált idegen az idegenkonstrukciók különleges minőségét reprezentálja. A diplomata-konstrukció azon ritka esetek egyike, amikor az önleírások és az idegenleírások lényegében fedik egymást. A diplomata egy másik ország követe, idegenségét senki sem veti a szemére, asszimilálni sem óhajtja senki. Ráadásul a közvetlen pszichofizikai konstitúcióján túlmenően, még egy stabil vagy mobil primordiális idegen-miliót is megjelenít: a rezidenciáját, illetve a diplomatarendszerrel ellátott autóját. A diplomata voltaképpen szférikus lény, mivel szakfanderként, vagy ha így jobban teszük: hordozható anyaméhként cipeli magával mindenüvé az őt akkreditáló állam mikroklimáját. A diplomata fogalma alkalmas nyújt Szabó Mártonnak arra is, hogy a *fikció* és a *politika* kérdéseiről elmélkedjen. A diplomata által betöltött nyelvi-szemantikai

hely az oda tartozás és az oda nem tartozás ideáltipikus esete. „Mi a státusza tehát a politikában a fikciónak? Úgy vélem, a dolog azon fordul meg, amit a diplomatánál is látunk: vajon a fikció megkapja-e a *működőképes nyilvános formáját*, vagy sem. Ha pusztán alaktalan képzelgésről van szó, amely ráadásul a magánlét keretei között egzisztál, akkor nem politikai dolog áll előttünk. Ha azonban nyilvános formáról van szó, amely megragadható és értelmezhető többek számára is, akkor a fikció, tűnjék bármilyen képtelenségnek mások szemében, politikai realitás, amelynek nem a léte, hanem a természete és működése kérdéses csupán.”¹⁶ Voltaképpen ez az a hely, ahol Szabó Márton egy újabb jelentős lépést tett azon hiányosság kiküszöbölésére, amely – mint említettem – abból fakadt, hogy Szabó Mártonnak eddig csak részben sikerült kellő világossággal bemutatni a „nyelvi orinetáltságú” diszkurzív politológia, illetve az intézményi szemléletű politológiák között átjárás mikéntjét. A lényeg, mint láttuk, abban van, hogy a politikában kitüntetett szerepe van a fikciónak.¹⁷ Ez azt jelenti: a politika az a társadalmi alrendszer, amelyben legnyilvánvalóbban érhető tetten az a felismerés, hogy a hagyományos ontológiák lét/nemlét kérdését immáron illik felváltani a működőképes/nem működőképes kérdéssel.¹⁸ Voltaképpen azt kell belátnunk, hogy a politikai intézményeket a diszkurzív gyakorlat működteti, tartja életben. Nem arról van szó természetesen, hogy a politikai pártok, a parlament, az alkotmánybíróság stb. pusztán csak szavak lennének, és semmi más. Viszont az eléggé biztosnak látszik, hogy a modernitás keretei között, ahol végérvényesen soha semmi sem evidens, ahol a jól-rosszul rögzíthető legalitás-formuláknak folyamatosan ki kell egészülniük a legitimitás állandóan mozgásban lévő, diszkurzív gyakorlatával, ott a nyelv nyilvánvaló módon valóságteremtő funkcióra tesz szert. Szabó Márton erre a belátásra épít, s ez teszi nagyon is megfontolandóvá mondanivalóját. „Az igazságdiskurzus általános szabályként és normaként való kezelése éppen hogy leszereli az ember, pontosabban a másik ember cselekvő igyekezetét, és ezt el is éri: az igazság mindig, de mindig beszélő, illetve a vele egyetértő igazságát jelenti. Ezzel szemben a politika szereplői mindig elképzelik, elmondják és megvitatják, hogy milyen az ország, ahol élnek, milyenek a politikusaik, akik őket irányítják, és nagyjából ennek megfelelően cselekszenek és viselkednek. Ez az egyik legerősebb realitás a politikai életben, minősítsék igaznak vagy tévedésnek, szintiszta fikciónak, még ha nem is lehet kézzel megragadni, mint mondjuk egy hivatali íróasztalt. De vajon miért realitás a valóság, a politikai érdek, és miért fikció az érték? Én azt mondanám, hogy létszerűen mindkettő konstrukció, amely azáltal van, hogy ennek megfelelően cselekszünk lábbal és szájjal, kézzel és szavakkal.”¹⁹

A *migráns* idegensége megint csak másfajta imaginációk forrása lehet. A menekült vagy kivándorló mögött nem áll senki. A múltja szinte semmivé foszlik; újfajta öndefinícióját szinte *ex nihilo* kell megteremtenie: pontosabban

teremti meg az új környezete, jórész a migráns valódi szándékától függetlenül. Természetesen a szóródás rendkívül nagy, gondoljunk az ötvenhatos magyarok vagy az egykori keletnémetek „kedvező fogadtatására” a nyugati világ szinte bármely országában. Ezzel ellentétben napjaink spanyol ajkú bevándorlóit már egészen más „interpretációs közösség fogadja” az USA-ban, amikor – rendszerint illegálisan – átlépi a mexikói határt. A hazát elhagyni, kultúráját és nyelvet váltani még viszonylag kedvező feltételek mellett is súlyos konfliktusokkal jár, mind a migránsok, mind pedig reménybeli új hazájuk polgárai számára, pedig ha egyenesen ellenségként tekintenek a bevándorlókra, tragikus társadalmi konfliktusok is keletkezhetnek.

Szabó Márton a domesztikált politikai élet újabb szereplőjét a *rivalis* idegenben véli felfedezni. Látszólag a liberális demokrácia keretei között a politikai konkurens helyi értéke nem sokban kellene hogy különbözzön attól a szereptől, amelyet az üzleti konkurensok töltenek be a gazdasági életben. Ez persze inkább csak a felületes megfigyelő számára van így. A gazdaság alrendszerében – normális esetben – a megtermelt javak konkurencia-küzdelmé zajlik, a termékek önmagukért beszélnek, s a gazdasági aktorok verbális tevékenysége inkább csak a marketingre, illetve reklámra terjed ki. Ezzel ellentétben, mint láttuk, a verbális küzdelem a politika lelke, nem pedig epifenomenális összetevője. „A politikai ellenfelek folyamatosan kritizálják egymás felfogását, és védik sajátjukat a bírálatokkal szemben, egyszerre folytatnak tehát *párbeszédet* és *pártbeszédet*.”²⁰ A gazdasági életben már évezredek hagyománya van annak az etikai alapelvnek, hogy a saját árút ugyan lehet dicsérni, de tilos ócsárolni a konkurencia termékeit. Mindez természetesen nem érvényes a politikára. A saját hívek lojalitásának megőrzése szinte szükségszerűen együtt jár az ellenfél (rosszabb esetben az ellenség) nézeteinek ostromozásával. Mivel a liberális demokráciában a pártok közötti versengés teszi ki a politikai harc lényegét, ezért a párthoz való tartozás, pontosabban a párthűség maga, kitüntetett jelentőséggel bír. A párt mint abszolút identifikációs központ, állandó veszélynek van kitéve. Az ellenfél ügynököket, diverzánsokat és árulókat szeretne elhelyezni a rivalis párt körébe (lehetőleg minél magasabb szinten), ezért a párthíveknek állandóan résen kell lenni. Bár, mint említettem, a polgári demokráciába elvileg csak ellenfelek vannak, s nem ellenségek, viszont a valóság mindig bonyolultabb. Az ellenfél kriminalizálása nemcsak a diktatúrákban, de a liberális demokráciákban is megszokott jelenség. „Az ilyen személyt pedig ki kell ebrudalni a politika világából, szükség estén akár erőszak igénybevételével is. Amihez azt tehetjük hozzá, hogy az ellenfél kriminalizálása kétélű fegyver: aki így beszél, úgy tűnik, tágítja cselekvési terét, és bővíti a szavazóinak számát, ám az ellenfél kriminalizálása gyakran ellenkezőjére fordul: nem tágít és vonz, hanem szűkít és taszít.”²¹

A könyv harmadik részében az *ismeretlen* idegen különféle szereplői lépnek a színpadra. Szabó fejtegetései közül számomra a közemberről szóló fejtegeté-

sek tűnnek a legérdekesebbnek – teoretikus szempontból elsősorban. Nem lehet vitás: a politikai közember a modernitás egyik első számú invenciója. A közembert a képviseleti demokrácia találta fel, mert a politika hivatásos aktorainak szükségük van arra, hogy mindig valaki nevében beszéljenek. Ez viszont számos problémát vet fel. A kérdés lényegének megértéséhez Claude Lefort nagy hatású gondolataiból érdemes kiindulni. Lefort szerint a modern demokráciák megszületésével egy egészen új történelmi helyzet állott elő. Kantorowicz híres tételére támaszkodva maga Lefort is azt a koraujkori változást hangsúlyozza, amelyet röviden a hatalom deszakralizációjának nevezhetnénk. A hatalom leválik a király testéről, és ismeretlen, legalábbis előre nem definiálható helyre költözik. A szlovén filozófus, Rado Riha a következőképpen foglalja össze ennek a folyamatnak a lényegét: „Lefort-t követve röviden így tudnánk a demokratikus forradalom ‘találmányát’ meghatározni: a demokratikus forradalomban a hatalom legitimitációja a beszédaktusban jön létre, ahol az már kizárólag önmagára, a saját kijelentésaktusára támaszkodik és a továbbiakban nem kezeskedik semmiféle transzcendenciáért. A francia forradalomban a hatalom leválik a király testéről – melyben a társadalom összes közigazgatási szerve is benne foglaltatik –, azért, hogy egy meghatározatlan, bizonytalan helyre költözzék, amely csak a kijelentés aktusában mutatkozik meg. A hatalom azokhoz tartozik, akik képesek a nép nevében beszélni vagy egyáltalán lehetőségük van erre, miközben a nép csak az ő beszédeik révén lesz azzá, ami, azaz formálódik ki az empirikus lakosságból.”²² Éppen ezért hivatkozik minden politikus a népre (a magyar médiában: a „zemberekre”), azt a látszatot keltve, hogy a politikusok „Jelentésprezentálása [...] csak *menyiségileg* különbözik megbízóik tudásától: a jó politikus mindig azt mondja, amit az állampolgárok is mondanának, ha lenne »beszédkészségük«, esetleg pusztán informálja őket, az általuk nem ismert eseményekről, vagyis megvilágítja előttük a »folyamatokat« és a »mögöttes tényezőket«”.²³

A *független* idegen ideáltípusát megtestesítő *kritikai értelmiségi*, a közember voltaképpen ellenpólusa. Kérdés persze: a mediatisált társadalom világában van-e még ennek a fogalomnak valódi denotátuma, vagy pusztán csak egyszerű hangsor az egész. Amíg a totalitárius rendszerekben természetes volt, hogy valaki egyszerre lehetett politikai és morális szereplője a társadalomnak, addig a liberális demokrácia látszólag kihúzta a talajt az *intellectuel critique* lába alól. A demokráciában mindenki „szabadon” kifejtheti álláspontját, csatkozhat bármely létező politikai erőhöz, következésképpen nincs szükség többé morális tekintélyekre, szól a szokásos érvelés. A médiavilág csak tovább erősíti ezt a közkeletű dogmát, s szándékosan immunizálja az értelmiségi médiaszereplők mondanivalóját, vagy ha ez még sem sikerül, akkor megpróbálja valamelyik politikai erő táborába betuszkolni az éppen megszólaló „véleményformáló értelmiségit”. Bourdieu mondja: „A műsorban látjuk a meghívottakat, és amit látunk, elrejtjük azt, amit nem látunk: a megkonstruált látvány eltakarja

konstruálásának társadalmi feltételeit.”²⁴ Pedig a független értelmiségi szerep egyáltalán nem vált feleslegessé! Éppen ellenkezőleg. Mondjuk akkor, amikor az ember kénytelen perspektívát váltani, és a politikai aktorainak önleírásait szembesíteni kell más alternatív „idegenleírásokkal”. Vegyük példának Szabó Márton egyik lábjegyzetben található megjegyzését, miszerint „A Fidesz egy radikálisan politizáló szabadelvű pártból vált konzervatív jobbközéppárttá, az MSZP pedig a hajdanvolt állampárt utódszervezeteként lett szocialista-szociáldemokrata jellegű demokratikus párt.”²⁵ Most az egyszerűség kedvéért vessünk egy pillantást a szocialista párt öndefiníciójára. Biztos az, hogy ez esetben a valóság egyezik az állítólagos szándékkal? Vegyünk egy köznapi példát. Tegyük fel, hogy felszállok a Nyíregyházára induló IC-re. Egy idő után, szóba elegyedve a mellettem ülő útitársammal, megkérdezem tőle: „Ön hová utazik?” – „Szegedre”, hangzik a válasz. Világos, az útitársam rossz vonatra szállt fel. Intenciója, tehát hogy Szegedre szeretne utazni, persze lehet igaz, de ettől még a gyakorlati kivitelezés szögesen más irányt vett. A kritikai értelmiséginek éppen az a funkciója, hogy leleplezze (jó indulatúan fogalmazva: felvilágosítsa) a politika hivatásos szereplőit az efféle tévedések lehetőségéről, anélkül, hogy demonstratív módon állást foglalna bármely oldal érdekében.

Könyve befejező fejezetében Szabó Márton tulajdonképpen önmagának is felteszi a kérdést: miért fontos, hogy világosabban lássuk és értsük azokat a motívumokat, bevallott és be nem vallott szándékokat, amelyek mindig ott munkálnak a politikai idegen ilyen vagy olyan konstrukciójának hátterében. A válasz voltaképpen egyszerű, szinte azonos Julia Kristeva egyik könyvének a címével: *Étrangers à nous-mêmes*, vagyis az idegenek bennünk vannak; kizárólag kerülő úton tudunk megszabadulni önmagunk idegenségétől, akkor, ha a többiekén keresztül, a mások közvetítettségének tapasztalatával hajlunk vissza önmagunkba. Szabó Márton könyve tehát elsősorban abban segít bennünket, hogy „az önmagunkhoz visszahajlásban” ne pusztán az érzület, de az értelem világossága is hathatósan közreműködjön.

JEGYZETEK

- 1 Luhmann, Niklas: *Az identitás – mi az, avagy miképpen működik*. In *Látom azt, amit te nem látsz*. Osiris–Gond, Budapest, 1999. 34.
- 2 I. m. 35. Bizonyos értelemben Szabó Márton is hasonlóan fogalmaz, amikor azt mondja: „Az idegen határhelyzete definíciószerűen benne van a pozíciójában: az a valaki, aki kint van ugyan, de kintlévőségét belülről látjuk, avagy fordítva, bent van ugyan, de nincs helye ott, ahol van, mert, ahogyan mondják, csak *látszólag* tartozik azokhoz, akikkel együtt él...” I. m. 15.
- 3 Egy korábbi tanulmányomban már utaltam a Szabó Márton-féle diszkurzív politikatudomány-nak a szóban forgó kérdéstől nem elválasztható nehézségére, ami abból a bizonyos fokú „visszafogottságból” ered, hogy Szabó Márton nem tisztázza egyértelműen a hagyományos

politikai intézmények (mint részben „anyagilag természetű reáliák”) és a pusztán „csak” nyelvi-
leg megkonstruált politikai szerepek egymáshoz való viszonyát. Konkrétabban: „elegendő-
deklarálni a politikai intézmények működésének és a szimbolikus-metaforikus politika vi-
lágának pusztán paralelizmusát, anélkül, hogy e két szférát, illetve kettőjük koegzisztenciáját
mélyebb analízisnek vetnénk alá.” Lásd *A diszkurzív politika természetrajza: Szabó Márton poli-
tikafilozófiai invenciója*. In *Teóriák hálójában*. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2006. 182. A kérdés tehát
az, hogy létezik-e egy olyan metanyelv, amely mind az intézményes politika, mind pedig a
diszkurzív politika világát valamilyen harmadik szempontból írja le? Netán a diszkurzív po-
litikatudomány egyszerre óhajt eleget tenni az önreferencialitás és az idegenreferencialitás
igényeinek? Magam úgy látom, jelen könyvében Szabó Márton egy újabb nagy lépést tett a
szóban forgó kérdés egyértelmű tisztázására. Hogy ezt miképpen tette, erre a későbbiekben
újólaj fogok térni.

- 4 A modern politikai demokrácia törekvéségét több XX. századi filozófus is hasonlóan értelmezi.
Ez a sebezhetőség a modernitás nagy „találmányához”, nevezetesen a döntések személyhez
kötöttségének (decizionizmus) megszűnéséhez kapcsolódik. Walter Benjamin, Carl Schmitt,
Willen van Reijen és Claude Lefort modernításelemzéseit alapul véve, látnunk kell annak
fontosságát, hogy a barokk lezárulásával véget ért a politikai döntések személyhez-kötöttsé-
ge. A középkorral ellentétben, a polgári demokráciában a fennálló rend és az elismert eszmék
attól még nem legitimek, hogy egyáltalán léteznek. A fennálló politikai hatalom legitimitását
újra és újra bizonyítani kell, mégpedig racionális érvekkel. Az új politikai rend látszólag ugyan
fokozza az állampolgárok felelősségét, hisz elvileg mindenkit érdekeltté tesz abban, hogy
cselekvő és aktív módon kötődjék a politika világához. Ez az új fejlemény viszont számos új,
korábban nem létező veszélyt is magában rejt! Mivel a legitimációs folyamat végérvényesen
sohasem zárható le, a vitát bármikor újra lehet kezdeni; ilyenformán a polgárnak minden este
az állandó bizonytalanság közepette kell álomra hajtani a fejét. A modern politikai rendszerek
a személytelen intézmények létrehozásával igyekeznek elmenekülni az állandósult bizonyta-
lanság elől. Viszont a gyenge demokráciákban folyamatosan ott kísért a barbárságba (értsd:
a polgárháborúba) való visszazuhanás réme, amelyet nem ritkán valamilyen totalitárius rend
létrehozásával kívánnak megelőzni. Erre, mint azt jól tudjuk, a XX. század európai történelme
több példával is szolgált.
- 5 Szabó, i. m. 43.
- 6 Egyébként alárendelten ugyan, de a szovjet kommunizmusban is szenteltek bizonyos figyel-
met az emberi természet biológiai átalakításának. Ehhez lásd a *Le corps des communistes* című
írástomat. (In *Publicationes Universitatis Miskolcienensis. Sectio Philosophica*. Tomus X. – Fasciculus
1. Miskolc., 2005.)
- 7 Szabó, i. m. 45.
- 8 Hardt, Michael/Negri, Antonio: *Multitude*. Éditions La Découverte, Párizs, 2004. Főleg a
Háború címet viselő első fejezet.
- 9 I. m. 65. Természetesen jelen írás keretében nincs rá módomb, hogy a Hardt/Negri szerzőpáros
munkáját alaposabb elemzés alá vonjam. Az mindesetre sokat elárul e két neomarxista filo-
zófus gondolkodásáról, s ez nyilván magyarázatul is szolgál könyveik magyarországi elhall-
gatására is, hogy szerintük a szövetséges halottakat végső soron „járulékos veszteséggént”

- interpretáló nyugat propaganda a gazdasági vállalkozások mintájaként fogja fel a posztmodern háborúkat is. Tehát a lényeg semmit sem változott, csak ismétlődik, amihez már egy jó ideje hozzászokhattunk.
- 10 Szabó, i. m. 47. Hardt és Negri azt mondják, hogy abban a pillanatban, amikor a „tisza háború” logikája úgyszólván egy üres helyet fokozza le a harcteret, megjelenik a kamikáze, „akinek a realitásában a leghátborzongatóbb és a legtragikusabb formában [...] éled újjá a hagyományos háborús gyakorlat. Hardt/Negri, i. m. 65–66.
- 11 Szabó, i. m. 60.
- 12 Szabó, i. m. 68. Talán nem felesleges e helyütt említést tenni Peter Sloterdijk éles elméjű megfigyeléséről, aki szerint új fejlemény, hogy Hardt és Negri immáron a *kígyó*-ban látják az újkapitalizmussal szemben álló neomarxisták és egyéb harmadik világbeli lázadók (pl. az internetet egyre sikeresebben használó mexikói zapatisták) totemállatát. (A hatvannyolcasok egyékeként még a *vakondokra* szavaztak.)
- 13 Reinhart Koselleck a hellén–barbár megkülönböztetés kapcsán a következőket mondja: „Persze minden megállapításhoz (mármint hogy a barbárok gyávák, hazugok, kegyetlenek, lusták stb. K.L.A.) empirikus tapasztalatokat lehet rendelni: a tengerentúlról érkező kereskedőkkel történő találkozásokat, a külföldről behurcolt rabszolgák tömegének viselkedését, a bezúduló perzsák országpusztításait és más hasonló élményeket könnyűszerrel általánosítani lehetett anélkül, hogy mindez a legcsekélyebb korrekcióra is szorult volna.” *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája* (ford. Szabó Márton). Józsoveg Tankönyvek. Bp. 1997. 17.
- 14 Jó példa erre a náci propaganda „oroszságképének” átalakulása a sztálingrádi vereség után. Addig a német sajtó alacsonyabb rendű barbárokként mutatta be az oroszokat a német újságolvasóknak és rádióhallgatóknak. Ugyanakkor egy alsóbb rendű csőcseléktől katasztrofális vereséget szenvedni, valahogy mégsem vette ki jól magát. A sokasodó vereségek miatt, negyvenhárom elejétől, érezhető elmozdulás ment vége a német újságokban az orosz nép megítélésével kapcsolatban. Ekkor már inkább azt hangsúlyozták, hogy az oroszok ugyan önállóan, könnyen manipulálható társaság, de ha felülről jól megszervezik őket, valamint építenek a bennük lévő, a kegyetlen nélkülözéseket is jól tűrő, rendkívüli kitartóerőre, akkor nagy tettekre is képesek lehetnek.
- 15 A volt NDK-ban némileg más volt a helyzet. A hivatalos propaganda szinte a rendszer bukásáig kitartott a hagyományos ellenségkép-konstrukciók mellett. Erről lásd Kamferer, Norbert (hg.): *Das Feinbild der marxistisch-leninistischen Philosophie in der DDR 1955–1988*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt, 1990.
- 16 Szabó, i. m. 110.
- 17 A fikció státuszára vonatkozó kérdés természetesen évezrese vitája a művészet alrendszerének is. Itt azonban már a kezdeteknél (pl. Arisztotelész) világos volt, hogy a művészi valóság nem azonos a megszokott, életvilágbeli valósággal.
- 18 Az ehhez kapcsolódó elméleti alapokhoz lásd Luhmann, Niklas: *Az identitás – mi az, avagy miképpen működik*. In i. m. 1999.
- 19 Szabó, i. m. 112. Az igazság az, hogy ehhez hasonló gondolatok már megfogalmazódtak Európa keleti felén, évtizedekkel korábban is. Georg Klaus, a volt keletnémet filozófia eme különös monstruma, akinek személyében a dogmatikus marxizmus és a kétségtelenül meglévő

invenozitás különös módon keveredett egymással, a *Sprache der Politik* című (gyakorlatilag hatástalan) munkájában a következőket írta már a hetvenes évek elején is: „A tudománynak az a célja hogy igaz kijelentéseket produkáljon, a hamisakat pedig mint hamisakat mutassa fel, valamint hogy az igaz állításokat rendszerbe foglalja. A politikának nem elsődleges célja, hogy a politikai tényállásról igaz kijelentéseket tegyen. A politika voltaképpeni célja sokkal inkább abban van, hogy az embereket meghatározott viselkedésmódokra vegye rá, azért, hogy meghatározott osztályérdekeket realizáljon.” I. m. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1971. 193.

²⁰ Szabó, i. m. 128.

²¹ Szabó, i. m. 140.

²² Riha, Rado: A demokratikus forradalom terrorja. In *Zoon Politikon*. Miskolc, 6-7. sz. 54.

²³ Szabó, i. m. 154.

²⁴ Bourdieu, Pierre: *Előadások a televízióról*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 37.

²⁵ Szabó, i. m. 131.